

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI

144816

**GLOBALLEŞME SÜRECİNDE MİLLİYETÇİLİK VE
ULUS-DEVLETİN KONUMU**

Yüksek Lisans Tezi

144816

Hazırlayan
Y. Furkan ŞEN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE

Ankara-2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Y. Furkan ŞEN'e ait, "*Globalleşme Sürecinde Milliyetçilik ve Ulus-Devletin Konumu*" adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Mümtaz'er TÜRKÖNE

ye
Prof. Dr. Mehmet Z

ye
Doç Dr. Vahdet KELEŐYILMAZ

ÖNSÖZ

İnsanlık, yüzyılları, binyılları hatta milyon yılları aşan bir süreçte hem biyolojik hem de toplumsal, ekonomik, kültürel, siyasal vb. bir evrim yaşamıştır; yaşamaktadır. Düşünsel ve fizyolojik erginliğe; ilkel yaşam biçiminden toplumsal ve evrensel insana doğru giderek evrilmiştir.

Toplumsal, siyasal ve ekonomik evriminde ilkel yaşam biçiminden başlayarak; ortaklaşmacı, köleci, feodal yapıdan başlayarak insanlık kapitalizm aşamasını, 20. yüzyılda da bununla birlikte önce Rusya'da sonra da Doğu Avrupa'da Çin'de sosyalizmi yaşamıştır. 1990'lı yıllar sosyalizmin Rusya ve Doğu Avrupa deneyinin çöküşüne sahne olmuş; ABD, tek kutuplu dünyanın temel aktörü durumuna gelmiştir.

Feodalitenin yerini dünya arenasında kapitalizme bırakma aşamasında ve bunun sonrasında din birliğine dayalı ümmet toplumları, ulus-devletleri doğurmuştur. Yaklaşık iki yüzyılı kapsayan süreç, ulusal kurtuluş savaşlarına sahne olmuş, uluslar birer birer bağımsızlıklarını kazanmıştır.

En genel sınırlarıyla böyle özetlenebilecek süreçte, ABD'nin temel aktörü olduğu tek kutuplu dünya da, globalleşme(küreselleşme); ulusal devletleri ekonomik, siyasal ve toplumsal yönden tehdit eder duruma gelmiştir. Globalleşme, yarattığı kavram karmaşasının yanında kimi olumlu yanları bulunmakla birlikte, dünyanın yeni egemeninin; çok-uluslu şirketleriyle birlikte, ulus-devletleri yok etme sürecidir.

11 Eylül 2001 tarihi, öncelikle Amerikan halkının özgüveninin derinden sarsıldığı ve terörizmin vahşi yüzünü acı biçimde gösterdiği bir günü sembolize etmektedir. Bu tarih, aynı zamanda globalleşme sürecinin çok yönlü bir şekilde irdelenmesi ve terörizmle etkin bir mücadelenin gerekliliğinin anlaşılması bakımından da dönüm noktası olmaya aday bir gün olarak değerlendirilmelidir.

Milliyetçilik düşüncesi ve bu düşüncenin üzerinde yükseldiği temel değerler olan “ulus-devlet”, “milli egemenlik”, “milli kimlik” ve “milli kültür” kavramları hem ülkemizde hem de dünya da çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Bu tartışmaların genel görünümü ise, özellikle 1990’lı yıllar boyunca globalleşme süreci ile yeni dünya düzeninde ulus-devletlerin eskiden olduğu gibi kutsal ve dokunulmaz niteliğinin zayıfladığı ve uluslararası yapının denetim alanı içine girdiği şeklindedir.

Globalleşme sürecinin, sosyal yapıları, ekonomileri ve kültürleri etkilediği bir çağın başında bu konu üzerinde düşünmek, “düşünen adam” olmanın bir gereğidir. Günümüzde düşünce dünyasının evrensel meselelerinden birini; globalleşme olgusunu, tarihin sonunu ifade eden bir “mükemmeliyetler zinciri” olarak görenler ile globalleşmeyi olumlu ve olumsuz bir gerçeklik olarak kavramak ve bu sürece daha insani bir boyut kazandırmak isteyenler arasındaki mücadele oluşturmaktadır.

Globalleşme sürecinde milliyetçilik ve ulus devletin konumu, çağımızda uluslararası alanda yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişimleri anlamak ve analiz edebilmek açısından son derece önemlidir. Bu çalışmada ulus-devlet anlayışının ve milliyetçiliğin geçirdiği değişim, globalleşme kapsamı içinde incelenmiştir.

“Ecrasez l’infame” (ezin günâhkâr) 18. yüzyılın sloganıdır. Bu slogan günümüzde düşman olarak milliyetçiliği ve ulus-devleti hedef almış gözükmektedir. Globalleşme, bütünleştirmeci fonksiyonununa paradoksal olarak yerelleşmeyi körükleyerek mikro milliyetçilikler çağını teşvik ve ulus-devlet anlayışını tehdit eden bir süreci başlatmıştır. Ancak ulus devlet, en güçlü siyasal birim olma özelliğini günümüzde hâlâ sürdürmektedir. *Ulus, ulus-devlet, milliyetçilik, globalleşme* ve globalleşme sürecinin bu kavramlar üzerindeki etkisinin ele alındığı bu çalışmada, ulus-devletin halen varlığını koruyan ve egemen yapının devamı için gerekli olan temel bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmam sırasında yardımlarını esirgemeyen, bu konuda beni teşvik eden, alanının sayılı isimlerinden biri olan tez danışmanım Sn. Prof. Dr. Mümtaz’er Türköne’ye, doyumsuz sohbetleriyle hayatıma renk katan Sn. Prof. Dr. Kadir

Cangızbay'a, askerliğimi yaptığı süre zarfında tanıma fırsatı bulduğum ve bu çalışmamda bana yardımcı olan Sn. Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün'e, Sn. Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay ve Sn. Prof Dr. E. Fuat Keyman'a, her zaman örnek aldığım, aile büyüğüm, değerli bilim adamı Emekli Büyükelçi Sn. Dr. Bilâl N. Şimşir'e, tezimin düzeltilmelerinde büyük emeği olan sevgili dostum değerli Türkçe Öğretmeni Sn. Selim Belenoğlu'na, dost olan sevgili Mahmut Ateş'e ve ablam A. Fulya Şen'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Y. Furkan Şen

Nisan-2004

Ankara

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR CETVELİ.....	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS, ULUS-DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK

I. ULUS KAVRAMI.....	5
A. ULUSUN TANIMI	5
B. ULUS KURMA (NATION-BUILDING) SÜRECİ	12
II. ULUS-DEVLET KAVRAMI.....	15
A. DEVLETİN TANIMI	15
B. MODERN DEVLET	18
C. MODERN ULUS-DEVLETİN GELİŞİMİ	21
D. MİLLİYETÇİLİK VE ULUS-DEVLET	25
E. ULUS-DEVLET YAKLAŞIMLARI.....	30
F. ULUS-DEVLETİN YAPISI	33
G. ULUS-DEVLETİN TEMEL UNSURLARI.....	35
1. Dil Birliği	36
2. Kültür ve Tarih Birliği	38
3. Soy Birliği.....	41
4. Din Birliği	42
5. Öteki İmajı	44
III. MİLLİYETÇİLİK KAVRAMI.....	46
A. MİLLİYETÇİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	46
B. MİLLİYETÇİLİK VE ULUS İLİŞKİSİ.....	53
C. ETNİK VE MİLLÎ KİMLİK	55
D. MİLLİYETÇİLİK VE DİN	65
E. MİLLİYETÇİLİK-MODERNLEŞME İLİŞKİSİ	68
F. MİLLİYETÇİLİĞİN FARKLI YAKLAŞIMLARI.....	72
1. Sosyoloji Temelli Milliyetçilik Yaklaşımları	72
2. Toplumsal ve Siyasi Tarih Merkezli Milliyetçilik Yaklaşımları	77

İKİNCİ BÖLÜM

GLOBALLEŞME KAVRAMI VE SÜRECİ

I. GLOBALLEŞME KAVRAMI	81
II. 1789-1890 DÖNEMİ	84
A. FRANSIZ İHTİLALİ VE İNGİLİZ SANAYİ DEVRİMİ	84
1. Fransız İhtilali	84
2. Sanayi Devrimi	90
B. GLOBALLEŞME SÜRECİ İÇİNDE MİLLİYETÇİLİK HAREKETLERİNİN YÜKSELİŞİ	93
III. 1890-1990 YILLARI ARASINDAKİ GLOBALLEŞME SÜRECİ	99
IV. 1990 SONRASINDAKİ DÖNEM	111
A. MODERNİTE/POSTMODERNİTE BAĞLAMINDA GLOBALLEŞME KAVRAMI	112
B. GÜNÜMÜZDEKİ GENEL GLOBALLEŞME YAKLAŞIMLARI	117
C. TÜRKİYE'DE GLOBALLEŞME TARTIŞMALARI	121

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GLOBALLEŞME SÜRECİNDE ULUS-DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK

I. GLOBALLEŞME/ULUS-DEVLET TARTIŞMALARI	127
A. YERELLİK	130
B. BÖLGESELLEŞME	134
II. GLOBALLEŞMENİN ULUS-DEVLET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	136
A. GLOBALLEŞME/ULUS-DEVLET İLİŞKİSİNDE OLUMLU VE OLUMSUZ YAKLAŞIMLAR	138
B. ULUS-ÜSTÜCÜLÜK VE ULUS-ALTICILIK HAREKETLERİ	144
III. ULUS-DEVLETİN DEĞİŞEN İŞLEVLERİ	148
A. ULUS-DEVLETİN KAYBETTİĞİ İŞLEVLER	149
B. ULUS-DEVLETİN KORUDUĞU/KAZANDIĞI İŞLEVLER	153
IV. ULUSLARARASI YAPIDA DEĞİŞİM	156
V. GLOBALLEŞME VE MİLLİ KİMLİK	162
VI. GÜNÜMÜZDE MİLLİYETÇİLİK	168

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	186
ÖZET	199
ABSTRACT.....	201

KISALTMALAR CETVELİ

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
Ibid	: İbidem (aynı yerde)
AB	: Avrupa Birliği
AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
APEC	: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (Asia Pacific Economic Cooperation)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı (North American Free Trade Agreement)
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of The Petroleum Exporting Countries)

GİRİŞ

20. yüzyılın özellikle son on yılı, dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğuran olayların ortaya çıktığı bir zaman dilimidir. 1990'lı yılların başından başlayarak dünya ölçeğinde siyasi sistemin şekillenişini belirleyen en önemli olay ise kuşkusuz Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa sosyalizminin çöküşüdür. İki farklı kutup olarak algıladığımız ve varlık nedenlerinin; askeri, ideolojik ve ekonomik karşıtlık temeline oturtan taraflardan birinin dağılması yeni bir uluslararası yapının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan devrim süreci, sosyalizmin yenilgisi olarak kabul edilmiş; soğuk savaşın kapitalist dünyanın zaferiyle sona erdiği düşüncesi öne çıkmıştır.

Çağımızın özellikle globalleşme tartışmalarıyla gündemine oturan en önemli konularından birisi ulus-devletlerin varlık sorunudur. İkinci dünya savaşının ardından, yeni ulus-devletlerin kurulması, 19. yüzyıldan bu yana süregelen “milliyetçilik çağı”nın kapanması biçiminde yorumlanmış, Sovyet uygulaması da, ulusal kimliklerin üzerinde egemen bir kimlik yaratılabilmesinin örneği olarak görülmeye başlanmıştır. Bu düşüncelerin aksine Sovyetler Birliği'nin dağılması, Çekoslovakya'nın barışçı yolla, Yugoslavya'nın da iç savaş sonucu çözülmesi, Kafkaslarda yaşanan etnik-dinsel çatışmalar, yeni bir milliyetçilik dalgasının başladığını ve bütün uğraşlara karşın etnik kimliklerin ortadan kaldırılamadığını göstermiştir.

Ulus olgusunun tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de, yüzyıllar öncesine giden bir geçmişinin olduğu söylenebilir. Etnik hareketlere ilham veren milliyetçilik düşüncesinin başlangıcını 1700'lerin sonuna, hatta daha geriye giderek Rousseau'nun “Genel İrade” kavramına dayandıran kuramlar bulunmasına karşın, bu düşüncenin akademik inceleme alanını oluşturması ancak 20. yüzyıl başlarına rastlamaktadır. Milliyetçilik üzerine yapılan araştırmalar, 1970'lerden itibaren ivme kazanmış, bu yıllarda ABD ve İngiltere'de çalışmalar gerçekleştirilmiştir.¹

¹ Konuyla ilgili öne çıkan başlıca eserler şunlardır: Karl W. Deutsch “Nationalism and Social Communication”, 1953, Elie Kedourie “Nationalism”, 1960, Carlton J.H. Hayes “Nationalism: A Religion”, 1960 (Türkçesi: Milliyetçilik Bir Din, Çev: Murat Çiftkaya, İstanbul: 1995), Hans Kohn “The Age of Nationalism The First Area of Global History”, 1968, Anthony D. Smith “Theories of

Milliyetçiliği konu alan incelemelerin artmasında, yaşanan değişim sürecinin etkisi olduğu kadar, milliyetçiliğin önceleri yalnızca savaflara yol açan,* ulus-devleti dışarıdan tehdit eden azınlıklara dayalı bir ideoloji olduğu görüşünün terk edilip, ulus-devletler içinde de farklı milliyetçilik hareketlerinin olabileceği ve bunların siyasal sistemi etkileyebileceğinin kabulü de etkili olmuştur. Milliyetçi hareketler, yalnızca ulusal birliğini sağlayamamış Üçüncü Dünya Ülkelerinin sorunu olmaktan çıkmış, devletlerin kendi toplumsal yapıları içindeki önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir.

Günümüzde en yaygın devlet tipi olan ulus-devlet modeli, ortaçağın sonunda milli monarşilerin ortaya çıkışıyla başlayan bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Ortaçağın sonunda başlayan bu örgütlenme biçimi tam anlamıyla 19. yüzyılda gerçek yapısına kavuşmuştur. 20. yüzyılı ikinci yarısından itibaren global ölçekte yaygınlık kazanmış bir siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet, günümüzde varlığını devam ettirip ettirememe konusunda tartışmalara konu olmaktadır. Halen Birleşmiş Milletler Örgütü'ne üye devletlerin hemen hemen tamamı ulus-devlet kurgusu temel alınarak yapılmıştır.

Globalleşme söylemlerinin akademik alanda geniş yer tutması, milliyetçilik ve ulus-devlet kavramlarının da etkinliğini arttırmaktadır. Globalleşme kavramı incelendiğinde mevcut tartışmaların genelde iki farklı ekseninde gerçekleştiği gözlenir. Bir grup düşünür, globalleşme sürecini olumlu bir gelişme olarak değerlendirirken, diğer grup süreci olumsuz bir biçimde ele alır. Olumlu yaklaşımlar globalleşme süreciyle birlikte global ölçekte artan hareketlilik ve dolaşıma koşut olarak dünyanın

Nationalism", 1971, Benedict Anderson **"Imagined Communities, Reflections on the Origins and Spread of Nationalism"**, 1983 (Türkçesi: Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Çev: İskender Savaşır, İstanbul: 1993) Ernest Gellner **"Nations and Nationalism"**, 1983 (Türkçesi: Uluslar ve Ulusçuluk, Çev: Büşra Ersanlı Bahar-Günay Göksu Özdoğan, İstanbul: 1992), Eric J. Hobsbawn **"Nations and Nationalism Since 1780/Programme, Myth, Reality"**, 1990 (Türkçesi: 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik/Program, Mit, Gerçeklik' Çev: Osman Akınhay, İstanbul: 1993) ve Anthony D. Smith **"National Identity"**, 1991 (Türkçesi: Milli Kimlik, Çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul: 1994).

* Milliyetçiliğe yöneltilen eleştirilerin temelinde, milliyetçiliğin tabiatı gereği bir "çatışma" ideolojisi olduğu iddiası yer alır. Bu eleştiriyi yönetenlere göre, milliyetçilik "biz" ve "onlar" gibi bir toplumsal öznenin karşıtlığında hareket etmekte ve "biz'i "onlar"a düşmanlık temelinde tanımlamaktadır. Bu doğrultuda milliyetçilik, savafla özdeş tutulmaktadır.

“global köy”² haline geldiğini ve herkes açısından olumlu yeni bir olgu olduğunu belirtirler. Olumsuz yaklaşımın temsilcileri ise, globalleşme sürecinde kutuplaşmanın derinleştiğinden söz ederek globalleşmenin yeni bir olgu olmadığını ve farklı ülkelerin farklı kesimleri için farklı anlam taşıdığını ifade eder.

Globalleşme tartışmalarıyla birlikte ulus-devlet kavramının günümüzde ne kadar geçerli olup olmadığı ya da bir anlamının bulunup bulunmadığı tartışma konusu olmuştur. Bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusuysa da, bunları karşı iki görüş altında toplamak mümkündür. Bu görüşlerden ilkinde göre, ulus-devletin kriziyle, hatta iflasıyla birlikte ona içkin olan ulusal egemenlik kavramı artık anlamını yitirmiştir. İster “*yeni dünya düzeni*” densin, ister “*globalleşme*”, insanlık olarak varılan bu aşamada, gerek (uluslararası hukuk, uluslararası örgütler, uluslarüstü oluşumlar ve şirketler, uluslararası anlaşmalar, insan haklarını içeren evrensel ilkeler vb.) dışsal, gerek (etnik gruplar, dinsel cemaatler, yerel topluluklar, sivil toplum kuruluşları, baskı grupları gibi) içsel etmenler nedeniyle, egemenlikten söz etmek bile gereksizleşmiştir.³ Bu görüşün karşısında olanlar göre ise, uluslararası siyasette beliren yeni bir imparatorluk* ya da yeni bir Ortaçağ tehdidine karşı koyabilecek tek kale ulus-devlettir. Dolayısıyla bu kaleyi yitirmemek için ulusal egemenlikten kesinlikle ödün verilmemeli ya da en azından, ulusal egemenlik yeni gelişmeler tarafından yıpratılmış bile olsa, özü ısrarla korunmalıdır.

Yaşanılan tüm bu gelişmeler “ulus”, “milliyetçilik”, “ulus-devlet”, “etnik kimlik” gibi kavramları yeniden gündeme getirmiş, milliyetçilik araştırmaları, siyasal bilim literatüründe önemli genişliğe ulaşmıştır. Bugün milliyetçilik toplumsal bilimlerde içinde en çok ilgilenilen alanlardan birisidir. Değişik yönleriyle bu ideoloji, tüm dünyada akademik çalışmaların konusu haline gelmiş, milliyetçilik alanında prestijli akademik dergiler (Oxford Üniversitesi’nce yayımlanan “*Nations and Nationalism*”,

² Bu kavramla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Marshall McLuhan ve Bruce R. Powers, *Global Köy* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001).

³ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Ulusun Egemenliğinden Temsilcilerin Egemenliğine, *Radikal -İki-*, 25.04.2004, 1.

* Bu kavramın ortaya çıkışı ve günümüzdeki tartışmaları hakkında farklı bir yaklaşım için bkz. Michael Hardt ve Antonio Negri, *İmparatorluk*, Çev.: Abdullan Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2001).

“Canadian Review of Studies in Nationalism” ve *“Ethnic and Racial Studies”*) yayımlanmaya başlamıştır.

Milliyetçilik ideolojisinin ve ulus-devlet kavramının globalleşme süreci bağlamında incelendiği bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, ulus, devlet, ulus-devlet ve milliyetçilik kavramlarının oluşum süreci incelenmiştir. İkinci bölümde ise, günümüzde kendini daha çok hissettiren globalleşme kavramının tarihsel gelişimi ve kavramla ilgili çeşitli yaklaşımlar ele alınmıştır. Çağımıza damgasını vuran ve ulus-devletle yakın ilişkide olan globalleşme kavramının hem ulus-devletle hem de milliyetçilik kavramıyla olan ilişkisi üçüncü bölümde değerlendirilmiştir. Son bölümde ise, ele alınan tüm konular değerlendirilerek ulus-devletin günümüzdeki özerkliğinin ve işlevlerinin, uluslararası trendlerin etkisiyle aşınmaya uğramış olsa bile, ulus-devletin yerine global değişim sürecinde geçebilecek herhangi bir unsurun bulunmadığı ve bu nedenle 21. yüzyılın, kendinden önceki dönemde de olduğu gibi, uluslararası arenada, ulus-devletlerin değişmez aktör olarak kalacakları bir süreci içinde barındıracağı sonucuna varılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUS, ULUS-DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK

Tarihsel süreç boyunca olduğu gibi günümüzde de milliyetçilik bir görüngü olarak geniş kitleleri etkileyen, önemli toplumsal ve siyasal sonuçlar doğuran bir ideoloji olmaya devam etmektedir. İki kutuplu sistemin sona ermesi ve globalleşme söylemlerinin artması, üzerinde sıklıkla düşünülen bir ideoloji olarak milliyetçiliğin niteliğini korumaktadır. Günümüzde en yaygın devlet tipi olan ulus-devlet modeli, ortaçağın sonunda millî monarşilerin ortaya çıkışıyla başlayan bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Ortaçağın sonunda başlayan bu örgütlenme biçimi tam anlamıyla 19. yüzyılda gerçek yapısına kavuşmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren global ölçekte yaygınlık kazanmış bir siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet, günümüzde varlığını devam ettirip ettiremeye konusunda tartışmalara konu olmaktadır.

Ulus-devlet ve milliyetçilik kavramlarının incelenmesine geçmeden önce, bu iki kavram açısından hayati öneme sahip ulus kavramının açıklanması ile bu bölüme başlanacak, ardından ulus-devlet kavramı incelenecek ve son olarak milliyetçilik olgusu ele alınacaktır.

I. Ulus Kavramı

A. Ulusun Tanımı

Ulus olgusu, tanımlamalarda ağırlık verilen unsura göre çeşitlilik ve farklılık sunan, dinamik ve çok boyutlu bir olgudur. Bu olguyu Alman romantizminin kaynaklık ettiği etniklik kavramı ekseninde dönen ulus tanımlamalarından, Fransız

milliyetçiliğinin benimsediği teritoryal ulus tanımlamalarına kadar geniş bir yelpaze içinde incelenmek mümkündür. Ulus kavramının doğuşu, tarihsel süreç içerisinde incelenirse kavramın Batı’da toplumsal ve siyasal değişim süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığı görülecektir. Avrupa’da feodalizmin yıkılışı ile sonuçlanan, yeni siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkiler ortamında ulusun yaratılması için, insanların ortak aidiyetler çevresinde birleşmesi gerekmiştir. Merkez devletlerin kurulması ve ekonomik bağılıkların gelişmesi ulus olgusunun oluşumunu hızlandırmıştır.

Günümüzde ulus sözcüğü Batı dillerindeki “nation”^{*} sözcüğüne karşılık kullanılmakta olup, aynı kökten gelen insan topluluğu anlamını ifade etmektedir. İnsanın, toplumsal varlık olarak tarihin bilinen en eski çağlarından başlayarak toplu halde yaşıyor olmasına karşılık, topluluğun ulus kimliğini alması Yakınçağın bir ürünüdür. Toplumsal gelişim evreleri içinde, aşiret örgütünden ulusal örgütlenme düzeyine ulaşarak ulus haline gelmişlerdir. Yüzyıllar süren bir tarihsel süreç içinde, toplumsal ve kültürel oluşum içinde meydana gelen bu ürün “ulus” adıyla anılmaktadır.¹

Ulus kavramı, aynı kökenden gelme, aynı toprak üzerinde yaşama, aynı dili konuşma gibi değişik ölçütler kullanılarak ele alınacağı gibi, belli bir ülkede aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğu olarak da tanımlanabilir. Smith; ulusu, tarihten gelen bir toprak parçasını, topluluğun ortak mitlerini ve tarihsel belleğini, kitlesel bir kamusal kültürü, ortak bir iktisadi düzeni, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak tanımlamıştır.² Ulusal kimliğin, zayıf da olsa bir siyasal topluluğu gerektirdiğini vurgulayan Smith, siyasal topluluğun, topluluğun tüm bireyleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere ilişkin tek bir yasanın varlığından söz etmekte ve bu topluluk üyelerinin kendilerini özdeşleşecekleri,

^{*} İspanya Kraliyet Akademisi Sözlüğü’nde 1884’ten önce “nacion” sözcüğü, basitçe “bir eyalet, bir ülke ya da krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “bir yabancı” anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik bir birim”, bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklenmekteydi. (São-Paulo-Rio-Porto Alegre- 1958, 64, Cilt:13, 581 Aktaran: Eric J. Hobsbawm, 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik/Program, Mit, Gerçeklik, 30.)

¹ Yusuf Sarıncay, Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı (İstanbul: MEB Yayınları, 1999), 9.

² Anthony D. Smith, National Identity (London: Penguin Books, 1991), 14-15.

aidiyet duygusu duyacakları belli bir toplumsal mekanın, az çok sınırları kesin bir toprak parçasını akla getirdiğini belirtmektedir.³

Batı kaynaklı ulus kavramı, yasa ve kurumlarla bağlantılıdır. Bunun nedeni ise, yeni bir siyasal yapı olan devlet ve bu yapının içinde yaşayan “teritoryal halk”ın ilk kez Batı’da ortaya çıkışıdır. Batılı ulus kavramı ilk önce teritoryal bir nitelik göstermektedir. Bu anlayışa göre toprak ve halk birbiriyle bütünleşmiş ve ayrılmaz bir özellik kazanmıştır. Halkın yaşadığı bu alan (toprak parçası), sıradan, herhangi bir toprak parçası değildir. Bu topraklar, tarihsel kökleri olan, kuşaklar boyu halkın yaşadığı ve uğruna kahramanların savaştıkları, vazgeçilmez ve eşsiz “yurt” olarak nitelendirilebilecek kutsal topraklardır.

Batılı olmayan veya Doğu Avrupa ve Asya kaynaklı ulus kavramı ise içerik itibarıyla etnik özelliklerin daha önplana çıktığı bir kavramdır. Bu kavramın önemli ve ayırt edici özelliği “doğuştan” bir topluluk düşüncesini öne çıkartmasıdır. Batılı ulus kavramı bireyin kendi seçebileceği belli bir ulusa ait olması gereğini koşul sayarken, Batılı olmayan etnik kavramlaştırma böyle bir tavır içinde bulunmamaktadır.⁴

Ulus kavramını tanımlamak ve onu diğer topluluklardan ayırt edebilmek için değişik görüş ve kuramlar ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden ilki, *objektif (nesnel)* unsurlara dayanan ulus anlayışıdır. Buna göre, insan topluluğunun ulus aşamasına geçebilmesi için, topluluğun aynı etnik özelliklere sahip olması, *aynı dili konuşması* ve *aynı dine inanması* gereklidir. Bu görüşü benimseyenlerden bazıları dil birliğini, bazıları din birliğini, bazıları yurt birliğini veya soy birliğini temel kriter olarak almışlardır.⁵

Tarihsel olayların da ortaya koyduğu gibi, tek bir olguyu ulusun oluşumunda temel unsur olarak ele almak ve çağdaş ulusal toplulukların oluşumunu objektif etkenlere, ortak benzerliklere dayandırmak güçtür. Daha önceleri olduğu gibi günümüzde de, içinde çeşitli ve birbirinden farklı dil, din, ırk özellikleri gösteren

³ Ibid., 9.

⁴ Ibid., 11.

⁵ Sarıncay, a.g.e., 9-10.

grupları barındıran topluluklar, ulus özelliği gösterebilmektedir. Diğer yandan objektif benzerliklere/aynılığa (dil, din, ırk ve kültür benzerliği) sahip olduğu halde ulus özelliği gösteremeyen, buna bağlı olarak toplumsal veya siyasal organizasyon oluşturmamayan çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Bu nedenle ulusun oluşumunu objektif benzerliklere dayandıran görüşlerin her zaman geçerli olmadığı, yani birkaç benzer olgunun bir toplumsal grup tarafından paylaşılmasının ulus oluşumunda yeterli olmayacağı sonucuna varmak mümkündür.

Objektif unsurlarla birlikte, Fransız düşünür Ernest Renan'ın, 1982 yılında verdiği "Bir Ulus Nedir?" adlı konferansta ilk kez ve güçlü bir şekilde ortaya koyduğu *sübjektif (özel)* unsurların da bir topluluğun ulus özelliği kazanmasında önemli olduğu vurgulanmıştır.⁶ Renan konferansında, ulusun, bireyleri arasındaki, "birlikte yaşama duygusuna, bir ortak kültüre, bir ruh birliğine" dayandığını belirtmiştir. Böylelikle, ulus olabilmenin temel unsurları arasında *ortak bir duygusal birliğe, birlikte yaşama istek ve iradesine sahip olma ve topluluk içinde varolan dayanışma olgusu* önemli bir etken olarak ortaya çıkmıştır.

Ulus kavramı üzerinde böylesi farklı yaklaşımlar sonucunda bu kavramın tanım noktasında farklılık gösteren ve Smith'in sözleriyle tanımlanmasının zor bir olgu olduğu sonucuna varmak yanlış olmaz. Smith, ulus tanımlamalarındaki zorluğu şu şekilde dile getirmiştir: "Tarihi bir toprağı/ülkeyi, ortak mitleri ve tarihi belleği, kitlevi bir kamu kültürünü, ortak bir ekonomiyi, ortak yasal hak ve görevleri paylaşan bir insan topluluğunun adı olarak ulus çok boyutlu bir kavram, somut örneklerin çeşitli düzeylerde benzerlik arz ettiği bir standart ya da mihenk taşı oluşturan ideal bir tiptir."⁷

Leca'ya göre, sosyolojik yaklaşım olarak ulus, aynı ekolojik alan üzerindeki kültürel, ekonomik ve siyasi sistemlerin çakışma süreçleri içinde "aşağı kültürler"in

⁶ Ernest Renan, "What is a Nation", **Modern Political Doctrines**, Ed.: Alfred Zimmern (London: Oxford University Press, 1939), 186.

⁷ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, Çev.: Bahadır Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 75-76.

standartlaştırılmış, homojen ve merkezi iktidar tarafından desteklenen bir yüksek kültür ile bütünleşmesidir.⁸

Emerson'a göre de ulus, iki anlamda bir olduklarını hissedenden insanların meydana getirdikleri bir topluluktur. Bunlar; toplumsal mirasın tüm unsurlarına hep birlikte sahip olmaları ve gelecekte de kaderlerinin ortak olduğu duygusudur.⁹ Emerson, ulus anlayışının yarattığı bağıllık duygusunun tüm toplumsal birimlere ve tüm insanlığa duyulan bağıllık duygusundan daha şiddetli olduğunu vurgulamakta ve ulusu, toplumların aldığı son biçim olarak tanımlamaktadır.

Ulus tanımlamanın devleti tanımlamaktan daha zor olduğunu belirten Gellner, ulusu olmayan bir kişiyi düşünmenin çağdaş hayal gücünü zorlayacağını ifade etmektedir. Gellner "Uluslar ve Ulusçuluk" adlı eserinde, bir insanın bir burnu ve iki gözü olduğu gibi bir de ulusal kimliği olması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca, ulusa ait olmanın doğuştan gelen bir özellik olmadığını, ancak böyle bir görünüme büründüğünü belirtmektedir.¹⁰

İlber Ortaylı, ulus duygusunun oluşumunda dil unsurunun merkezi bir önemi olduğunu vurgulamaktadır. Ortaylı, insanoğlunun aynı dili konuştuğu cinstişlarıyla aynı toplum ve duyguyu paylaşmak zorunda olduğunu, dilin temel iletişim aracı olmasının yanı sıra, buna dayalı olarak üretim aracı ve toplumsal dayanışma aracı olduğunu bu nedenle aynı dili kullananların farklı mekanlarda yaşasalar bile, dil aracılığıyla iletişim kurduklarını, toplumun kaderini paylaştıklarını ve toplumla dayanışma içine girebildiklerini anlatmaktadır. Yazara göre dil, kavimlerin sınırları dışında kalan soydaşlarla geçmişte kalanlarla iletişim kurulabilmesini sağlamaktadır. Ancak Ortaylı, özellikle bazı toplumlarda dinin, kimliği tayin etmede dil kadar önemli olduğunu, dil

⁸ Jean Leca, "Neden Söz Ediyoruz?", *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca, Çev.: Siren İdemen, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 13.

⁹ Rupert Emerson, *Sömürgelerin Uluslaşması* (Ankara: Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1965), 97.

¹⁰ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, Çev.: Büşra Ersanlı Bahar ve Günay Göksu Özdoğan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 26-27.

seçiminin egemen din grubunu izleme biçiminde olduğunu, dinin birçok grupta etnik aidiyeti de tayin etmeye başladığını belirtmektedir.¹¹

Ulus olmak için nesnel kriterler saptama ya da belli gruplar “uluslaşırken”, belli grupların neden “uluslaşamadığı”nı açıklama girişimleri, genellikle ya dil veya etnik köken gibi tek bir kritere ya da dil, ortak topraklar, ortak tarih, kültürel özellikler gibi bir kriterler kümesine dayanmıştır.¹² Ancak ulus tanımına uyan toplulukların açıkça bir ulusu ya da ulusal özlemlere sahip toplumsal birimleri temsil etmedikleri gibi, ulus olma özelliğini açıkça gösteren ve bu özelliğinden kuşku duyulmayan ulusların da tek bir kriter veya kriter kümesine uygun düşmediği görülmektedir.

Ortak kültür, tarihsel bir geçmiş, birlikte yaşama istek ve iradesinin oluşması ve bunun süreklilik kazanabilmesi için, *objektif* unsurlar arasında sayılan; söz konusu topluluğun bir coğrafi alan üzerinde yaşaması, ortak etnik özelliklere sahip olması ile dilsel/dinsel birlik gibi özellikler *sübjektif* duygusal özelliklere temel oluşturmaktadır. Sübjektif ve objektif unsurların birbirini tamamlamaları ulus olgusunu ortaya çıkarmıştır. Topluluğun devlet denilen siyasal ve toplumsal organizasyon oluşturması noktasında Karl W. Deutsch’un görüşleri önemlidir. Deutsch’a göre ulus, hızlı ve etkili bir şekilde, çeşitli durumlarda birbirleri ile bağlantılı ve ortaklık kurabilen bireylerin bir araya gelmesidir. Ortaklık, iletişim alanının başarısı ve dolayısıyla kültür ve dil olgusuna bağlıdır. Bu alanlar da genellikle ortak anlam ve hatıralardan meydana gelmektedir. Deutsch’a göre halk, kendi devleti üzerinde tasarruf hakkına sahipse, yani siyasal anlamda otonom bir güce sahipse ulus olarak nitelendirilebilir. Deutsch için ulus, bir devlete sahip olan halktır.¹³

Deutsch, bu çözümlemesini yaparken, 19. yüzyıldan bu yana ulus olarak karakterize edilen ve ulus olma noktasında yeterli özelliklere sahip olmasına karşın kendi devletlerini kurma çabalarında başarılı olamamış halkların varlığını dikkate

¹¹ İlber Ortaylı, “Millet Kimliği”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:50 (Mart-Nisan 1998), 6.

¹² Eric J. Hobsbawm, 1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik/“Program, Mit, Gerçeklik”, Çev.: Osman Akinhay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 19.

¹³ Peter Alter, *Nationalismus*, Suhrkamp, (GmBH&Co.KG, 1985) Aktaran: Turgay Uzun, “Bir Siyasal İdeoloji Olarak Milliyetçilik ve Türk Siyasal Hayatında Kurumsallaşması: MHP Örneği” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000), 14-15.

almamıştır. Deutsch'un tanımına göre var olan devletlerin sayısı ile ulusların sayısının örtüşmesi gerekmektedir. Ancak bunun tarihsel gerçekler ve bugünkü siyasal coğrafya ile doğrulandığını söylemek zordur. Ulusun varlığı için, topluluğun kendi devletine sahip olması koşulu kabul edildiğinde devletsiz ulusların varlığı inkar edilmiş olacaktır. Diğer taraftan, bir ulusa dayanmadan da devlet kurulabileceğini kanıtlayan birçok örnek vardır. Ayrıca ulus özelliği kazanabilme koşulu olarak devlet kurmanın gerekliliği kabul edilirse, bütün etnik toplulukların devlet oluşturması yönünde bir akım ortaya çıkacaktır. Bu nedenle bağımsız bir devletin gücüne, iktidarına sahip olma veya olmama sorunu, ulusun tanımlanması noktasında diğer unsurlardan önem noktasında daha alt sıradadır. Ancak olaya milliyetçi ideoloji açısından bakıldığında hemen her ulusal topluluğun bir devlet kurma ideali bulunmaktadır. Bu bağlamda her devletin bir milliyetçiliği ve her milliyetçiliğin de bir devleti –ya da devlet ideali- olduğu söylenebilir. (Bu konu, ulus-devlet bölümünde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.)

Uluslar ve milliyetçilik alanlarında ayrıntılı çalışmaları olan Anderson; ulusu, “hayal edilmiş bir siyasal topluluk” olarak tanımlamakta ve aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içinde olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaat olarak açıklamaktadır.¹⁴ Anderson, ulusun “hayal edilmesinin” de sınırları olduğunu, hiçbir ulusun insanlığın tümü ile kendisini örtüştürdüğünü iddia edemeyeceğini ifade etmektedir. Anderson bu hayal etmenin niteliklerini anlatırken, ulusun egemen olarak düşünüldüğünü belirtmektedir. Ulusun, bir topluluk ve bir cemaat olarak hayal edildiğini söyleyen yazar, her ulusta fiilen geçerli olan eşitsizlik ve sömürü ilişkileri ne olursa olsun, ulusun daima derin ve yatay bir yoldaşlık olarak tasarlandığını anlatmaktadır.¹⁵ Bu noktada ulusun bir öz olarak toplumsal dayanışma ve cemaat fikrini oluşturduğu söylenebilir. Bu özün üstüne inşâ edilen yapılar veya ulus olgusu üstüne oluşturulmaya çalışılan yapıların zamanı geldiğinde yine bu öze kadar gerileyeceği ancak, bu özden daha geri bir yapıya dönüşmeyeceği tarihsel olayların da ortaya koyduğu bir gerçekliktir.

¹⁴ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri*, Çev.: İskender Savaşır (İstanbul: Metis Yayınları, 1995), 20.

¹⁵ Ibid., 22.

Bu tanımlamalara göre ulus kavramı, insanların bir araya gelerek oluşturdukları en geniş toplum örgütlenme biçimi olarak tanımlanabilir. Guibernau, ulus olgusunu, bir topluluk bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmiş ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir toplum olarak tanımlamıştır.¹⁶ Buna karşılık, ulus kavramı tarihi bir gelişimi ifade eder. Tarihin genel akışı içerisinde ulusu oluşturan çeşitli ögelerin belirginleştiği toplumlar, ancak kendi devletlerini kurma hakkını elde ettikten sonra günümüzdeki anlamda ulus olabilmişlerdir. Günümüzdeki yaygın kaniya göre ulus, ortak bir geçmiş ve geleceğe ilişkin benzer düşüncelere sahip olan, yani bir inanç ve bilinç birliği içinde bulunan insan topluluğudur.¹⁷

B. Ulus Kurma (Nation-Building) Süreci

Uluslaşma ve ulus-devletlerin kurulması sürecinin başlangıç yeri Avrupa'dır. Batı Avrupa'daki bu süreci iki örnek şeklinde izlemek olasıdır. İlk örnek, kendiliğinden meydana gelen ulus birimine işaret eder. İkinci örnek ise, erken sanayileşmeyle birlikte, "ortak dil, ortak kültür, ortak tarih" sloganı etrafında parçalılıktan bütünlüğe yönelen ve bu gerçekleşirken Fransız Devrimi'nin fikir ihracı "Batı'dan gelen" tehdit edici etkilere karşı bir savunma aracı olarak oluşmuş olan ulus birimidir.¹⁸

Fransız Devrimi'nin o güne kadar gelen siyasal oluşumlardan farkı, halka dayalı yeni bir meşruiyet anlayışını beraberinde getirmesi ve bu anlayışın Avrupa'daki diğer mutlakçı yönetim şekillerini tehdit etmesidir. Fransız Devrimi, mutlak veya monarşik yapıların karşısında halk hareketi ile başlayan ve mevcut kurulu düzeni değiştirmeye yönelik bir akımı da beraberinde getirmiştir. Ayrıca devrim, egemenliğin halka ait olduğunu ve halk egemenliği karşısındaki iradelerin halk tarafından yıkılabilmesi ilkesini ortaya atmıştır. Bu hakkın tek sahibi ulusun kendisidir.* Ulus

¹⁶ Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, Çev.: Neşe Nur Domanıç (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997), 92.

¹⁷ Faruk Sönmezoglu (Der.), *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü* (İstanbul: Der Yayınları, 2000), 697.

¹⁸ Suavi Aydın, *Modernleşme ve Milliyetçilik* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 60-61.

* Fransız İhtilali ve bunun etkisiyle oluşan ulus kavramı hakkında daha detaylı açıklama İkinci Bölümde yapılacaktır.

kavramı, Avrupa’da feodal yapının yıkılmaya başlamasına neden olan -kentlerde burjuvazinin gelişmesi, kentsel yapıların dinsel feodal yapılar karşısında üstünlük sağlaması- feodal sınırların yerini ulusal sınırların alması süreci sonunda ortaya çıkmıştır. Feodal yapının yok olmasıyla birlikte, Avrupa’da merkezi otoriteye ve bir ulus üzerinde egemenliğe sahip krallıklar dönemi başlamış ve en güçlü çağlarını Fransa, İngiltere, İspanya ve İtalya’da yaşamıştır.

Önce İngiltere’de daha sonra da Fransa’da toplumsal olarak veya bu dönemin özelliği olarak para ekonomisinin gelişmesinin bir sonucu olarak feodal yapı ile güçlenen burjuvazi iktidar olmuş, fakat bu sosyo-ekonomik iktidar 17. ve 18. yüzyıllarda cereyan eden bir dizi sarsıntıyla siyasal hale gelmiş, yani parlamentolu-meşruti devlet şekillerine geçilmiştir. Bu olay Aydın’ın ifadesiyle tamamen “tiers etat”ın (üçüncü sınıf) zaferidir.¹⁹ Bu noktada İngiltere’nin farklılığı, daha önceleri Fransız düşünürlerinin bir kavram olarak tanımladıkları “ulus”u, bir kavram olarak tanımlamanın ötesinde, devleti bu temel üzerinde inşa etmesidir. Bu olgu, egemenliğin devredilemez bir şekilde halka devrini açıklayan bir olaydır.

Fransa’daki toplumsal ve siyasal yapıdaki değişimin diğerlerinden farkı, Fransız siyasal düşüncesinin, mutlaklıktan meşrutiye ve cumhuriyete geçişin felsefi ve ideolojik esaslarını kuracak şekilde gelişim göstermesidir. Tocqueville’in ayrımıyla Fransız Devrimi, 1648 İngiliz Devrimi gibi toplumsal değil siyasal bir devrim niteliğindedir. Tocqueville’e göre toplumsal devrim mülkiyet, üretim ve dağıtım sistemindeki değişiklikleri içermektedir. Dolayısıyla toplumsal yapının dinamiklerinin eskimiş mutlakçı iktidarı dağıtacağı bir “siyasal devrim”in öncesinde bu yapının sözcülüğünü yapan Fransız düşünürleri, gecikmiş devrimlerin ideolojisini yaygınlaştırmada daha başarılı olmuşlardır.²⁰ Bu ideolojinin temel sloganı “*eşitlik, özgürlük, kardeşlik*” olarak ortaya çıkmıştır. Halkın eşit, özgür ve dayanışma içinde yaşayan bir topluluk olarak yaşamasını amaçlayan bu ilkelerin asıl hedefi Avrupa’nın mutlak krallarıdır. Egemenliği kraldan alıp halka vermeyi amaçlayan devrim düşüncesi son aşamada, egemenliğin kaynağı olarak ulusu temel almıştır.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Aydın, *Modernleşme ve ...*, 62-63.

Bir toplumsal oluşumun kendini ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir *homo-nationalist* olarak kurulabilmesi ile mümkündür.²¹ Ulus inşası, yerel düzeyde folk kültürlerle dayalı grupların karmaşık yapısı yerine, modern bilim ve teknolojinin gereksinimlerine göre düzenlenmiş bir üst kültürü topluma hakim kılma iddiası taşır. Söz konusu bu üst kültür aracılığıyla atomize olmayan anonim bir toplum kurulmaya çalışılır.²² Ulus inşası süreci dikkate alındığında ulusun “kendiliğinden bir gelişim değil, yapay bir ürün”²³ ve “keşfedilmemiş ama sosyo-kültürel olarak icat edilmiş” olduğu iddia edilebilir.²⁴

Watson da ulus oluşturma olgusunu şu şekilde açıklamaktadır: “Bir ulusa ait olanlar, ortak bir yakınlık duygusuyla, ortak bir kültür ve ulusal bilinçle kendilerini birbirlerine bağladıklarına inananlardır.”²⁵ Ona göre topluluğun önemli bir bölümü kendilerini ortak bir duyguyla ulus olarak kabul ediyorsa var olur.

Ulus oluşturma noktasında din ve dil birliğinin birlikte etkili olduğu söylenebilir. 19. yüzyıldan önce, Polonyalılar ve Valonlar, Flamanlar ve Hollandalılar şeklinde ayrılmış olan bugünkü Hollandalılar, 1930-31’de Hollanda Kraliçeliği ve Belçika Krallığı şeklinde ikiye bölünmüştür. Tarihsel deneyimlere göre Joseph Stalin de, Sovyet İmparatorluğu’nu oluşturan halkın düşünülen objektif bilimsel kriterlerin yardımıyla ulus olarak tanımlanabileceğine inanmıştır. Stalin, bu konuda yazdığı “*Marksizm ve Ulusal Sorun*” adlı makalede ulus oluşturmada dört karakteristik unsur olduğunu belirtmiş ve ulusu, “tarihsel süreç içinde oluşmuş, dengeli bir insan topluluğu” olarak tanımlamıştır. Stalin’in bahsettiği bu unsurlar ise dilin, devlet aygıtının ve iktisadi yaşamın ve psikolojik süreç içinde kültürün toplumsallaşmasıdır. Stalin, bu unsurların kombinasyonuna göre ulusun ortaya çıktığını savunmuştur. Stalin’e göre dört unsurdan birinin bulunmaması topluluğun ulus olma niteliğini ortadan kaldırmaktadır.

²¹ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *Irak, Ulus, Sınıf/Belirsiz Kimlikler*, Çev.: Nazlı Ökten (İstanbul: Metis Yayınları, 2000), 117.

²² Gellner, a.g.e., 108.

²³ Ozan Erözden, *Ulus-Devlet* (Ankara: Dost Kitabevi, 1997), 110.

²⁴ Thomas McCarthy, “On Reconciling Cosmopolitan Unity and National Diversity”, *University of Chicago*, <http://www.uchicago.edu/research/jnl-pub-cult/backissues/pc27/08-McCarthy.html>. (22.01.2004)

²⁵ Hugh Seton Watson, *Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism* (London: Methuen Publication, 1977), 5.

Stalin bu durumda Baltık Bölgesinde yaşayan Alman ve Letonyalıların ortak devlet ve iktisadi yapı kurmalarına karşın, bir ulus oluşturmamalarını örnek olarak göstermektedir.²⁶

Ulusal devletlerin kurulma koşulları kendinden önceki sürece bağlı olarak gelişme göstermiştir. Ortaçağ sistemi, insanlığın refah ve güvenliğini sağlayamaz duruma geldiğinde, ulus-devlet ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılı, “polis”in çöküşü ile Roma İmparatorluğu’nun yükselişi, Roma’nın yıkılışı ile Ortaçağ düzeninin kuruluşu ya da yıkılışıyla, ulus-devletin kuruluşu arasında oluşan yeniden düzenleme olaylarıyla karşılaştırmak mümkündür.²⁷

Kuşkusuz bu koşulların daha net anlaşılabilmesi için ulus-devlet kavramının irdelenmesi gereklidir. Ancak daha öncesinde devlet ve modern devlet kavramları üzerinde kısaca durmak yerindedir.

II. Ulus-Devlet Kavramı

A. Devletin Tanımı

Devlet, hem bir siyasi aktör olarak hem de siyasi faaliyetlerin ve mücadelelerin üzerinde yürütüldüğü bir alan olarak, siyaset bilimcilerin incelediği konuların başında gelmektedir. Devlet; yapısı, kurumları, işlevleriyle; temsil ettiği iktidarın birey ve toplumla ilişkileriyle, insan hayatını doğrudan etkileyen kararları ve uygulamalarıyla siyasi tartışmaların odağında yer alır. Özellikle modern devlet, en demokratik olanından en otoriter ve totaliter olanına kadar, bireylerin üzerinde başka hiçbir kurumun sahip olmadığı ölçüde belirleyiciliğe sahiptir ve varlığını hiçbir zaman unutturmayan bir güç olarak ayaktadır.

²⁶ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 16.

²⁷ Leslie Lipson, *Politika Biliminin Sorunları*, Çev.: Tuncer Karamustafaoğlu (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973), 433.

Devlet kavramı, Batı siyasi kurumların ilk gelişmesinde şeklini bulmuştur. Devlet kelimesi ilk defa 16. yüzyılda görülmüştür. Bu terim, varolan siyasi geleneklere karşı kullanılmıştır. Egemenlik kavramına ve krallığa yeni bir anlam yükleyerek, Batı siyasetindeki geleneğe ait çoğulculuğun ortadan kalkması ve böylece halk düzeninin sağlanması için uğraşmıştır. Ortaçağda devletin çıkışına dair ise siyasi sistemde bir ikililik vardır: Papa ve İmparator. Buna karşı yapılan uzun ve başarılı bir mücadelenin sonunda modern devlet çıkmıştır. Öte yandan, devlet kavramını modern açıdan, siyaset literatürüne sokan Machiavelli'dir. Machiavelli'in düşüncesinin temel prensibi *raison d'etat*'dir. Bu ilkeye göre siyaset temel olarak üç gücün tümüyle mücadeleyi kapsar. Siyasi eylemin amacı devletin gücünü genişletmektir. Amaca ulaşmak için akılcı sayılan şartlar dahilinde her şeye izin verilmiştir. Machiavelli'e göre devlet, devlet adamının başarısı ve zekasının ürünü olan bir sanat eseridir.²⁸ Jean Bodin (1529-1596) ise, devlet kavramını kabul edilebilir bir şekle getirmeyi başaran ilk kişidir. 16. yüzyıl Fransa'sından oldukça etkilenen Bodin, kraliyet gücünün geniş bir şekilde yayılmasından etkilenmiş, Ortaçağ kurumlarının ve geleneklerinin olduğu bir ülkede yaşamıştır. Hristiyan ikileminin geleneklerine göre kilisenin krallara karşı güvenilir bir kaderi, savunma görevi hakları vardır. Ancak kilise ve krallık arasındaki mücadeleye Bodin'in bulduğu çözüm; her devlette son otorite kabul edilecek, karar verebilecek tek bir tanınmış kanun yapıcının veya hükümranın bulunmasıdır. Bodin'in egemenlik anlayışındaki sorun, gücün kanuni hak kadar çok olmamasıdır. Machiavelli'in tersine onun devlet anlayışı hukuk kuralları açısından Batı geleneği ile aynı çizgidedir.²⁹

Devlet, insanlığın barbarlıktan uygarlığa geçiş sürecinde toplumlararası farklılaşmaların ortaya çıkışı, toplumların birbirleri ile olan ilişki ve çatışması içinde toplum olarak karşılaştıkları sorunlara getirdikleri çözümün bilinç düzeyinde siyasi ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır. Devlet insanlığın doğal ilişkileri içinde çözülmeyen sorunlara, bu ilişkilerin dışında çözümün getirilmesi ve bu çözümün kurumlaştırılması/sürekli kılınması amacıyla geliştirilmiş bir örgütlenme biçimidir. Çözümün süreklilik kazanması, çözümü getiren örgütün süreklilik kazanması ile mümkündür. Bu ise bilinç düzeyinde, ilişkilerin üzerinde, söz konusu örgütün kendine

²⁸ David L. Sills (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Volume:15, (New York: Macmillan and Free Press, 1968), 151.

²⁹ Ibid., 152.

verdiği toplum üstülük ile siyasi düzeyde söz konusudur. Siyasi düzeyde, yani Devlet'e dönüşmesi ile mümkündür. Sonuçta devlet, tarihi süreç içinde toplum sorunları önünde kendiliğinden oluşmamış ve kendiliğinden yenilenemeyen çözümün sürekliliğini sağlama gereksinimi içinde ortaya çıkmıştır. Tarihteki ilk büyük merkezi devlet örnekleri ilk uygarlıkların geliştiği bölgelerde –Yakın Doğu, Hindistan, Mısır gibi- ortaya çıkmıştır. Uygarlığın gösterdiği gelişme ve zenginleşme içinde toplumların birbirleri olan ilişkileri ve çatışmaları çerçevesinde, devlet de zenginleşmiş ve onun çeşitli tipleri ortaya çıkmıştır. Bu noktada, devlet toplumun en üst düzeyde çözümünü ve en yaygın bilincini eyleme dönük bir şekilde örgütleyen/düzenleyen topluma ait bir kurum olarak tanımlanabilir.³⁰

Devlet kavramı, tanımıyla açıklanmaya çalışılacak olursa; en genel anlamıyla: “Toplumu yöneten kuralları belirleme yetkisine sahip olan özel bir kurumlar bütünüdür.”³¹ Başka bir tanımlama olarak da hukukçu Raymond Carrede-Malberg'e göre devlet, “Hususi bir ülkeye yerleşmiş ve üyeleriyle ilişkilerinde üstün bir eylem, buyruk ve zorlama gücü olan bir örgütlenmeye sahip insanlar topluluğudur.” Machiavelli'ye göre ise, “Devlet belli bir ülkede bir halk üzerinde otoriteye ve gücün meşru kullanımına sahip olan iktidardır.”³² Bu tanımlara göre devletin sosyal, askeri, siyasi ve ekonomik olarak dördü bir işlevi ortaya çıkmaktadır. i) İç düzeni ve topluluğun üyelerinin korunmasını sağlamak, ii) Ülkenin savunmasını gerektiğinde silah gücüyle sağlamak, iii) Kamu alanında olduğu kadar özel alanda da yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi ahenkli ve etkili bir tarzda işletmek, iv) Bir taraftan savunmaya ve diğer taraftan ekonomik hayata gerekli alt yapıları uzun ya da kısa vadede bir gelişme ve vatandaşlar arasında paylaşma perspektifi içinde temin etmek.³³

³⁰ İsmail Coşkun, **Modern Devletin Doğuşu** (İstanbul: Der Yayınları, 1997), 95.

³¹ Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 146.

³² Patrica Crone, **Pre-Industrial Societies: New Perspectives on the Past** (Oxford [UK] and Cambridge [Massachusetts, USA]: Blackwell, 1995), 46.

³³ François Bedarida-Roussellier Nicolas, “Nations, peuples et Etats (Ethnies et peuples indigenes, États-nations États multicultures; ancines et nouveaux nationalismes)”, Çev.: Bahaeddin Yediyıldız, **18 International Congress of Historical Sciences**, (27 August - 3 September 1995), Preceedings, Montreal, 3.

Bu durumda devlet, içinde iktidarın özümlendiği ve belli bir ülke üzerinde kanun ve meşru şiddet tekeli sayesinde emretme ve zorlama gücüne sahip olan bir kurum olarak belirir. Burada devletin en önemli fonksiyonu ise düzeni sağlamasıdır. Devlet gücünü elinde bulunduran iktidar veya günümüzdeki ifadesiyle yürütme, yine devletin başka bir gücü olan yasamanın koyduğu kurallarla bu düzeni sağlamaya çalışır. Bu noktada devlet denilen olgu kendini daha iyi hissettirir. Güç kullanma meşruiyeti devletindir. Bu meşrulaştırma kitle iletişim araçlarından eğitime, sosyal hayattan siyasal hayata kadar çeşitli alanlarda gerçekleştirilir. Egemen yapının sürekliliği sağlanmaya çalışılır.

B. Modern Devlet

Modern devlet yukarıda da ifade edildiği gibi yeni bir olgudur. Devlet kavramının 16. yüzyılda kullanılmaya başlanmasıyla modern devlet kavramı da gündeme oturmuştur. Modern devleti kendinden önceki devlet şekillerinden ayıran en önemli özellik, çoklu ve bölünmüş iktidar yapılarının olmasıdır. Belirli sınırlar içinde meşru güç kullanma tekeline sahip egemen bir otorite olarak, devletin geçtiği aşamalarda tarih içinde belirginleşen “Eski Yunan polisleri, Roma İmparatorluğu’nun kabile federasyonları, feodal krallıklar, site veya kent devletleri, modern devlete içkin olan siyasi iktidar ‘bir’liğinden yoksundur.”³⁴

Modern devletin ortaya çıkışındaki önemli aşamalardan birisi, feodal sadakat bağlarının, diğer bir ifadeyle kişilere yönelik siyasi itaat bağlarının çözülerek yerine soyut bir iktidar kaynağına sadakat bağının yani kurumlara yönelik siyasi itaat bağının yerleşmesidir. Böylelikle iktidarın kaynağı soyut bir temele taşınmış ve gelecekte ulus kurgusunun bu kaynaktan rakipsiz olarak yer almasına yol açılmıştır.³⁵ Ulus-devlet, kamusallaşmış siyasi iktidar biçiminin somut görünümlerinden birisidir. 18. yüzyılda daha net bir şekilde görüleceği üzere, buradaki devlet kavramından kasıt, modern-devlet olgusudur.

³⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları ve Levent Köker, *Tanrı Devletinden Kral Devlete*, (Ankara: İmge Kitabevi, 1991), viii.

³⁵ Erözden, a.g.e., 47.

Sosyal bilimciler, devlet tanımında bir ortaklık kurmuşlardır. Devlet bir kurumlar bütünüdür. Bu kurumlar devletin kendi kadrosuyla yönetilir. Bu kurumlar genellikle bir topluma mal edilen, coğrafi olarak sınırlanmış bir bölgenin merkezindedir. Devlet, içeride millî topluma bakmak, dışarıda da içinde var olmak zorunda olduğu daha geniş toplumlarla ilgilenmek zorundadır. Devlet, sınırları içinde yönetimi kendi tekeline alır. Bu durum, tüm vatandaşlarca paylaşılan ortak bir politik kültürün yaratılması eğilimidir.³⁶

Harris'e göre devletin “siyasi örgütlenmenin en üstün şekli” olmasının nedenleri vardır. Çünkü her şeyden önce devlet, toplumun diğer birimlerinden farklı olarak, herkesi kendi kanunlarına boyun eğdirir. Bu kanunlar, “kurumsallaşmış iktidarı” temsil eder ve söz konusu grupların veya birimlerin uygun görüp görmemesinden bağımsız olarak geçerlidir. İnsan bir spor kulübünün veya dini bir cemaatin kurallarını çiğneyerek ona itaatsizlik edebilir; ama vergilerini ödemediğinde veya arabasını belirtilen yere park etmediğinde cezalandırılır. İkincisi, insan dini cemaatten veya spor kulübünden devletin kanunlarını ihlal etmeksizin ayrılabilir; ama ona, kanunlarını artık tanımamaya karar verecek kendisini devletten ayırma hakkı tanınmaz.³⁷

Heywood, devletin beş temel özelliğini şöyle sıralamıştır:

Egemenlik: Devlet, toplumdaki diğer tüm toplulukların ve grupların üzerinde yer alan, mutlak ve sınırlanmamış bir iktidarı temsil eder.

Kamusallık: Sivil toplumdaki bireysel ihtiyaçları karşılamaya yönelik –aile gibi- özel kurumların aksine, kamusal organlar kolektif kararlar alır ve uygular.

³⁶ John A. Hall, G. John Ikenbery, *Devlet*, Çev.: Yeşeren Olgu Alibeygil-Murat Şipal (İstanbul: Doruk Yayınları, 2000), 11. ve *The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought*, Ed.: William Outwaite and Tom Bottomore, c.2 (Oxford: Blackwell Publishers, 1993), 642. Ayrıca bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Franz Oppenheimer, *Devlet*, Çev.: Aleâddin Şenel-Yavuz Sabuncu (İstanbul: Engin Yayıncılık, 1997), Cemal Bali Akal (Der.), *Devlet Kuramı* (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), Cem Eroğul, *Devlet Nedir?* (Ankara: İmge Kitabevi, 1990).

³⁷ Peter Harris, *Foundations of Political Science* (London and Melbourne: Hutchinson and Co. Ltd., 1986), 48-49 Aktaran: Bekir Berat Özipek, “Devlet”, *Siyaset*, Ed.: Mümtaz’er Türköne (Ankara: Lotus Yayınevi, 2003), 76.

Meşruluk: Devletin “ortak iyi”yi ve toplumun daimi çıkarlarını yansıttığı farz edilir.

Hükmetme: Devlet otoritesi “zor”la desteklenir. Devlet, yasalara uyulmayı ve yasaların ihlalinin cezalandırılmasını sağlar.

Coğrafi alan: Devletin nüfuz alanı coğrafi olarak tanımlanmıştır ve ister vatandaşı olsun ister olmasın içinde yer alan herkesi kuşatır.³⁸

Weber’in devlet tanımından hareketle Pierson ise devletin sekiz ana özelliğinin seçilebileceğini ifade etmiştir: i) şiddet araçlarının (tekel) denetimi, ii) toprak, iii) egemenlik, iv) anayasallık, v) kişisel olmayan iktidar, vi) kamu bürokrasisi, vii) meşru yetki, viii) yurttaşlık. Ayrıca Pierson bu listeye son bir özellik olarak “vergilendirmeyi” de eklemektedir.³⁹

Devlet tek bir egemenlik için ortak itaatle birleşen insan topluluğunun coğrafi olarak sınırları konmuş bir parçasıdır. Bu terim, toplumu kontrol eden egemen otorite olarak da tanımlanabilir. Devlet kavramı fikir alanında egemenlik kavramı ile yakından ilgilidir. Temelde tüm siyasi topluluklar hukukun belirleyici kuralı altında birleşmesi veya ona uyma kuralı varsayımından başlamıştır. Çeşitli otoritelerden ortaya çıkan kanunlar çatışmaya düştüğünde, belirlenmiş bir kanun olsun olmasın kararları veren yüksek kanun yapıcı otorite son kararı verir. Kanun, etkili yaptırımlarla desteklenirse etkili olur. Böylece, hükmetme yetkisi ve kanuni otorite egemenlik kavramının temelidir. Devlet tek otoriteden yasama ve yürütme olarak egemen güçleri elinde tutan bir alandır.⁴⁰

³⁸ Andrew Heywood, *Politics* (London: Palgrave Foundations, 2002) Aktaran: Özipek a.g.e., 77.

³⁹ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev.: Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Çivi Yayınları, 2000), 24.

⁴⁰ Sills, a.g.e., 150.

C.Modern Ulus-Devletin Gelişimi

Modern ulus-devletin oluşumuna doğru ilerleyen yolun yapı taşları askeri, mali, ekonomik, kültürel ve teknolojik etkenler gibi farklı değişkenlerin bir araya gelmesi ile döşenmiştir. Her bir etkenlerin etkinlik derecesi farklı yapıda devlet örgütlenmesini ortaya çıkarsa da, Batı Avrupa'daki devlet oluşumunun kavranmasında Rokkan'ın, *Talcot Parsons* ve *Albert O. Hirschman*'ın ulus-devlet kurma teorilerini sentezleyerek, “Devlet İnşası”, “Standartlaşma”, “Politik Katılım” ve “Yeniden Dağıtım” biçiminde beliren dört evreli ulus-devlet kurma süreci için geliştirdiği model, yol gösterici olabilir. Rokkan'ın tipolojisinde ulus-devlet bu dört farklı evreyi yaşayarak bugünkü yapısına ulaşmıştır.⁴¹

Rokkan'ın “Devlet-İnşa” olarak adlandırdığı ilk evre Batı Avrupa'da Ortaçağ'ın sonlarından Fransız Devrimi'ne kadar geçen süreyi kapsar. Bu elit düzeyde politik, kültürel ve ekonomik birliğin kurulduğu dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan devlet biçimi mutlakçı devlettir. Mutlakçı monarşi modern devletin ilk formu olarak kabul edilir. Mutlakçı monarşi pazarın gelişmesi ile eş zamanlı bir gelişme göstermiştir; çünkü pazarın işlerliği iç barışı ve kurallar birliğini gerektirir. Bu yönetim biçiminin ayırt edici özelliği, kural koyan ve bu kuralları uygulayan tekelci bir güç olmasıdır. Bunu sağlayabilmek için devlet kendisine alternatif olabilecek diğer güçleri kırmak ve kendisine bağlayabilmek için şiddet kullanmak zorundaydı. Ancak devletin bu işlevi, 18. yüzyıl ile birlikte büyük değişimlere uğramıştır.

Sarıbay'ın tanımında da ifade ettiği gibi, temelleri 16. yüzyılda, Avrupa'da monarşilerin güçlenmesine dayanan ulus-devlet, bugünkü kullandığımız anlamda gelişimini 18. yüzyılda tamamlamıştır. Bu nedenle, ulus-devlet modern zamanların bir olgusudur. Şaylan'ın, modern devlet, 16. ve 17. yüzyıllarda Kuzeybatı Avrupa'da ortaya çıkan ve “ulusal-devlet” olarak da tanımlanan devlet tipidir⁴² ifadesi ise bunu destekler niteliktedir.

⁴¹ Stein Rokkan, “Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations Within Europe”, *The Formation of National States in Western Europe*, Ed.: Charles Tilly (New Jersey: Princeton University Press, 1975), 570-572.

⁴² Gencay Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi* (Ankara: İmge Kitabevi, 2003), 31.

18. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık pek çok Avrupa devleti sınırları belirli bir bölgede merkezleşmiş yasal ve idari örgütler geliştirebilme olanağına sahipti. Devlet alternatif güç odaklarını etkinleştirmek ve bu arada pazarda daha büyük paya sahip olabilmek için, ordunun finansmanı sağlayacak kaynaklara ihtiyacı olması nedeniyle vergi toplama tekelini ele geçirdikten sonra, kendisi için vergi kaynağı olacak gerek kapitalist girişimciyi koruyacak önlemler almak ve gerekse kendisine yeni pazarlar açacak sömürgeler elde edecek savaşlara girmek zorundaydı. Bu nedenle devlet tarafından ekonomi ve politikanın temel alt yapısal gereksinimleri, hak ve ayrıcalıkların korunması, ortak savunma ve iç düzenin sağlanması için birçok yeni kurum inşa edilmeye başlanmıştır. Sonuçta yasal ve politik baskı aygıtları yukarıya “merkezileşmiş, askerileşmiş mutlakçı devlete” doğru kaymıştır.⁴³ Merkezi iktidardan doğrudan doğruya en ufak birime kadar uzanan yönetim ağının oluşturduğu denetim mekanizması ortaya çıkmıştır. Bu dönem “ulus-devlet”in “devlet” kısmının inşa edildiği dönemdir.

Politik ve ekonomik denetim kaçınılmaz olarak kültürel denetimi de gerektirmiştir. “Standartlaşma” olarak adlandırdığı ikinci evrede ise Rokkan, daha geniş kitlelerin sisteme dahil edilmelerinin sağlandığına işaret etmektedir. Okul ve asker ocakları gibi kanallarla “merkez”deki seçkin sınıfla temasa geçen “kenar”daki cemaatler, yavaş yavaş sisteme katılmaya başlar. Bu evrede devlet, politik birliğini ve ekonomik modernleşmesini tamamlayabilmek için milliyetçiliği araç olarak kullanır. Devlet, daha önceden görülmemiş bir ölçekte ulusal eğitim sistemleri kurmaya, standart ulusal diller dayatmaya, ulusal kültür üretimini sağlamak amacı ile ulusal bayraklar, marşlar, semboller, törenler ve gelenekler icat etmeye girişir.⁴⁴ Tüm yerel kimliklerin üzerinde homojen bir ulus kimliği oluşturulmaya çalışılır. Bu noktada ulus inşasında hakim sınıfın kültür ve kurumlarının belirleyici önemini vurgulamak gerekir. Ulusal bilinç seçkinler tarafından oluşturularak kitlelere farklı kanallar aracılığıyla aktarılır. Hobsbawm’a göre, ulus olmanın tarihsel ölçütü, sıradan insanların kültürleri ve

⁴³ Joseph A. Camilleri, Jim Falk. *The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmenting World* (Aldershot: Edward Elgard Publishing Limited, 1992), 14.

⁴⁴ Charles Tilly, *Avrupa’da Devrimler: 1492-1992*, Çev.: Özden Arıkan (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 59-60.

kurumlarıyla özdeşleşmek ya da çok açık uyuşmazlığa düşmemek kaydıyla, hakim sınıfların ya da eğitilmiş seçkinlerin kültür ve kurumlarının belirleyiciliğidir.⁴⁵

Toprak bütünlüğü oluşan devletin toprak sınırları, devletin düzenli ve profesyonel orduları ile güvence altına alınır. Devletin tek bir para birimi ve tek bir hazinesi vardır. Bütün yerel dil ve lehçelerin üzerinde oluşturulmuş ve ulusal eğitim ile desteklenerek yaygınlaştırılmış ulusal bir dili vardır. Son olarak devletin egemenlik kurduğu tüm coğrafi alan üzerinde her bireye uygulanacak tek ve standart bir hukuk sistemi kurulmuştur. Kanunlaştırma, artık devletin toplumu bilinçli olarak tasarlayabileceği, düzene sokabileceği kavram olarak algılanmaya başlar. Bu dönemde devletin yasama organları aracılığı ile bireyin devlet ile olan bağı tanımlayacak kanunlaştırma hareketlerine rastlanır. Kanunlar da bu bağlamda “devletin yurttaşlarına seslendiği dildir.”⁴⁶ Tüm ülke sınırları içerisinde tek bir hukuk sisteminin uygulanmaya başlanması “kenar”ın da sisteme entegre olmasını sağlayacak yasal kanalların açılmasına sebep olur. Devlet ile birey arasındaki ilişki soyut bir kavram olan “yurttaşlık” ile tanımlanmaya başlanır ve bu bağ her bireyin devlet karşısında eşit olduğu ilkesini doğurur. Devlet ile arasındaki bağ “yurttaşlık” kanalıyla belirlenen birey, ulus-devletin oluşturduğu siyasal bütünlüğün bir parçası haline gelir. Artık “ulus-devlet”in “ulus” kısmı da oluşmuştur.

Devletin belirli bir coğrafi bölge üzerinde tek egemen güç olması, pek çok işlevi üstlenmeyi ve örgütsel açıdan genişlemeyi gerektirmiştir. Devlet örgütü genişledikçe, tek bir merkezden kodlanan bilgi ile aralarındaki eşgüdüm sağlanmış, birbirine bağımlı ve devletten tam anlamı ile özerk olmayan pek çok kurum ortaya çıkmıştır. Devlet artık ilgi alanları ve yetkileri farklı bir çok kuruma ayrılmış karmaşık bir mekanizmaya dönüşmeye başlamıştır. Buna uygun olarak siyasal süreçte de çeşitlilik ortaya çıkmıştır. Sistemde farklı kurumlar biçiminde ortaya çıkan pek çok eklem yeri, sisteme giriş noktalarını oluşturmaktadır ve politikaların belirlenmesinde söz sahibi olmak isteyen geniş halk kitleleri, siyasal sürece aktif olarak katılabilmek için bu

⁴⁵ Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı/1848-1875*, Çev.: Bahadır Sina Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 2003), 100.

⁴⁶ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi/Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Çev.: Şule Kut-Binnaz Toprak, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001), 119.

noktaları kullanmaktadır.⁴⁷ Bu evre Rokkan'ın "Politik Katılım" olarak adlandırdığı üçüncü evredir. Bu politik partilerin oluşumu ve örgütlenip çıkarların birleşmesi, muhalefete tanınan güvenceler, seçmen kitlesinin genişlemesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Bir anlamda politik katılım "yurttaşlık" kavramının pekişmesine ve bireyin devlet ile bağıını sağlamlaştırmaya yarayan farklı bir araçtır. Yurttaşa doğrudan ya da temsilcileri aracılığı ile dolaylı politika yaratmada söz hakkı vermek bireyin siyasal sistemi içselleştirmesine, onun bir parçası olduğu düşüncesinin pekişmesine yol açmaktadır. Tabii ki bunda etken hukuk sisteminin pekişmesi, yani devletin hukuk devletine dönüşmesidir. Devletin kendi yaptığı yasalarla kendini sınırlaması ve bu şekilde bireysel hakların güvence altına alınması, yurttaşlığı yasallaştırmıştır. Hukuk sisteminin, farklılıklardan doğan çıkar çatışmalarının hiçbirini diğerine üstün tutmayarak merkezi iktidar karşısında tüm farklılıkları eşit kabul etmesi işlevini üstlenmesi "politik yurttaşlık" kavramını yerleştirirken, devletin meşruluğunu da pekiştirmiştir. Meşruluğu pekişen devlet, toplum ile yatay ilişki içine girebilmiştir.⁴⁸ Aslında yurttaşlık kavramının kapitalizmin gelişimi ile paralel bir tarihi olduğu ifade edilir. Çünkü, kapitalizmin, değişim ilişkileri yolu ile evrensel kültürün büyümesini sağlaması, tüketici özerkliğine önem vererek bireyselliğin doğmasına katkıda bulunması, yurttaşın, devlet karşısında birey olarak hak ve yükümlülüklerinin yasallaşmasına yol açmıştır.⁴⁹

"Yeniden Dağıtım" olarak adlandırılan son evre ise, 21. yüzyılda devletin idari aygıtlarının genişletilmesine ilişkin süreci kapsamaktadır. Devlet tarafından yeniden dağıtım araçları artar, kamu refahına yönelik hizmetler genişletilir, gelir seviyesinin eşitlenmesine yönelik politikalar uygulanır. Rakipsiz tek merkezi güç konumuna giren devlet birden fazla amaca hizmet edebilen, geniş bir donanıma sahip güçlü bir aygıt haline gelmiştir. Politik yurttaşlık ve anayasal güvencelerle devlet ile yatay ilişkiye girebilme olanağına sahip olan toplum, artık kendi amaçları doğrultusunda talepler

⁴⁷ Ibid., 131.

⁴⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 129.

⁴⁹ Ibid., 91.

ortaya atmaya başlamıştır. Bu da devleti Keynesçi tarzda eğitim, sağlık, güvenlik ve ekonomik alt yapıyı sağlama yükümlülüğü altına sokmuştur.

Rokan, ulus-devletin kuruluşuna ilişkin bu dört evreli tipolojisinin erken dönemde kurulan Batı Avrupa devletleri için geçerli olduğunu, geç dönemde kurulan devletlerde ise son üç dönemin iç içe geçtiğini iddia eder.⁵⁰ Rokkan'ın "ulus-devletin kuruluşu" konusunda getirdiği tipoloji Batı Avrupa merkezli olsa da tüm dünyada geçerli olduğu iddiasını taşıması nedeni ile bu çalışmada ulus-devletin gelişiminin anlatımında yön verici olarak kabul edilmiştir.

Rokkan'ın aksine, Mann'a göre ulus-devletin ortaya çıkması daha yeni dönemlere 20. yüzyılın ortalarına denk düşmektedir. 20. yüzyıl, politik ve sosyal yurttaşlığın ortaya çıkma dönemidir ve Mann, ulus-devletin oluşumunun yurttaşlık kavramı olmadan gerçekleşmeyeceği görüşündedir. Bu anlamda Mann, yurttaşlık kavramının hala gelişim içinde olduğu bir süreç içerisinde olması nedeni ile ulus-devletin büyümekte ve olgunlaşmakta olduğunu belirtmektedir.⁵¹

D. Milliyetçilik ve Ulus-Devlet

Bir düşünsel ve siyasi akım olarak milliyetçilik, ulus-devletin oluşmasında en belirleyici etmendir. Ulus-devlet şeklinde örgütlenen siyasi iktidarın dayandığı meşruiyet ilkesi olan ulus kavramının içeriği, yüklendiği bu işlevi yerine getirebilecek şekilde milliyetçilik akımı tarafından belirlenir. Tarihsel-sosyolojik bir kategori olarak ulus-devlet, Avrupa'da başlayan merkantilizm* politikası ve sömürgeciliğin ortaya

⁵⁰ Rokkan, a.g.e., 572.

⁵¹ Michael Mann, "Nation States in Europe Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying", *Mapping The Nation*, Ed.: Gopal Balakrishnan (London: Verso, 1996), 298.

* *Merkantilizm*, devlet gücünü ve güvenliğini artırmak için bir ulusun ekonomik yaşamını düzenleyen hükümet uygulamaları ve ekonomik felsefesi anlamına gelmektedir. Merkantilizm 16. yüzyıl'dan 18. yüzyıl'a kadar Avrupa devletleri tarafından izlenen bir modeli oluşturmuştur. Bunun temelinde devletçilik, ulusal ekonomiyi korumacılık ve sanayileşme yatmaktadır. Merkantilizmin gelişmesinde coğrafi keşiflerin artması da önemli bir rol oynamıştır. Sistemde içe karşı müdahalecilik, dışa karşı korumacılık sözkonusudur. Merkantilizm, daha çok devleti güçlendirmeye yönelik bir dış ticaret doktrini ve politikasını ifade etmektedir. Merkantilizm sistemi, 18. yüzyıl sonları ve 19.yüzyıl'ın başlarında bireyci laissez faire'ci kapitalist teoriler yerini alana kadar uluslararası ekonomiyi yönlendirmiştir.

çıkardığı ve kapitalizmle birlikte gelişme sürecine giren bir olgudur. Bottomore'nin ifade ettiği gibi; Batı Avrupa'daki şekliyle ulusal devlet, sınırları belli, sürekli bir toprak parçasını denetlemekteydi; görece merkezileşmişti ve toprak parçası içinde zor kullanma araçlarının tekeli yavaş yavaş eline geçirerek haklarını sağlamlaştırmaktaydı.⁵²

Yapılan ulus-devlet tanımlarında önemli olan diğer bir nokta da, ulus ile devlet arasındaki ilişkidir. "Her ne kadar ulus, kültürel yanı ağır basan çeşitli ortak özelliklere sahip insan topluluğunu nitelerken, devlet böyle ya da herhangi bir topluluğun örgütlenmiş gücünü nitelese de, bu iki birim birbiriyle oldukça yakından ilintilidir. Tarihsel olarak bu iki birim, bugün kullandığımız anlamlarıyla, aynı zaman diliminde ortaya çıkmışlar ve birbirlerini karşılıklı etkileyerek diğerinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır."⁵³ Yurdusev aynı zamanda merkezi yapıya sahip olan ulus-devletin ayırıcı özelliğini, egemenliği tekeline tutmasına bağlar. Bu tekelin en önemli ifadesi Bodin'e göre yasa yapma ve onu feshetme gücüyken, Marksistlere göre sosyo-politik düzeni sürdürebilmek için toplumsal açıdan güç ve şiddet kullanma tekeli elinde bulundurmasıdır. Marks'ın kuramsal karşıtı olan Max Weber'e göre de bu tekel, ulus-devletin zor kullanımını meşrulaştırmasına dayanır.⁵⁴

16. yüzyılda başlayan ve özellikle 18. yüzyılda ortaya çıkan ulus-devlet, egemenliğin cisimleşmesi ile her türlü topluluğu egemenliği altına alarak kendisine sadakat isteyen en büyük kurumdur. Ulus-devlet'in yapmak istediği; devleti ya da siyasal iktidarı merkezileştirmek, kültürü standartlaştırmak, hukukta eşitliği ve ekonomide bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu süreç bazı sosyologların da üzerinde durduğu gibi kapitalizm ile gelişen bir süreçtir.⁵⁵ Bu anlamıyla ulus-devlet, o zamana kadar olan

Merkantilizmin Fransa'daki uygulamasına *Colbertizm*, Almanya ve Avusturya'daki uygulamasına *Kameralizm* ve İspanya'dakine de *Bulyonizm* denmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 487-488.

⁵² Tom Bottomore, *Siyaset ve Sosyoloji*, Çev.: Erol Mutlu (Ankara: Teori Yayınları, 1987), 61.

⁵³ Nuri Yurdusev, "Uluslararası İlişkiler Öncesi", *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*, Der.: Atilla Eralp (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 20.

⁵⁴ Şaylan, *Değişim ...*, 32.

⁵⁵ Ali Yaşar Sarıbay, "Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları" *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler*, Mersin Üniversitesi, (30 Nisan-2 Mayıs 1997), 4-6.

yapılardan farklı olarak, merkeziyete ve toplumun homojenleştirilmesine dayanmaktadır.

Modernlik, 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini işaret eder. Bu yaklaşım, modernliğin belirli bir zaman süreci ve coğrafi çıkış noktasıyla ilişkilendirir; ama, onun temel karakteristiklerini de şu an için kara kutu içinde dikkatlice istiflenmiş olarak bir kenara bırakır.⁵⁶ Giddens’in modernliğin Avrupa’da 17. yüzyıldan itibaren gelişen bir süreç olduğuna dikkat çekmesi, bize ulus-devlet ve modernliğin ortaya çıkma tarihlerinin çakıştığını gösterir.

Ulus kavramı, sosyolojik ve kültürel boyutları olmasının yanında, siyasal içkinliği de geniş olan bir kavramdır ve bu içkinlik devlet ve ulus ilişkisi düzleminde somutlaşmaktadır. Ulus ve devlet kurma süreçlerinin birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaması, modernleşme bağlamında da ulus kurma ve devlet kurma olgularının beraber ele alınmasını gerektirir.

Milliyetçilik ile ulus-devlet arasındaki ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Bu ilişki karşılıklı bir belirleyicilik çerçevesinde şekillenmiştir. Bu anlamda ulus-devletin bir ulus yaratmaya ve bir topluluğa aidiyet duygusu kazandırmaya çalışması bağlamında, ortak kültür, simge ve değerler yaratma arzusu, milliyetçiliğe neden olurken, milliyetçiliğin inşasındaki süreç de ulus-devleti doğuracak yönde bir arzuya sahiptir. Milliyetçiliğin, ulus-devlete köken miti sağlaması karşılıklı ilişkideki belirleyiciliği göstermektedir.⁵⁷ Ancak milliyetçiliğin, ulus-devlet ile olan karşılıklı ilişkisi dünya ölçeğindeki ülkelerde benzer şekilde gelişmemiştir. Örneğin, Avrupa’nın genelinde milliyetçilik, uluslaşma ve ulus-devlet aşamalarının sonrasına denk düşerken, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde, ulus-devlet olgusundan önce ortaya çıkmıştır. Sömürge ülkelerinde yaygın olan milliyetçiliğin ise, ulus-devlet kurmaya çok önemli bir etkinlik kazandırmıştır. Sömürge tecrübesi geçirmiş ya da yabancı işgali görmüş ülkeler de milliyetçilik aracılığıyla ulus-devletlerine kavuşmuşlar ve daha sonra da bu ulus-devlete uygun ulus oluşturmuşlardır. Bu süreçte rol oynayanlar ise daha önce ifade

⁵⁶ Giddens, a.g.e., 11.

⁵⁷ Mehmet Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası* (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), 45.

edildiği gibi küçük burjuvazi ve aydınlardır. Burada ulus-devletin ideolojisi doğal olarak uluslaşma olmakta ve uluslaşma da laiklikle ulusal bütünlük arasında bir çizgiyi izleyerek bu yöndeki reformlarla yürümektedir.⁵⁸

Bu noktada özellikle Ortadoğu devlet yapılarındaki farklılığın kaynaklarına işaret eden Zubaida, Ortadoğu devlet yapıları için iki temel görüşü ele alır. Ona göre Batılı modern devlet, belli bir tarihi, toplumsal ve ekonomik süreç sonucunda ortaya çıkmıştır ve siyasi otorite ile halk arasında birbirini tamamlayan bir karşılıklık söz konusudur. Oysa Ortadoğu devletlerinin oluşumu, iç değil, dış kaynak ve güçlerce belirlenir. İktidar monolitik bir bütün oluşturur. Dayanağını toplumsal birimler oluşturmadığı için doğası gereği baskıcıdır. İkinci görüşse Batı ile Ortadoğu arasındaki tarihi ve kültürel farklılığın, Batı tipi ulus-devletin oluşumuna engeller çıkarttığı yönündedir. Bu engeller ulus anlayışının İslam'ın etkili ve çoğu zaman ulus kavramıyla iç içe veya onu da kapsayacak şekilde bulunuşundan, sivil inisiyatif geleneğinin zayıfladığından ve yıkılan cemaat yapılarıyla serbest hale gelen yurttaşların devletle ilişkilerinde yaşadığı zorluklardan kaynaklanmaktadır.⁵⁹

Ulus-devlet, karakteri itibariyle modern bir olgudur. Ulus-devlet'in milliyetçilikle olan ilişkisi, duygusal olanın kurumsala dönüşümü biçiminde şekillenmiştir. Modern bir olgu olarak ortaya çıkan ulus-devlet, yeni bir egemenlik anlayışını da beraberinde getirmiştir. Ulus-devlet yeni bir egemenlik anlayışı olmakla birlikte, tarihen kendini önceleyen egemenliklerin bilişsel dünyalarıyla belirgin bir akrabalık bağına sahiptir.⁶⁰

Modern ulus-devletlerin oluşumu, yukarıda da ifade edildiği gibi milliyetçi duyguların oluşumuyla yakından ilişkilidir. Giddens'a göre, Avrupa'da milliyetçiliğin gelişmesi, ulus-devletin gelişmesi ile aynı şey demektir. Ulus-devlet Avrupa devlet sisteminin ilk gelişme aşamalarında rastlanan dağınık cemaat duygularından daha belirgin bir biçimde tanımlanabilen oldukça yeni bir olgudur. Avrupa'da milliyetçilik duygularının keskinleşmesi ile ulus-devletin doğuşunun gerektirdiği merkezileşme

⁵⁸ Aydın, *Modernleşme ve ...*, 76-77.

⁵⁹ Sami Zubaida, *İslam Halk ve Devlet*, Çev.: Sami Oğuz (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 194-195.

⁶⁰ M. Naci Bostancı, *Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik* (İstanbul: Doğan Kitapları, 1999), 48.

süreci sonunda yerel cemaat bağlarının, bireyler arasındaki yakın ilişkilerin, diyalektiklerin vs. yok olması arasındaki ilişki açıktır.⁶¹

19. yüzyılda ulus-devletlerin gelişimi, “devlet karşısında etkin halk”a ilişkin zengin bir fikirler ve deneyimler birikimi düşüncesiyle birlikte hareket etmiştir. Milliyetçilik bu gelişimi, aktif halkın tek bir ulus, devletin de bu ulusa ait olması ve uluslararası arenada onu ötekilere karşı yürütülen çıkar mücadelesinde temsil etmesi noktasında etkilemiştir.⁶² Gellner ulus ile devlet ilişkisini, “milliyetçilik temelde siyasi birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasi ilkedir”⁶³ tezi ile açıklar. Milliyetçilik, etnik ya da kültürel ekseninde toparlanan özdeş bir halk düşünürken tarihi akış içinde kendiliğinden ulaşılabilecek bir beklenti ile yetinmeyerek, devletlerin oluşumunu, endüstrileşmenin ve onunla birlikte cereyan eden karmaşık iş bölümünün talepleri tarafından harekete geçirilen merkezileşme süreçlerini kaçınılmaz sonucu olarak görür. Sanayileşme sürecinde, kırsal toplumsal örgütlenme biçimini, kökten değiştirecek ve yeni ilişki biçimlerini temin edecek merkezi bir güce ihtiyaç vardır. Adı devlet olan bu merkezi güç bir dil ve genel eğitimle türdeş bir toplumsal ilişkiler sistemini oluşturmak durumundadır.

Bu istek kaçınılmaz olarak siyasi birim ile kültür arasındaki ilişkide derin bir uyarılama yapmayı gerektirir.⁶⁴ Buradan hareketle milliyetçilik, kendi devletine ulaşmaya çalışır. Netice, ulus-devlettir. Oran, milliyetçiliği bir dayanışma ideolojisi olarak kabul etmiş ve ulus-devletle ilişkilendirerek şu şekilde tanımlamıştır: “Avrupa’da milliyetçilik, millî ekonomiyi nispeten geniş bir toprak içinde kuran veya kurmak isteyen burjuvazinin, toplumu kendi yönetiminde örgütlerken ortaya çıkan diğer sınıfların da bu toplumda beliren farklılaşmış, uzmanlaşmış, kurumsallaşmış yapı içinde benimsediği, toplumsal sadakatin odağı olarak ulus birimini alan ve bunu ‘ulusal devlet’ içinde örgütlemek isteyen bir tutumun ideolojisi ve toplumsal harekettir.”⁶⁵

⁶¹ Anthony Giddens, ‘Sosyoloji’ Eleştirel Bir Yaklaşım, Çev.: M. Ruhi Esengül-İsmail Öğretir (İstanbul: Birey Yayınları, 1994), 154.

⁶² Bostancı, *Bir Kolektif ...*, 48-49.

⁶³ Gellner, a.g.e., 19.

⁶⁴ Philip Schlesinger, *Medya, Devlet ve Ulus/ Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlikler*, Çev.: Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 268-269.

⁶⁵ Baskın Oran, *Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği/Kara Afrika Modeli* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977), 52.

E. Ulus-Devlet Yaklaşımları

Ulus-devlet olgusunu tek nedene dayalı olarak açıklamak mümkün değildir. Tarihi, siyasi, ekonomik ve toplumsal gelişmeler ulus-devlet olgusunu ortaya çıkaran başlıca aktörlerdir. Bu farklı gelişmelerin bir kısmına önceki bölümde değinildiğinden bu bölümde, siyasi ve ekonomik gelişmelerin ulus-devlet üzerindeki etkilerine ağırlık verilecektir.

Siyasi açıdan *ulus-devlet*, kurumsallaşmış siyasi iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü yapısal biçim; *ulus*, bu yapılanmanın meşruiyet kaynağı olan kurgu, *milliyetçilik* ise, bu meşruiyet kaynağını tek geçerli siyasi değer olarak kabul ettirmeyi hedefleyen bir siyasi akım olarak algılanabilir. Ulus-devlet kendisinden önce var olan bir siyasi yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş ve bu kurumların içeriğinin düşünsel-yapısal değişiklikler göstermesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Ulus-devlet, iktidarını soyut bir temele oturtmakta ancak aynı iktidarı somut bir toprak parçası yani ülke üzerinde uygulamaktadır. Birinci unsurun kökeninde, iktidarı kralın kişiliğinde bulan sistemde, kralın somut kişiliği yanında bir soyut kişiliğinin, yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusu bulunmaktadır. İkinci unsurun kökeninde ise krallığın egemenliğini sürdürdüğü toprakların bir bütün olarak kavranarak “vatan” adı altında kavramsallaştırılması olgusu vardır.⁶⁶

19. yüzyıla kadar, açıkça ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa ile karşılaşılmaz. Ulus-devletin ideal bir siyasal birim olarak tanınması ve yalnızca Batı Avrupa’da değil dünyanın geri kalan kısmında da bir model olarak alınması kesinlikle bu dönemden sonra gerçekleşen bir gelişmedir. 20. yüzyılda ulus-devlet, uluslararası ilişkilerde birinci aktör olmayı; egemen bir ulus-devlet olmak dünya toplumunda kabul görmesinin olduğu kadar temel uluslararası statü sembolü olmayı da sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı’nın ardından Cemiyet-i Akvam gibi uluslararası kuruluşların çoğalmasına bakılarak da bu dönemin evrensel siyasal biriminin ulus-devlet olduğu sonucu

⁶⁶ Erözden, a.g.e., 47.

çıkarılabilir. Ulusal güç ve sınırların ötesine taşan kurumların gelişmesinin uzun vadeli etkisi, ulus-devletin geçerliliğini kaybetmesini değil, sağlamlaştırılmasını sağlamıştır.⁶⁷

Ulus-devletin oluşum sürecinde “iktidar” kavramının ayrı bir önemi vardır. Toprakların, ilhak veya fetih ile birleştirilmesi ancak devlet iktidarı aracılığı ile gerçekleşebilmektedir. Devlet iktidarı aynı zamanda hem açık sınırları hem de şiddet tekeli bulundurma yeteneği ile modern devlet tanımı içinde temel bir öneme sahiptir. Bu iktidar, ulus-devlet sınırları içinde gerçekleştirilir. Şiddet, aynı zamanda, ulus-devletin kendi çıkarlarını diğer ulus-devletlere karşı koruma aracıdır. Devlet, iktidarını yurttaşları üzerinde çeşitli yollardan gerçekleştirir. Birincisi, devletin öncelikli ve merkezi özelliklerinden biri ve yurttaşların günlük yaşamlarını etkileyen bir şey olarak vergi koyma ve toplama hakkıdır. İkincisi, yurttaşların devlete ve birbirlerine karşı hak ve görevlerini belirleyerek bir yandan onları kısıtlaması diğer yandan yetki vermesidir. Üçüncüsü, modern devletin teknoloji sayesinde yurttaşlarını, giderek artan ve karmaşıklaşan bir tarzda denetlemesidir.⁶⁸ Yeni bir egemenlik biçimine ve iktidar yapısına sahip olan ulus-devlet yurttaşlar üzerindeki denetimini sağlayabilmek için, uygulamalarını meşru kılacak bazı kurumsal ve kavramsal düzeneklere gereksinim duymaktadır. Ulus-devletin bir bütün olarak kendisini meşrulaştırmada kullandığı kavram ise “ulus”tur. Başka bir ifadeyle ulus-devlet; erkini, ulus adına kullandığı iddiasında olan ve yarattığı zorlamayı bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar türünün hem kavramsal hem de aygıtsal görünümüdür.⁶⁹

Ulus-devletin oluşumunu ekonomist bir bakışla ve daha önceki bir tarihten 16. yüzyıldan başlatan değerlendirmelerin kısa bir özetini ise Habermas’da buluruz. Yazar, 16. yüzyıldan itibaren pazarlarını genişletmek isteyen ticari şirketlerin “ortak sermaye ihtiyacını karşılamak ve artan riskleri paylaşmak için” anonim şirketlere dönüştüklerini ve sağlam siyasi güvenceler aradıklarını belirtir. Bu gelişme, şehir ekonomilerini “uluslaştırıcı” yönde dönüştürmüştür. Siyasi faaliyetler ekonomik faaliyetleri izleyerek merkezileşir, bürokratik konumları ve giderek artan mali ihtiyaçlara merkantilist

⁶⁷ Guibernau., a.g.e., 106.

⁶⁸ Ibid., 107.

⁶⁹ Karakaş, a.g.e., 45.

politikayı hızlandıracak olan modern devlet inşa olur. Modern devlet bir vergi devletidir.⁷⁰

Ulus-devletin oluşumunu Neo-Marksist bir yaklaşımla kapitalizmin sonuçları üzerinde yükselen yeni bir siyasi örgütlenme biçimi olduğunu vurgulayan ve ekonomik bir yaklaşımı benimseyen Wallerstein'ın görüşleri ise önemlidir. Ona göre, modern dünyanın halkları her zaman mevcut değildir. Bu halklar yaratılmıştır. Bu halklar yaratıldıktan sonra halk olma duygularını pekiştirmek için devlet olma peşine düşmüştür. Bu nedenden ötürü bütün devletler modern dünyanın yaratımlarıdır. Yazara göre, ulus-devletler sisteminin 16. ve 17. yüzyıllardaki kapsamlı pekişmesi bir dereceye kadar Batı Avrupa'da hüküm sürmekte olan özgül şartların, özellikle de nispi kültürel homojenliğin fonksiyonudur. Bu homojenlik dil, aile, hukuk, din, iktisat ve siyaset uygulamalarının ciddi ölçüde birbirine yakın olmasıyla sivrilmiştir. Bu durum devlet örgütlenmesi biçiminin bölge dahilinde yaygınlaşmasını kolaylaştırarak devletler arasında kolay nüfuz ve toprak müdahalesine yardımcı olmuştur. Aynı şekilde bu devletler sisteminin ortaya çıkışı, o dönemdeki kapitalist faaliyetlerin artmasına ve böylelikle yeni idare mekanizmalarının, yeni siyasi denetim biçimlerinin gelişmesine imkan tanımıştır. Ortaya çıkan merkezi bürokrasiler kapitalist eğilimleri desteklemiştir.⁷¹ Böylece kapitalizm, merkezi ulus-devletin oluşumuna etki ederken ulus-devlet de kapitalizmin büyüme kaynağı olmuştur.

Ulus-devlet, gerek siyasi-ekonomik gerekse toplumsal dönüşüm kaynaklı olsun günümüzün evrensel toplum modelini oluşturmaktadır. Devleti olmayan uluslar da halen ulus-devlet olma yolunda çaba harcamaktadır. Bütün ulus-devletler ne şekilde kurulursa kurulsun ve aralarında nasıl bir ayrıma gidilirse gidilsin (Sosyalist, Kapitalist, Demokratik, Monarşik, vb.) birbirinden farklı olan ulus-devlet kategorileri arasında yine de ortak özellikler bulmak mümkündür. Tüm devletler göreceli bir siyasi özerkliğe sahiptir. Hepsi de ülkeleri üzerinde yaşayan insanları denetleme ve giriş çıkışlarını yasaklama hakkını ve belli bir hukuksal egemenliği elinde bulundurur. Birkaç

⁷⁰ Jürgen Habermas, *Kamusal Hayatın Yapısal Dönüşümü*, Çev.: Tanıl Bora-Mithat Sanca (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 78-79.

⁷¹ Immanuel Wallerstein, *Jeopolitik ve Jeokültür*, Çev.: Mustafa Özel (İstanbul: İz Yayınları, 1998), 189-195.

uluslararası hukuk kısıtlaması ve özellikle de diğer devletlerin baskılarına direnebilme olanaklarına sahip olmak şartıyla, onlara ait ülke üzerinde nasıl istiyorlarsa, o şekilde davranma noktasında serbesttirler.⁷²

Ulus-devletin yapısı ve özellikleriyle ilgili daha ayrıntılı açıklamalar bir sonraki bölümde verilecektir. Ancak, ulus-devletlerin kurulma aşamalarındaki farklılık ve yapılarını belirleyen niteliklerin çeşitliliği, tanım ve genelleme konusunda bazı açıklamaların yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle ortak olay ve olgular üzerinde durulması yerindedir.

F. Ulus-Devletin Yapısı

Ulus-devletlerin yapısal unsurlarını, ülkesel ve siyasal bütünlük olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Siyasal bütünlük unsuru, ulusu oluşturan bireylerin yurttaşlık sıfatıyla donatılarak siyasi yapıya dahil edilmesiyle birlikte ulus çerçevesi içinde bütünleştirilmeleri işlemini de içeren geniş bir oluşumdur. Ulus-devletin kurgulanışında “ülke”, değer yüklü bir kavram olan “vatan”la eşanlamlıdır. Bu bölümde vatanın değer yüklü bir kavram haline gelerek kutsallaştırılması sürecinden çok, “vatan”ın türdeş bir insan topluluğunu barındıran türdeş bir coğrafi bütün olarak kurgulanması sürecine değinilecektir. Çünkü bu süreç, aynı zamanda ulus-devlet kurgusu içinde yer alan ülke unsurunun “ulus” kurgusuyla doğrudan ilişkilendirilmesi anlamına da gelmektedir. Söz konusu sürecin önemli parçalarından birini vatan veya ülkenin somut olarak belirlenmesi açısından vazgeçilmez bir kavram olan sınır kavramının geçirdiği içerik değişimidir. Bir siyasi otoritenin erkini kullanabileceği toprak parçasının etrafını çevreleyen çizgi anlamında sınır kavramı, Antik Yunan’daki site devletlerinden biri, Roma, Çin, Bizans, Osmanlı, Rus İmparatorlukları gibi, her gelişmiş siyasi yapılanmada da mevcuttur. Ancak, bunlar mülkü çevreleyen sınırlar olmaktan öteye bir anlam ifade etmemiştir.⁷³

⁷² Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, Çev.: Şirin Tekeli (İstanbul: Varlık Yayınları, 1996), 34.

⁷³ Erözden, a.g.e., 116.

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte, sınır kavramının içeriğinde bir değişiklik meydana gelmiştir. Özellikle Fransız Devrimiyle birlikte doğal sınır anlayışı tek geçerli sınır anlayışı şekline bürünmüştür. Bu kavramsal değişiklik, ulus-devlet olarak isimlendirilen yeni siyasal yapılanma biçiminin idari aygıtına ilişkin yeni bir düzenleme olmasının ötesinde, siyasi bir içerik de taşımaktadır. Bu yeni sınır kavramıyla birlikte, sınırların çevrelediği toprak parçasının türdeş bir bütün oluşturduğu düşüncesi de yerleşmiştir.⁷⁴ Öte yandan sınır kavramı, kutsal bir içerik edinen sınır kavramıyla bütünleşerek, ulus-devletler çerçevesinde özel bir anlam ifade etmeye başlamıştır. Ulus-devlet kurgusu içinde ulus ile ülke, vatan arasında ideolojik bir ilişki yaratılır. Böylece vatan kavramı kurgunun bir parçası olarak bütününe içine yerleştirilir. “Sınır”lar da, bütününe içinde yer alan vatani çevreleyen çizgiler olarak dokunulmazlık ve kutsallık kazanır.⁷⁵

Bu çerçevede bütünleşen ülke, vatan ve sınır kavramlarını yeni içerikleriyle toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi de çeşitli yollardan gerçekleştirilir. Bunlardan ilki, mecburi askerlik yoluyla, dokunulmaz nitelikte olan sınırların savunulması görevini doğrudan ya da dolaylı olarak tüm “ulus”a yüklemektir. Bir diğer yöntem ise, “vatan”ı çevreleyen “sınırlar”ın ideolojik içeriğini objektif (nesnel) nitelikte olduğu iddia edilen bir takım öğelerle güçlendirmektir.*

Ulus-devlet kavramı içindeki devlet yapısının ulusla örtüşmesi zorunluluğu “ulusal egemenlik” ilkesinin bir sonucudur. Ulus-devlet yapısı içindeki devletle ulusun ilişkisi iki yönlü olarak gerçekleşir. Bir yandan devlet varlığına meşruiyet sağlamak için ulusa yaslanarak ulusun sınırlarını kendi meşruiyet sınırları olarak kabul eder ve kendi

⁷⁴ Michel Foucher, *Fronts et Frontieres*, Fayar (Paris: 1991), 96 Aktaran: Erözden, a.g.e., 117.

⁷⁵ Ibid. Bu noktada Fransızca’da ‘sınır’ sözcüğünün geçirdiği anlamlı bir değişimi aktarmak yerinde olacaktır. Fransa’da, Devrim sonrasında ulus-devletin tüm ideolojik içeriğiyle yerleşmesiyle birlikte, o döneme kadar sınır anlamında ağırlıkta kullanılan ‘limites’, ‘confins’ gibi sözcükler terk edilerek ‘frontières’ sözcüğü benimsenmiştir. ‘Frontières’ sözcüğü etimolojik açıdan, ‘cephe’ anlamına gelen ‘front’ sözcüğünden gelmektedir. Dolayısıyla, askeri bir içeriğe sahiptir. Bu değişim sınır kavramının ‘dokunulmazlık’, ‘savunulması zorunlu çizgi’ içeriğine kavuşturduğunun somut bir göstergesidir.

* Bu konuya ülkemiz tarihinden de örnek vermek mümkündür. Mondros Mütakeresi’nin imzalandığı tarihte henüz işgal edilmemiş Osmanlı Devleti topraklarını çevreleyen sınırlar olarak belirlenen sınırlar, daha sonra “*Misaka Millî*” ile ulusal sınırlar olarak kabul edilmiş ve ulusal devletin kuruluşunda ideolojik bir içeriğe dönüştürülmüştür. Ulus-devletle birlikte sınır, askeri bir içerik kazanarak, “*cephe*” olarak algılanmış ve kutsallık kazanmıştır. Bunun neticesinde sınır bir cephe olarak algılanmaya başlanınca haliyle bir “*düşman*” da yaratılmış olması gerekir ki ulus-devlet, ulus’un üyelerine bir korku imajı ve bundan doğan bir birliktelik ruhu sağlamış olsun.

sınırlarıyla örtüşür. Diğer taraftan da birey, devlet ile bütünleşip siyasi bir yapının üyesi olarak “vatandaş” sıfatını alır.

Bu açıdan bakıldığında ulusal aidiyet kavramı yurttaşlık kavramı ile tam bir örtüşme içindedir. Bu anlamda yurttaşlık sadece siyasi hakları içine alan bir ölçüt değil, ulusal aidiyetleri belirleyen tek bir ölçüt haline dönüşür. Bir devletin vatandaşlığının kazanılmasına ilişkin ölçütler *kan bağı* temelli ve *toprak bağı* temelli olmak üzere iki grupta toplanabilir. Ulusal aidiyetin hukuksal görünümü olan vatandaşlık bağı, kan bağı esasında bir soy ortaklığı olarak, toprak bağı esasında ise bir ülkesel ortaklık ilişkisi olarak tanımlanmakta ve belirlenmektedir. Dolayısıyla bu iki esastan birinin ya da diğerinin benimsenmesi belirli bir ulus anlayışının hukuksal düzlemde ifade edilmesi olarak yorumlanabilir.⁷⁶

Ulusal aidiyet bireyle devlet arasındaki vatandaşlık kanalıyla belirlenmektedir. Vatandaş sıfatıyla ulusal bütüne dahil edilen bireyler, vatandaşlık sıfatının kendilerine sağladığı haklarla ulus-devletin oluşturduğu siyasal bütünün bir parçası haline getirilmektedir.

G.Ulus-Devletin Temel Unsurları

Olgusal düzlemde zaman ve mekana göre farklılık göstermeyen bir ulus-devlet ideal tipin varlığından söz edilebilir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken nokta; bu ideal tipin olgusal düzlemde varolabileceği olaylar boyutuna indiğinde eksiksiz olmayacağıdır. Ulus-devlet toplumsal gerçeklik karşısında kaçınılmaz olarak değişikliğe uğramaktadır. Bu açıdan ulus-devleti toplumsal gerçeklik düzleminde unsurlarına ayırarak incelemek gereklidir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, ulus-devletin toplumsal düzlemde içeriğini oluşturan ulus kavramı bu açıdan çok önemlidir.

“Ulus” kavramı; dördü içsel, biri dışsal olmak üzere beş temel unsura sahiptir. İçsel unsurlar ulus kavramı kurgulanırken doğrudan bu kavramın bünyesinde yer aldığı

⁷⁶ Ibid., 119.

düşünülen unsurlardır. Dışsal unsur ise ulusu negatif bir biçimde neyin bünyesinde olmayacağını ortaya koyarak belirleyen unsurdur. Bu çerçevede, ulusun içsel unsurları dil, din, soy, kültür ve tarih birliği, dışsal unsuru ise öteki imajıdır.

1. Dil Birliği

Ulus kavramıyla dil arasında her zaman sıkı bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Daha önce de ulusla ilgili verilen birçok tanımda dil, ulusun en önemli unsuru olarak ifade edilmiştir. Anderson, Amerika kıtasında ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerini Avrupalı benzerlerinden ayıran en önemli özelliğin, Avrupa'daki milliyetçilik akımlarında dil birliği unsurunun ağırlıklı bir yer kazanması olduğunu belirtmektedir.⁷⁷

Bir ulusun varlığının kabul edilebilmesi için, ulusu oluşturan bireyler arasında dil birliği bulunması gerektiği düşüncesinin özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren özellikle Almanya ve İtalya gibi iki köklü halkın tek bir devlet çatısı altında birliklerinin sağlanması çabalarıyla birlikte vurgulanmaya başladığı görülür. Ancak bu düşünce Fransız Devrimi'nin hemen sonrasında ortaya çıkan bir ulus anlayışı içinde de mevcuttur. Fransız Devrimi önderlerinin düşüncesinde Fransızca bilmenin vazgeçilmez koşul olduğu görüşü hakimdir. Bunun sonucu olarak da dil birliği, gerçekleştirilmesi gerekli hedef olarak Devrim'in projesinde mevcuttur.

Dilin kendisi, verili kategori değildir. Tarih içinde oluşur, değişir, yeni sembol ve kavramlarla zenginleşir. Dilin evrimi kendiliğinden olabileceği gibi sivil bürokratik müdahalelerden ve teknolojik gelişmelerden de etkilenir. Dildeki bu değişimin varlığı bile ulus ile dil arasında kurulmaya çalışılan birliğin çok kolay oluşturulamayacağını ortaya koyar. Hali hazırda ulus-devlet modelinde yaşayan siyasi toplumların dil coğrafyasında bile bölgesel, kültürel, sınıfsal farklılıklar vardır ve mevcut dil, ulusu oluşturan bireylerce kullanılırken hoşgörü sınırları zorlanır ve homojenlik bir ölçüde zedelenir. Dilin bir ulusu tanımlayan öge sayılması daha baştan otantik halinde

⁷⁷ Anderson, a.g.e., 62.

tamamlanmış izlenimi verir: Bu değişim değildir. Dil daha çok, ulusalcı hareketler ulus-devletlerini kurduktan sonra bir siyasi mekanizma aracılığıyla bir ulusa ait ve onu tanımlayan bir unsur haline getirilir.⁷⁸

Dilin ulus-devletlerde ulusu tanımlayıcı bir unsur durumuna getirilmesinin ve ulus-devletin üyelerini bir arada tutan bir güç olmasında dil birliğinin sağlamış olduğu temel eğitimin ve yayıncılığın büyük önemi vardır. Loomba'nın ifade ettiği gibi böyle bir yayıncılık ve eğitim kuşkusuz matbuat kapitalizmin ürünleridir.

“... Ortak bir kültür, ilgiler ve sözcük dağları yaratmanın araçları gazeteler, romanlar ve diğer yeni iletişim birimleriydi. Bizzat bu iletişim biçimlerini olanaklı kılan, belli bazı bölgesel dilleri budayıp, bazılarını da değişikliğe uğratan ve böylelikle çeşitli insan gruplarına erişmek için kullanılabilecek bölgesel standartlaşmış diller yaratan matbaa kapitalizmidir. Kapitalizmle matbaa kapitalizminin yöndeşerek buluşması modern ulusun çıkacağı sahneyi kuran yeni bir hayali cemaat biçiminin olanaklılığını sağlamıştır.”⁷⁹

Temel eğitim beraberinde okur yazarlığı getirmiştir. 19. yüzyılda okuma-yazma oranının yüksek olduğu yerlerde oldukça homojen ulus-devletlerin yükselişine yol açan, devlet tarafından yönlendirilen bir ulusalcılığın gelişmeye başladığı da görülebilir.⁸⁰ Burada dil birliğinin kurulmasında ve okur-yazarlığın arttırılmasında “okul” a büyük bir görev düşmektedir. Bir ulus icat etme veya ulus-devlet inşa etme duygusunu paylaşanların hepsi okula kutsal bir anlam yüklemiştir.⁸¹

Anderson, özellikle kitle iletişiminin gücü hesaba katıldığında, devletin bayraklar, ulusal giysiler vs. gibi karakteristiklerle benzer anlamda değerlendirilemeyeceğini, birçok dilden yayın yapan radyo ve televizyon yayınlarının bu dilleri konuşan halkların gözünde “aynı ulustan” olma halinin hayal edilmesini sağlayabileceğini belirtmektedir.⁸²

⁷⁸ Bostancı, *Bir Kolektif ...*, 64.

⁷⁹ Ania Loomba, *Kolonyalizm Postkolonyalizm*, Çev.: Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000), 213.

⁸⁰ Guibernau, a.g.e., 122.

⁸¹ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati/Modern Ulus Fikrine Dair*, Çev.: Özlem Okur (İstanbul, Kesit Yayınları, 1995), 142.

⁸² Anderson, a.g.e., 83-90.

Dil birliği, gerek ulus-devlet olmadan önce homojen dil kullanan topluluklar, gerekse ulus-devlet inşa etme çabaları içinde olan topluluklar için çok önemlidir. Ancak, bir ulus-devlet yapısı içindeki tüm bireylerin aynı dili konuştuğu yargısı da objektif değildir. Diğer bir husus da dillerin, ulus-devletler kurulduktan sonra tamamen yapay bir şekilde oluşturulduğudur. Örneğin, Modern İbranice, Yunanca ve Fince gibi. Bireyler açısından dil birliğine dayalı bir “ortak kimlik” ancak bir devlet yapısı içinde uygulamaya konacak bir siyasi projeyle gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Ancak bu çabanın tam bir sonuç vermesi de olası değildir.

2. Kültür ve Tarih Birliği

İkinci unsur olarak sayabileceğimiz kültür ve tarih birliği, Ernest Renan’ın geliştirdiği ulus düşüncesinin temel unsurlarından birisidir. Bu zellik daha sonraları geliştirilen birçok ulus tanımı içinde de yer almıştır. Söz konusu unsur, çok genel olarak “ulusal” olarak nitelendirilen bir toplumsal grubun hafızasında yer etmek suretiyle türdeşlik bilinci yaratması şeklinde tanımlanabilir. Bu unsur da dil birliği gibi objektif olarak tanımlanabilecek bir unsurdur. Bunun nedeni ise bu unsura temel olarak alınan ve ulusal nitelikte olduğu savlanan kültür ve tarih kavramlarının geriye dönük bir edimle belli bir siyasi proje çerçevesinde belirlenmesidir. Anderson’un belirttiği gibi kültür ve tarih birliği kurgusunun oluşturulması bir unutturma/hatırlama süreci içinde gerçekleşir. Ulusal siyasi yapılanmaların oluşturulması ve somut bir projeye dönüşmesiyle birlikte, tarih ve kültür yeniden yorumlanır ve bazı çarpıtmalarla “ulusal” niteliğe brndrlr.⁸³ Renan için, ulusun kendi tarihini yazması bir gerekliliktir.

Hali hazırda dünyanın kültürel haritasına bakıldığında farklı kültür alanlarının varlığı görülecektir. Söz konusu kültür alanları, ulusları birbirinden farklı kılan özellikleri barındırır. Bu anlamda bir ulusa ait anlam, değer ve sembollerin oluşturduğu, salt o ulusa ait olduğu söylenebilecek bir kültürün varlığı aşıkardır. İngiliz, Fransız, Alman ya da Türk kültürü dendiğinde, kökenin ulus-devlet endoktrinasyonları, zgr bir topluluk olarak hayal edilen milliyetçiliğin geçmişten yeniden türettiği değer, miras

⁸³ Erözden, a.g.e., 110.

ve efsaneler bulunsun bile temel bir kültürel zeminin varlığı yadsınmaz. Ayrıca hayal edilme ve inşa kavramları doğrudan kültürün kendisine denk düşen, onu tanımlayan en temel dinamiktir. Çünkü kültürün kendisi, doğal değil yapaydır.⁸⁴

Smith, kültürün önemini şu cümleleriyle açıklar: “Çağdaş dünyada kim olduğumuzu, müştereken paylaşılan eşsiz bir kültür aracılığıyla bilebiliriz. Bu kültürü keşfederek kendimizi, “otantik kendiyi” keşfederiz ya da modern dünyanın devasa değişiklik ve belirsizlikleriyle cebelleşmek zorunda kalmış, bölünmüş ve yolunu yitirmiş pek çok kişiye öyle gelir.”⁸⁵ Gellner ise kültür kavramının verili bir cemaatin ayırt edici yapıp etmeye yönelik iletişim tarzını anlatmak üzere normatif bir anlamda değil, antropolojik bir anlamda kullanılması gerektiğini ifade eder. Temel varsayımı, günümüz toplumunun biçimsel modelinin kendi yüksek kültürünün bir siyasal çatısı olarak edimde bulunan bir ulus-devlet modeli olduğu yönündedir. Ulus-devlet biçiminin sakinleri açısından kendi kavramsal dünyalarının sınırları büyük ölçüde ulusal kültür tarafından sınırlandırılmıştır.⁸⁶

Bir ulusal kültürden söz edebilmekle birlikte, doğal olarak yatay ortaklık alanının dış sınırlarla, derinliklerinin homojenlik iddialarıyla çelişir şekilde iç sınırlara bölündüğü gerçeği göz ardı edilemez. Dış sınırları belirleyen “ötekilere” ait kültürel hatlardır. İç sınırlarsa temelde iki ayrı aks tarafından oluşturulur. İlki, etnik kültürlerdir. Bunlar ulusal kültür alanı içinde, verili halde onunla tümleşik ya da bağımsız yanlara sahip olarak bulunan, etnik bilincin ve milliyetçiliğin gelişimine paralel kendine ayrı bir ulus olma şeklinde tahayyül etme siyasetleriyle özerk bölümler oluşturma anlayışındaki yapılardır. İkincisi ise, rızaya seslenen muhakemeye dayalı olarak belli bir tema etrafında toplanan cemaatlerdir. Bunlar topluma egemen dünya görüşüne eleştirel bakar ve alternatif yaşam biçimleri oluşturmak isterler. Marjinal çevreler, kadın hareketleri gibi. Ancak dış sınırlara, iç sınırlara rağmen bir ulusal kültürün varlığından bahsedilmesini sağlayan, gerçekte paradoksal biçimde onlarla birlikte bir ortaklık alanının oluşmasıdır. Önemli olan daha geniş bağlamda bakıldığında teşhis edilen

⁸⁴ Bostancı, **Bir Kolektif ...**, 69.

⁸⁵ Smith, **Millî Kimlik**, 36.

⁸⁶ Schlesinger, a.g.e., 270.

ötekilere karşı bu sınırları belirsizleştiren bir dilin ve kolektif dayanışma duygusunun kurulabilmesidir.⁸⁷

Modern dünyada, gündelik hayatın içinde kültürün gözlemlendiği pratikler kendi renkliliği içinde sürüp gider. Buna karşın, milliyetçilik, adeta “otantik kendisi” olarak hayal ettiği “ulusal kültür” üzerinden mevcut renkliliğe eleştiriler getirir. Bu eleştiriler iki grupta toplanabilir. Birinci gruptakiler kişilerin veya küçük grupların hayat biçimleri, zevkleri, anlayışları itibarıyla “ulusal kültürle” çeliştikleri iddiasıdır ki bunlar genellikle kışkırtıcı sayılmaz. Buna karşılık, kültürel olan milliyetçiliğin ayrımcı meydan okumalarıyla yüz yüze geldiğinde buna tolerans gösterilmez. Aksine her iki tarafında statüko ve protest yanlıları çeşitli sebeplerin karşılaşmasını bir kırılmaya doğru sürükler. Elbette alternatif yaşam yanlıları ile ulusal kültür içindeki etnik kümelerin “ulusal kültüre” meydan okumaları iktidar sorununa ilişkin mahiyet farkı taşır. Her iki kesimde de mevcut iktidara karşı bir mücadele gözlemlenir. Ancak birinciler, mevcut iktidar nezdinde meşruluk kazanma mücadelesi verirken, ikinciler yeni bir iktidar ve yeni bir meşruluk hali peşindedirler. Bu yüzden alternatif yaşam yanlıları kendi hayat pratiklerini farklılaştırırken, ulusal kültürün tolerans kanallarını zorladıkları ve yine onunla yan yana ve barışık şekilde var olma mücadelesi verdikleri için iktidarı takdir edici bir var oluş olarak algılamazlar. Oysa etnik kimlik yanlılarının özgül bir kültür oluşturma girişimleri, son tahlilde, bir kültür bir ulus formülü çerçevesinde tehlikeli ve kabul edilmez olarak görülür.⁸⁸

Kültür birliği oluşturulması sürecinde güzel sanatlar alanında faaliyet gösteren sanatçıların eserlerinde işledikleri temalar yanında ulus-devletin kuruluşundan önce yaratılmış olan sanat eserlerinin topluma sunulmuş tarzı da önemli bir işleve sahiptir. Özellikleri kitlelere açık bir biçimde sergilenen eserlerde ve anıtlarda ulusal tarihe yapılan açık referansla ulusal türdeşlik teması işlenir. Aynı zamanda ulusal kültür mirası müzelerde bir araya getirilerek bu mirası, varlığı sürekli hatırlatır. Böylelikle hem ulusal tarih bilinci henüz ulus kavramının olmadığı bir tarihe kadar geri götürülmekte, hem de

⁸⁷ Bostancı., **Bir Kolektif ...**, 71.

⁸⁸ Ibid., 72-73.

değişen rejimlere rağmen “ulusal” tarihte bir süreklilik bulunmadığı düşüncesi işlenmektedir.⁸⁹

3. Soy Birliği

Soy birliği, ulusun belirleyici unsurları arasında en bulanık içerikte olanı, somut içerik bakımından belirlenmesi en güç olanıdır. Bu zorluğun başlıca nedeni soy birliği unsurunun; kabile, etnik, grup vb. toplulukların tanımları içinde de yer almasıdır. Soy birliği unsurunun bulanık içeriği yanında, ulusun diğer belirleyici unsurlarından farklı bir yönü de bulunmaktadır. Soy birliği unsuru, henüz devlet oluşturmamış uluslarda güçlü bir şekilde vurgulanmakta, ancak bir kez devlet halinde örgütlendikten sonra genellikle yerini hukuki açıdan tanımlanan vatandaşlık unsuruna bırakmaktadır. Ancak tanımlanması güç bir unsur olan ve ancak sosyolojik verilerle tanımlanmaya çalışılan soy birliği ile hukuki yönü ağır basan vatandaşlık arasında belli bir etkileşim olmakta, hukuk metinlerine yansıyan bazı paralellikler kurulmaktadır. Avrupa ölçeğinde ulus-devletlerin vatandaşlık düzenlemelerinde soy birliğine atıf yapan kan bağının önemli bir yer teşkil ettiği somut bir biçimde görülmektedir.⁹⁰

Ulus’un varlığıyla, onun örtüştüğü varsayılan soy arasında bir bağlantı kurma girişimi, gerçekte her türlü milliyetçilikte vardır. Çünkü daha baştan ulusalcı hareketin adlandırılmasıyla bir soya atıf yapılmakta, ulusun varlığı, gerekçeleri, meşruiyeti o soyun varlığıyla açıklanmaktadır. Ancak tüm ulusalcı hareketlerin soy üyeliğini aynı kriterlerle açıkladıklarını, soya yüklenen anlamın her yerde aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Her şeyden önce soyun ya da ırkın ne olup olmadığı konusunda bir görüş birliğine rastlanmamaktadır.⁹¹ Ancak Balibar, ırk ve ulus söylemlerinin bir yadsıma biçimi altında da olsa hiçbir zaman birbirinden çok uzak olmadığını söyler ve milliyetçilikle ırkçılığın benzer bir ilişki tarzına sahip olmasından hareketle, şu sonuca varır: “ ırkçılık, milliyetçiliğin bir dışa vurumu değil, milliyetçiliğe bir ektir; daha

⁸⁹ Erözden, a.g.e., 111.

⁹⁰ Ibid., 112.

⁹¹ Claude Levi Strauss, *İrk, Tarih ve Kültür*, Çev.:Haldun Baydır ve Diğ. (İstanbul: Metis Yayınları,1997), 65.

doğrusu, milliyetçiliğe bir iç ektir; ona oranla her zaman aşırıdır, ama onun inşası için her zaman gereklidir.”⁹²

4. Din Birliği

Ulusun içsel unsurlarından sonuncusu din unsurudur. Ülke olarak din kurumu, ulus düşüncesiyle doğrudan ilişkili olmayan bir kurumdur. Düşünsel açıdan ulus, tikelci bir kavramdır. Buna karşılık, din kurumu ve özellikle büyük dinler evrenselci kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu iki kavram arasında temel bir çelişki vardır. Bu temel çelişkinin ötesinde din kurumlarıyla ulus kavramını bağdaştırmayı güç kılan bir diğer olgu da, modernleşme süreci içinde ortaya çıkan ve modernleşme sürecinin dinamiklerinden bir diğeri olan laikliktir.⁹³ Dolayısıyla ulus kavramının modern ve laik karakteri ile din temelinde inşa edilen cemaatçi topluluklara alternatif bir kavram olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir.*

Ancak her ne kadar düşünsel düzlemde ulus ve din kavramlarının bir araya getirilmesi mümkün değilmiş gibi görünmekteyse de, ulus olarak tanımlanmaya çalışılan bir insan topluluğunun türdeşliğinin diğer unsurları yanında din unsuruna da atıf yapılarak kurgulandığı gözlenmektedir. Siyasi sınırlar içindeki türdeşliğin aynı sınırlar içinde tek bir dinsel inancın egemen olmasıyla gerçekleşeceği düşüncesinin, daha sonraki aşamalarda ortaya çıkan siyasi yapılanmalarda ve bu siyasi yapılanmanın toplumsal temelini oluşturan insan grubunun çerçevesinin belirlenmesinde belli bir

⁹² Balibar, a.g.e., 73.

⁹³ Erözden, a.g.e., 112.

* Bu noktada Erözden’in, Türköne tarafından ‘*Millî Devlet imparatorlukların anti-tezidir, çok yaygın bir yanlışın aksine dini cemaatlerin anti-tezi değildir.*’ [Mümtaz’er Türköne, “**Millî Devlet-Laiklik-Demokrasi**”, Türkiye Günlüğü Dergisi, Sayı:29 (Temmuz-Ağustos 1994), 26.] şeklinde ortaya atılan görüşle ilgili yaptığı açıklamaya yer vermek yerindedir. Erözden, ortaya atılan bu görüşün pek de yaygın olmayan bir yanlışlığı dile getirdiğini belirtmektedir. Öncelikle, yukarıdaki alıntı bağlamında dile getirilen tez-antitez karşıtlığında, bir tarafa dini cemaatleri, diğer tarafa da ulus-devleti değil bizzat ulusu yerleştirmek gerekir. Ulus-devlet, bir siyasi birimi ifade etmesi itibarıyla, toplumsal nitelikte olan, dini cemaatle karşılaştırılabilir içerikte bir kavram değildir. Dini cemaatle karşılaştırılabilecek olan, yine toplumsal içerikli bir kavram olan, ulustur. Konuya eğilen tüm ciddi bilimsel araştırmalarda karşılaştırma bu düzlemde gerçekleştirilir. Ulus ise, yine yukarıda belirtildiği şekliyle, bir ulusal devlet sınırları içinde kalan türdeş insan topluluğunu ifade etmekte ve bu niteliğiyle de ulus-devlet’in toplumsal temelini oluşturmaktadır. Bu niteliğiyle ulus, sınırlı ölçekte tanımlanan ve ‘yurttaş’ ile birlikte ‘yabancı’yı da belirleyen tikelci bir kavramdır. Tarihsel gelişim içinde de, evrensel nitelikte olan dini cemaat kavramına antitez olarak ortaya çıkmıştır. (Erözden, a.g.e., 113)

ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Bu yargıyı somut örneklerle desteklemek mümkündür. Slav kökenli halklar arasında ulusal bölünmeler neredeyse tamamen bir din unsuru temelinde tanımlanmaktadır. Aynı dili konuşan ve aynı etnik kökenden gelen Sırp, Hırvat ve Boşnak ulusları birbirinden ayıran tek ölçüt “din”dir.

Bu örnekler bir yana bırakılırsa, milliyetçiliğin din unsurunu çok iyi bir şekilde kullandığı söylenebilir. Birçok yerdeki milliyetçi taleplerin yükselişinde (ister sosyalist, isterse faşist yönelimli olsun) dinin inançlarına, simgelerine atıf yapıldığı görülmektedir. Özellikle ulus olarak nitelendirilen türdeş insan grubunun ulusal birlik ve beraberliğe şiddetle ihtiyaç duyduğu kriz dönemlerinde din unsuru etkili bir şekilde gündeme getirilir.

Aydınlanmayla birlikte toplumsal yapıyı ve ilişkileri din ve metafizik güçlere dayanarak kavrama ve anlamlandırmadan vazgeçildiği görülmektedir. Bunun yerine toplumsal yapı ve ilişkiler, devlet, iktidar, yönetim gibi kavramlar akli gerekçelerle açıklanmaya çalışılmış ve dünyevi bir illiyet bağı esas alınmıştır. Ancak dinin ve kutsallığın yerine rasyonaliteyi ve entelektüalizmi ikame etme çabalarının vardığı nokta, ikame edilmek istenen dünyevinin kitleler nezdinde saygınlık ve yaygınlık kazanması için kendine yeni bir kutsallık üretmesi zorunluluğunun olduğudur. Bu yeni kutsallık kendisine milliyetçilikle ifade alanı bulmuştur. Artık kitlelerin, dinin ve onun ritüelleri yerine, milliyetçik yeni bir din olarak ritüelleri ile birlikte var olmaya başlamıştır. Modernitenin bir ürünü olan milliyetçilik, laik ve seküler fenomenlerin yanı sıra, kutsal aşkın unsurları da bünyesinde bulundurur. Hayes, milliyetçiliği bir din olarak değerlendirerek milliyetçiliğin de kendi kutsal ilahları; Sam Amca, Boğa John (İngilizler için), Marianne (İskoçlar için), Hans (Almanlar için) veya Ivan (Ruslar için) olduğunu, kutsal yolculuklar ve günleri ile kutsal tapınakları olduğunu belirtir.⁹⁴ [Milliyetçilik ile din’in çatışma mı yoksa işbirliği içinde mi olduğu konusu, üzerinde durulması gereken ve ulus-devletin unsurları içinde yer alan din olgusunun daha iyi anlaşılması açısından önem arz eden bir konudur. Bununla ilgili bundan sonraki bölümde; “Milliyetçilik ve Din” (s.65) başlıklı kısımda ayrıntılı bilgi verilecektir.]

⁹⁴ Konuyla ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik Bir Din**, Çev.: Murat Çiftkaya (İstanbul: İz Yayınları, 1995), 227-232.

5. Öteki İmajı

“Öteki” imajı yukarıda ele alınan unsurlara göre olumsuz bir şekilde adlandırılabilir bir unsurdur. Daha önce bahsedilen unsurlar ulusun doğrudan kendisini tanımlamaya yönelikken, öteki imajı unsuru; ulusun türdeşliğini, üyeler arasında bir öteki imajı yaratarak sağlamaya çalışır.

Öteki imajı oluşturma ve bunu toplumsal ölçekte benimsetmenin çeşitli yolları bulunmaktadır. Öteki imajının oluşumu kendiliğinden gerçekleşmektedir. Bu oluşumdaki başlıca etken ise, ulus-devletlerin büyük çoğunluğunun bir bağımsızlık mücadelesi vermek ya da kurulmalarının ertesinde bir işgale karşı durmak zorunda kalmasıdır. Bu mücadelede karşı durulan yabancı güç doğrudan öteki imajını oluşturur.⁹⁵ Türkiye’nin geçmişten gelen ve halen zaman zaman devam eden uluslararası ilişkilerinde Yunanistan, öteki imajının en güzel örneğidir. Aynı durum Yunanistan için de geçerlidir. Bu durum, her iki ülke ulusunun ulusal bilinçlerini canlı tutmayı sağlar. Birlikte duygunun güçlenmesine yardım eder. Özellikle ulus-devletin içsel sorunlarla boğuştuğu dönemlerde öteki imajı imgesine başvurulur. (Kardak krizinde* olduğu gibi.)

Bu öteki imajı, sadece geleneksel husumete dayanan bir süreci izlemez. Bunun yanında ideolojik farklılıklar da bir düşman imajı yaratmak için verimli bir zemin

⁹⁵ Erözden, a.g.e., 115.

* *Figen Akad* isimli bir geminin *Kardak* Kayalıklarında 25 Aralık 1995 tarihinde karaya oturması sonucu, bu kayalıkların hangi devlete ait olduğu konusu gündeme gelmiş ve anılan kayalıklar üzerindeki egemenlik iddiaları, bundan böyle, Türkiye ile Yunanistan arasında resmi bir nitelik kazanmıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, Yunanistan’ın uluslararası antlaşmalar ile kendisine devredilen adalar ve verilen hakların da ötesinde, Anadolu’nun 3 mil dışındaki alanlarda kalan bütün ada, adacık ve kayalıklara sahip olmak istemesi, Ege’de yeni ve belki de çok önemli bir başka sorunu gündeme getirmiştir. Bu sorun çözülmeden, denizdeki yetki alanları ve bunlar üzerindeki hava sahasına ilişkin geçmişten beri süregelen sorunların çözümünün daha da zorlaştığı ve zorlaşacağı düşünülmektedir. Bu nedenle, Kardak Kayalıklarında somutlaşan sorunun çözümü büyük bir önem taşımaktadır. Türkiye ile Yunanistan’ın, Ocak 1996’da Kardak Kayalıkları yüzünden bir savaşın eşiğine kadar gelmesini diğer devletler anlamakta güçlük çekmiş, hatta uluslararası kamuoyunda bu gerginliği ilginç ve gülünç olarak yorumlayanlar da olmuştur. İki devlet arasında bir krize neden olan Kardak Kayalıkları, ekonomik ve jeopolitik yönden çok önemli görülmebilir. Ancak, kayalıkların egemenliğinin kime ait olduğunun tescil edilmesi ile iki devletin elde edeceği siyasi ve hukuki avantajlar, çok önemlidir. Kardak Kayalıkları bu nedenle bir semboldür.

oluşturur. Yine Türkiye'nin Müslüman ve aynı zamanda laik, Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlı bir ülke olarak, bu özelliğini kabul etmeyen veya ortadan kaldırmaya çalışan bir öteki her zaman kurgulanır. Bu bağlamda Türkiye'nin mevcut rejimi ile tamamen zıt olan İran, Türkiye'nin öteki imajını canlı tutan bir ülkedir. Aynı durum İran için de geçerlidir. Ülkelerin tarihlerine bakıldığında, gerek tarihsel husumete dayanan gerekse ideolojik karşıtlık gereği öteki imajı canlı tutularak toplumsal bütünlük korunmaya çalışılmıştır. Yakın tarihi geçmiş noktasında 11 Eylül 2002'de meydana gelen saldırılar, ABD'nin kendine öteki imajı yaratması açısından önemlidir.

Öteki imajını sürekli kılarak toplumsal ölçekte benimsetmek işlemi ise çeşitli kanallar aracılığıyla gerçekleşir. Bu kanallardan en önemlisi zorunlu askerlik kurumudur. Bu kurum sayesinde bir yandan “vatan”ın düşmana karşı savunulmasında katkıda bulunan bireyde ve bu bireyin yakın çevresinde “birlik” kavramı somut bir içeriğe kavuşur. Diğer yandan ordu, bir “yurttaşlık okulu” işlevi de görür. Bu konuda somut bir örnek ise, İngiltere’de 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözlenen gelişimdir. Her erkeğin askerlik hizmetine çağrılabilmesine olanak sağlayan yasal düzenleme, daha sonraki dönemlerde “vatan için ölüm tehlikesini göğüsleyenlerin vatanın geleceği üzerinde söz sahibi olmaları gerekir” mantığı çerçevesinde İngiltere’de erkeklere genel oy tanınması yolundaki taleplerin en önemli gerekçelerinden birisini oluşturmuştur.⁹⁶ Türkiye’de de askerlik olgusu toplumsal aidiyet açısından önemli olmakta ve ulusun üyelerini hem türdeşleştirme hem de üyelere ulusal aidiyet bilincini artırma işlevini görmektedir.

⁹⁶ Linda Coley, “Whose Nation? Class and National Consciousness in Britain 1750-1830”, *Past and Present*, No: 113 (November 1986), 113-114 Aktaran: Erözden, a.g.e., 115.

III. Milliyetçilik Kavramı

A. Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı

Milliyetçilik, ortaya çıkışından günümüze kadar adından sıkça söz ettirmiş ve birçok siyasal hareketin başat itici gücü olmuştur. Milliyetçiliğin gücü ve önemine rağmen kavramın tanımlanması konusunda ortak bir noktaya ulaşılamamıştır. Tanım noktasındaki güçlüğün nedeni olarak insan topluluklarının çok çeşitli oluşu ve milliyetçilik olgusunun her toplumda ayrı birer süreç sonunda ortaya çıkmış olması gösterilebilir.

Batı'da ulus-devletlerin oluşması ile milliyetçiliğin bir ideoloji olarak ortaya çıkması yakından ilişkilidir. Bu nedenle milliyetçilik Batı'da ulus-devletin ideolojisi olmuştur. Özellikle Batılı olmayan, örneğin Ortadoğu ülkelerinde 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan milliyetçi hareketlerin hedefi de Batı'daki örneklerine benzer bir ulus-devlet kurmaktır. Ancak Doğu toplumlarının yapısal farklılığı, bu tip ülkelerde gelenek ve modernlik arasında bir gerilimin ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmış, özellikle İslam toplumlarında ulus-devleti amaçlayan milliyetçi ideolojiden güç alan modernist hareketler ile daha geniş bir alan ve nüfusa hitap eden ümmet toplumu arayışını savunan hareketleri karşı karşıya getirmiştir.

Kohn'a göre milliyetçilik, ulus olmanın veya ulus oluşturma bilincidir.⁹⁷ Genel bir ifadeyle milliyetçilik, dünya toplumlarının ulus öncesi oluşumlardan/yapılardan, ulus olma aşamasına varma çabasının hem bir ürünü, hem de ideolojik aracıdır.⁹⁸ Toplumlar, uluslaştıktan sonra, zaman içinde yeni özellikler kazanmışlar, yapısal değişikliklere uğramışlardır. Daha sonra geniş kapsamlı, örneğin uluslararası çapta bir örgütlenmeye yerlerini bırakmışlardır. Uluslar ve ulusal devletler hâlâ bireylerin birer toplumsal varlık haline geldikleri, ana siyasal-kültürel yapılar olma özelliğini sürdürmektedir.⁹⁹ Milliyetçiliği, hem ideolojik hem de duygusal alanda

⁹⁷ Hans Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study of its Origins and Background* (New York: Collier-Mac Millan, 1960), 14.

⁹⁸ Mithat Baydur, *Milliyetçilik* (İstanbul: Ağaç Yayınları, Alternatif Üniversite, 1994), 33.

⁹⁹ Doğu Ergil, *İdeoloji ve Milliyetçilik* (Ankara: Turhan Kitabevi, 1983), 81.

etkinliğini devam ettirmesi nedeniyle değişmez, tek-düze bir ideoloji olmasından öte, ulus kavramının ortaya çıkışından günümüze kadar evrimleşmiş bir ideoloji olarak tanımlamak yerindedir.

Milliyetçilik kavramı ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır.¹⁰⁰ 17. yüzyılda İngiltere’de, 18. yüzyılda ABD ve Fransa’da, 19. yüzyılda Almanya’da halkın siyasal katılımının giderek artması, milliyetçiliğin giderek yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur. İlk kez Batı’da ortaya çıkması nedeniyle, milliyetçilikle ilgili ilk tanımlara Batı literatüründe rastlanır. Milliyetçilik kavramı, anlamını Fransız Devrimi ile başlayan ulusal bilinç ile Orta ve Doğu Avrupa’daki hareketlerden alır. Avrupa tecrübesi açısından milliyetçilik, aynı dili konuşan, bu dil ile getirilmiş çeşitli kültürel karakteristikleri kapsayan bütün insanları tek bir bağımsız devlete toplayan ve bu dilde yöneten bir hükümete sadakati gerektiren bir ideolojidir.¹⁰¹

Milliyetçilikten eğer her biri kendine özgü karakter taşıyan uluslardan kurulu bir dünyayı varsayan (ulusal birlik ve ulusal kimlikler tayin etmeye çalışan ve bunu sürdürmeyi amaçlayan) ideoloji ve hareketleri, yani ulusa karşı duyulan aşırı sadakat kastediliyorsa “milliyetçilik”in tarihi 18. yüzyılın sonlarından başlar. Milliyetçilik kavramı, bu tarihten başlayarak ülkelerin iç ve dış politikaları açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Bu durumu Oran şu şekilde ifade etmektedir: “Birçok kavram ve onların eylem alanına yansımaları olan toplumsal hareketler, en hızlı devirlerini yaşadıkları halde, milliyetçilik 19. yüzyılda fırtına gibi estikten sonra, 20. yüzyılın ikinci yarısında büyük bir atılım yaptı.”¹⁰² Oran’ın milliyetçilik kavramının ortaya çıkışıyla ilgili tespiti ise şöyledir:

“Her toplumun egemen ideolojisi acımasızdır; kendisine karşı geleni yok eder. Ortaçağ toplumunda kilise en güçlü mal sahibi olduğundan, dönemin toplumsal dayanışma ideolojisi din’dir. (Tanrı’ya yöneliktir). Mutlakîyetçi krallıkların ortaya çıkmasıyla başlayan yeni üretim biçimiyle, yeni devletin sadakat odağı, laik veya kişisel prens tarafından oluşturulur, sonra burjuvazi krala ihtiyaç kalmayacak kadar güçlenir. Artık ulusal devlette toplumsal ve ekonomik ilişkiler kişisel olmaktan çıkmış

¹⁰⁰ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 25.

¹⁰¹ John Kautsky, *Political Change in Underdeveloped Countries* (New York: John Wiley Press, 1962), 32.

¹⁰² Oran, *Az Gelişmiş ...*, 1.

kurumsallaşmıştır. Kişi eskisinden daha çok manevi dayanak gereksinmesi içindedir. Organik dayanışma gecikmiştir. Dayanak noktası ilahi niteliğinden ayrılıp, seküler bir nitelik kazanmıştır. Toplumu, çevresinde birleştirecek güçlü bir otoriteye ihtiyaç vardır. Toplumun sınırları çok genişlemiştir. İşte bu laik ve kolektif ideoloji ‘milliyetçilik’ olmuştur.”¹⁰³

Ancak kavram, dünyanın farklı ülkelerinde, farklı ortam ve koşullarda değişik biçimler kazanmıştır. Bunun nedeni ise, yukarıda da bahsedildiği gibi milliyetçilik konusunda tanım birliğinin olmayışıdır.

Milliyetçiliğin oluşumunda hangi etkenin daha fazla etkili olduğu sorusunun ise farklı cevapları vardır. Ulus-devletin dilsel, bölgesel ve etnik farklılıkları uzlaştırma istek ve yeteneğine karşılık, toplumsal hareketliliğin ve iletişimdeki gelişmenin bir sonucu olarak veya kapitalist dünya ekonomisinin iç ve dış talepleriyle açıklama yaklaşımları ortaya çıkar. Buna ek olarak tipik örneği Gellner’de bulunan ve “kültür”ün antropolojik anlamını merkeze alan yaklaşım da kabul görmektedir. Gellner, milliyetçiliğin temeline “sanayileşme” olgusunu koymaktadır.¹⁰⁴ Gellner, milliyetçiliği tanımlarken, onun ne milliyetçilerin göstermek istedikleri gibi evrensel ve insanlığın doğasında olan bir şey, ne Kedourie’nin savunduğu gibi bir hastalık ne de atavist güçlerin bir tür yeniden uyanışı ve insanoğlunun köklerine kadar uzanan bir şey olduğunu, milliyetçiliğin asıl olarak modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını vurgular.¹⁰⁵

Gellner 19. yüzyıl milliyetçilik kuramlarının aksine ulusları doğal varlıklar olarak değil de, devletler gibi özgün koşulların rastlantısal (contingent) bir sonucu olarak görmektedir. Ne “voluntarist” anlamda ortak duygu ne de tarihsel “organik” bütünlük yeterli neden olarak sayılabilir. Her iki yorumun da milliyetçiliğin ön şartı olarak altını çizdiği ulusal varlık, Gellner’in çözümlemesinde ancak ulusal bilinç/kimlik (nationality) anlamını taşımaktadır. İnsan topluluklarının tarihsel gelişimini tarım öncesi, tarım ve sanayi toplumları olarak üç aşamalı bir süreklilikte ele alan Gellner’e

¹⁰³ Ibid., 20.

¹⁰⁴ Aydın, *Modernleşme ve ...*, 71.

¹⁰⁵ Ernest Gellner, “Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği, Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik, Ed.: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 194.

göre uluslaşmanın anahtarı sanayi toplumuna geçişin nesnel nedenleri ve bu toplumun nesnel özellikleri içinde saklıdır.¹⁰⁶

Milliyetçiliği temelde siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke olarak tanımlayan Gellner, bir duygu ve akım olarak milliyetçiliği en iyi tanımlayan ilkenin bu ilke olduğunu ve milliyetçi duygunun da bu ilkenin çiğnenmesinden duyulan kızgınlık veya onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklandığını belirtir.¹⁰⁷ Gellner, milliyetçi duygunun çiğnenme biçimlerinden söz ederken, siyasal sınırların ulusun tüm bireylerini kapsamasını veya tüm ulusla birlikte diğer bazı yabancıları da kapsamasını ya da ulusun bireylerinin devlet iddiası taşımayan devletler içinde yaşamasını örnek olarak gösterir. İşte milliyetçi duygu bu tip olgular karşısında özel bir duyarlılığa ulaşır. Kendi ulusal varlığına ait toplulukların ulusal sınırlar dışında kalması ve bunların ulusal kimliklerden ötürü baskı altında olmaları ya da ulusal sınır içinde farklı etnik toplulukların bulunması ve bunların ulus-devlet içindeki konumları milliyetçi duygunun yükselmesi için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

Milliyetçiliğin bazı formları ise, siyasi olmaktan çok kültürelidir. Kültürel milliyetçilik, millî kimliğin dışa vurumu, millî onur ve topluluğun özsaygısının yüceltilmesi şeklinde kendini gösterir. Bu şekli, Gallilerin milliyetçiliğinde somut bir biçimde görmek mümkündür. Britanya'da Gal milliyetçiliği, millî bağımsızlık amacı yerine Gal dilini ve kültürünü korumaya odaklanmıştır. ABD'deki zenci milliyetçiliği, Marcus Garvey'in ve Malcom X'in çabalarıyla duygusal ve kültürel anlamda "Anavatan Afrika"nın yeniden keşfedilmesi yoluyla bir millî onur arayışı tarzında gelişmiştir. Benzer durum Avustralya ve Yeni Zelanda'da da görülür. Avustralya'daki Cumhuriyetçi Hareket, Britanya'dan bağımsız bir siyasi ve kültürel varlık olarak Avustralya ulusunu tanımlamaya çalışmakta ve kendini ulus olarak kanıtlama süreci, Avustralya'da Anzak miti, yerli halklar ve halk kültürü üzerine inşa edilmektedir.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Büşra Ersanlı Bahar ve Günay Göksu Özdoğan, "Ulus ve Ulusçuluk: Sanayileşme Sürecinde İktidara Gelen Kültür", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:28 (Kış 1985), 177.

¹⁰⁷ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 19.

¹⁰⁸ Türköne, *Siyaset*, 634.

Alman tarihçi Meinecke, kültürel milliyetçilikle siyasi milliyetçiliği birbirinden ayırmak için biraz daha ileri giderek; kültürel ulusların yüksek derecede etnik homojenliğe sahip olduğunu ve etnik yapılarla millî kimliklerin iç içe geçtiğini ifade etmiştir. Meinecke, Yunanlı, Alman, Rus, İngiliz ve İrlandalıların milliyetçiliğini kültürel milliyetçiliğe örnek olarak gösterir. Böyle mitler “organik”tir, siyasi çabalardan daha çok doğal güçler tarafından şekillendirilmişlerdir. Tarihten güç alan birlik duygusu, kültürel ulusların beslenme kaynağıdır. Diğer yandan, kültürel uluslar dışlayıcıdır. Ulusa üye olmak gönüllü katılım veya siyasi bağlılıkla değil, doğumla elde edilen etnik kimlikle mümkündür. Bu anlamda bir Alman ya da Rus olmak, bu ulusların dilini ve kültürünü benimsemekle gerçekleşmez. Bu dışlayıcılık, sonuç olarak ırk ile ulus arasındaki farkı azaltarak ulusu ırka indirgemektedir.¹⁰⁹

Milliyetçilik tanımlarına bakılacak olursa, konu üzerinde çalışma yapanların milliyetçilikleri çeşitli sınıflandırmalara tabi tuttıkları görülecektir. Belli bir ülke veya topluluğun içindeki milliyetçilik “iyi”, “insancıl”, “liberal”, diğerininki “kötü”, “totaliter”, “entegral”, “jakoben” veya “irrendentist” olarak nitelendirilmektedir. Snyder, milliyetçilikleri dönemlere ayırarak “birleştirici”, “dağıtıcı”, “saldırgan” ve “modern” milliyetçilikler olarak bir gruplandırma yapmıştır.¹¹⁰ Bunun yanında Hayes milliyetçilikleri, “hümanist”, “geleneksel”, “jakoben”, “liberal”, “birleştirici” ve “iktisadi” milliyetçilik olarak ayırmaktadır.¹¹¹ Yine milliyetçiliğin ortaya çıktığı toplumsal yapı göz önünde bulundurularak, “az gelişmiş ülke milliyetçiliği”, “Batı tipi” veya “modern milliyetçilik” ayrımları da yapılmaktadır.

Snyder’e göre milliyetçilik şu anlamları ifade eder:

a) *Birleşme için bir güç*: Milliyetçilik, siyasal yönden bölünmüş ülkeleri bir tek devlet haline getirme aracıdır.

¹⁰⁹ Ibid., 635.

¹¹⁰ Louis L. Snyder (Ed.), *The Dynamics of Nationalism. Readings on its Meaning and Development* (New Jersey: Rutgers University Press, 1964), 4.

¹¹¹ Carlton H. J. Hayes, *The Historical Evolution of Modern Nationalism* (New York: New York University Press, 1950), 37-38.

b) *Statüko için bir güç*: Milliyetçilik çok uluslu devletlerde, bu ulusların ayrılarak bağımsızlıklarını ilân etmelerini engelleyen bir araçtır.

c) *Bağımsızlık için bir güç*: Milliyetçilik, azınlıkların bir devlet haline gelmeleri için bir araçtır.

d) *Sömürgelere sahip olmak için bir güç*: Milliyetçilik eskiden ulusların sömürgelere sahip olma arzularını arttıran bir araç olmuştur. (İngiltere, Fransa, Portekiz, İspanya gibi)

e) *Saldırı için bir güç*: Milliyetçilik, II. Wilhelm ve Nazi Almanyalarında, Faşist İtalya ile Japonya'da olduğu gibi bir saldırı aracı halini almıştır.

f) *İktisadi gelişme için bir güç*: A.B.D ve Sovyetler Birliği gibi en güçlü ulusların devamlı olarak iktisadi avantajlar elde edebilmeleri için yaptıkları çalışmalarda bir araç olmuştur.

g) *Sömürgecilik aleyhtarı bir güç*: Milliyetçilik, Asya, Afrika ve Orta Doğu'nun eski sömürgelerinin ulus-devletler haline gelmelerinde bir araç halini almıştır.¹¹²

Snyder'in milliyetçilik konusundaki bu saptamaları çok yerindedir. Milliyetçilik zaman ve koşullara göre değişiklik gösteren farklı durumları ortaya koyabilmektedir. Bazen ulusal birliği sağlamak ve devlet oluşturmak için kullanılan bu ideoloji, bazen de bir devlet içerisinde yaşayan farklı unsurların ayrılması ve yeni devletler kurulması yönünde bir etken olabilmektedir. Yine Nazi Almanyası örneğinde olduğu gibi etnik milliyetçiliğin bir ayrımlaştırma ve yok etme aracı olarak kullanılması insanlık için unutulmaz acılara yol açabilmektedir.

Milliyetçiliğin işlevsel olarak çok güçlü bir eylemsel karaktere sahip olduğu söylenebilir. Milliyetçilik kitleleri mobilize etme noktasında bir tehdide yaslanır.

¹¹² Louis L. Snyder, *The New Nationalism* (New York: Cornell University Press, 1968), 3-4.

İdeolojik düşman, değerleri çürüten ve yozlaşan bir dünya, çekilmez duruma gelmiş baskılar ya da hiçe sayıldığı, hakarete uğradığı için aidiyetin acilen ifade edilmesi ihtiyacı bunlardan birkaçıdır.¹¹³

Milliyetçilikleri gruplandırmayı seçen Plamenatz da çalışmalarından milliyetçiliğin iki tipinden söz etmektedir. Her iki tipte de milliyetçilik, her ne kadar sık sık “siyasal bir biçime” bürünse de, temel olarak kültürel bir olgudur. Bu tiplerden biri asıl olarak Batı Avrupa’da ortaya çıkan “Batı tipi”, diğeri ise Doğu Avrupa, Asya ve Afrika hatta Latin Amerika’da rastlanılan “Doğu tipi” milliyetçiliktir.¹¹⁴ Batı ve Doğu tipi milliyetçilikler ayrımı üzerinde duran Plamenatz, Doğu milliyetçiliği ile, homojen bir coğrafi alanı değil, sömürgeci ve emperyal Batı egemenliğine direnemeyen Slav, Afrika ve Asya uygarlıklarından bahsetmektedir. Plamenatz’a göre, Doğu milliyetçiliğini iki “belirleyici red” açıklamaktadır: “Her şeye rağmen taklit edilmesi ve kendi kıstaslarına rağmen aşılması gereken yabancı egemenliğinin ve gaspın reddi; ilerlemenin önünde engel olarak kabul edilen, ancak kimlik işaretleri olarak çok değer verilen ve atalardan kalma tarzların reddi.”¹¹⁵ Plamenatz’ın belirttiği gibi, Doğu tipi milliyetçilik, içinde bir çelişkiyi barındırmaktadır. Yabancı egemenliğinin reddi ancak bunun yanında Batı kurumlarının taklit edilmesi... Ulusal kimliğin unsurları olarak görülen ve önem verilen geçmişe ait birtakım değerlerin vurgulanması yanında, bunlara karşı Batılı değerlerin benimsetilmesi çabası...*

¹¹³ Delannoi, a.g.m., 33.

¹¹⁴ Partha Chatterjee, *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası*, Çev.: Sami Oğuz (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 13.

¹¹⁵ Christophe Jaffrelot, “Bazı Ulus Teorileri, Uluslar ve Milliyetçilik, Der.: Jean Leca (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 55.

* Yaşanan bu ikileme, Uzun’un vermiş olduğu Türkiye modeli, yerinde bir örnektir. Batılı işgalci uluslara karşı verilen bir ulusal bağımsızlık mücadelesi ve sonrasında savaşılan bu ulusların kültürel yapılarına öykünme, ulusun tarihini yüceltme amacıyla çok eski çağlara göndermeler yapılması ve tarihin yeniden yorumlanmasıyla etnik kimliğin altının çizilmesi ve ulusal birliği -otoriter yöntemlerle de olsa- pekiştirme çabası... Bu çabanın yanında da kendinden önceki bir tarihsel dönemi ve yönetimi yok sayma, bir anlamda mirasın reddi... Kuşkusuz bu çabaların altında yeni kazanılmış bağımsızlığı ve reformları koruma kaygısı ile birlikte ulusal kimliğe sahip bireylerden oluşan homojen ve hukuksal düzlemde yapılanmış modern devlet yapısı içinde yaşayan bir toplum yaratma kaygısı bulunmaktadır. İşte bu anlamıyla milliyetçilik, reform sürecinde temel bir dayanak olma özelliği göstermektedir. (Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji* ..., 24.)

B. Milliyetçilik ve Ulus İlişkisi

Milliyetçilik ve ulus, tarihte hangisinin daha önce geldiği tartışmalı olan bir konu ve çeşitli toplum bilimlerinin bu konuda farklı teoriler ortaya attığı iki kavram olarak görülmektedir. Ancak eldeki veriler bu soruların cevaplanmasında yol göstericidir. Bu verilerden ilki, bugünün dünyasının önde gelen siyasal biriminin ulus-devlet oluşudur; keza milliyetçilik de, insanlığın bir ulus-devletler dünyası içinde örgütlenmesi gereğini kabul eden bir doktrindir. İkinci veri ise, ulus kavramının ifade ettiği nesnel doğruya doğru ilerleyen yolun (yani uluslaşmanın) sanayileşmeye (ya da kapitalistleşmeye) eş zamanlılığıdır.¹¹⁶ Bu noktada ulus ve devlet ikilisinden hangisinin önce varolduğu sorusu akla gelmektedir. Milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalarda, sanayileşme ve modernleşme süreci sonunda yaratılan ulus ve ulus-devletin niteliği, bunların nasıl ortaya çıktığı, ulus-devlet oluşumuyla milliyetçilik arasındaki ilişki temel inceleme alanını oluşturmakta, milliyetçiliğin oluşması toplumsal ve iktisadi dönüşüm süreçlerine bağlı olarak açıklanmaktadır.

Bu bağlamda milliyetçilik ve ulus kavramlarının tanımlanmasında, söz konusu kavramları yanlış anlayan iki görüşten bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, sadece milliyetçiliğe atıfta bulunan, ulusu ise kavranması imkansız gören eğilimdir. Bütün milliyetçilikleri ulusal kültür adına uygulanan siyasal egemenlik olarak görüp aynı düzeye yerleştiren ve Anglo-Sakson ülkelerde yaygın olan bu eğilim, 20. yüzyılın ideoloji tarihinde çok önemli yer tutan milliyetçiliğin aşırı biçimlerini tanımlamada yetersiz kalmıştır. İkinci eğilim ise, milliyetçilikleri ulustan kaynaklanan patolojik türevler olarak ele alarak, ulusun iyi bir tanımını yapabilmek uğruna milliyetçiliği ulusa feda eden eğilimdir.¹¹⁷

Milliyetçilik ve ulus kavramları, birbirinden farklı olmalarına rağmen, bir ulusa üye olma duygusunun yaratılması ulus-devletin kurulmasına kadar giden süreçte ilk basamağı oluşturmaktadır. Bir topluluğa ait ve o topluluğun da kabul ettiği ortak özelliklerin belli bir temel doğrultusunda üretimi, ulus denilen olguyu oluşturmuştur.

¹¹⁶ Aydın, *Modernleşme ve ...*, 60.

¹¹⁷ Delannoi, a.g.m., 24.

Devlet de milliyetçi düşünce duygulanımlarının etkisiyle bir ulusa ait siyasal bir organizasyon olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bu süreç her zaman bu doğrultuda işlememiştir. Devletin oluşumu her zaman milliyetçiliğin oluşumundan sonraki bir evre olarak ortaya çıkmamıştır.

Her ülkenin toplumsal ve ekonomik gereksinimlerine göre ayrı işlevlerde ve farklı biçimlerde ortaya çıkan milliyetçilik, belli bir işleve göre (ulusal birlik kurmak), belli bir unsura göre (ulusal dil) veya kullandığı sembole göre (ulusal devlet) tanımlandığı zaman, kavramın içerdiği çok şey dışarıda kalabilmektedir; çünkü ulusal birliği zaten var olan milliyetçilikler veya ulusal devlet kurmaya yönelmemiş milliyetçilikler bulunmaktadır.¹¹⁸

Milliyetçilik, genellikle ulus olma bilincine sahip olma ve buna dayanan program ya da bir ülkü olarak ele alınabilir. Bu duygu ya da bilinç, birçok etmene dayanır. Bir halk kendisini ırk, dil, din ve kültürün özelliklerinden dolayı ulus olarak görebilir. Bununla birlikte birçok örnekte görüldüğü gibi milliyetçilik, çeşitli grupları bir araya getiren etmenler, ortak tarih ve gelecek için farklı beklentiler ya da yazgılarının ortak olduğu yolunda inanç olarak tanımlanabilir. Farklı etnik geçmişlere sahip olmaları bir yana, halkları içinde dil ya da din akımından veya her iki bakımdan büyük farklılıklar bulunan Belçika'nın, İsviçre'nin ve Kanada'nın ulus oluşları, ancak bu tür unsurlarla açıklanabilir.¹¹⁹

Milliyetçilik hem toplumsal hem de siyasal değişimlerin ürünüdür. Batı dünyasının nüfuz alanı genişledikçe buralarda yükselen milliyetçi söylemin iki önemli unsuru, eski toplumsal düzenin ve toplumsal yaşam biçimlerinin çözülmesi ve burjuvazi ile "sıradan adam"ın birlikte yaşaması ortaya çıkmıştır. Tam açıklanamayan nedenlerle bu iki unsurun karşılıklı etkisinden güçlü bir milliyet duygusu doğmuş ve kısa zamanda bu duygu siyasal bir hareket halini almıştır. Birçok yerde (İngiltere, Fransa, Japonya vb.) ulus ya da birleşmiş bir halk topluluğu zaten vardır ve milliyetçilik aşamasında bunlar yeni bir bilince ulaşmışlardır. Başka birtakım yerlerde ise, milliyetçiler harekete

¹¹⁸ Oran, *Az Gelişmiş ...*, 4-5.

¹¹⁹ Edward McNall Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950*, Çev.: Alâeddin Şenel (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984), 441-442.

geçtikten sonra bile ulusal toplumun temel koşulları henüz oluşmamıştır.¹²⁰ Bu noktada denilebilir ki, bazı durumlarda ulusun henüz oluşmadığı zamanlarda dahi milliyetçi hareketler kendini gösterebilmektedir. Bunun en güzel örneği Machiavelli'dir. Machiavelli, "Prens"inin sonunda ancak dört yüz yıl sonra kendi varlığının bilincine ulaşacak İtalyan ulusunun varlığını savunmuştur.¹²¹

Türköne'ye göre milliyetçilik icat edilir; ancak bu icat modernleşme ile ortaya çıkan köklü bir talebe, bir cemaate bağlanma talebine karşılık düşer. Bu talebi biçimlendirir, kanalize eder.¹²² Milliyetçiliğin icadı, kırdan kent ekonomisine geçiş, kapitalizmin sosyal dinamikleri, endüstriyel hayat tarzı ve merkezileşen siyasi iktidarla örtüşür. Geleneksel cemaat yapısının dağılması ile atomlaşan bireyler korkularını telafi edecek, birlikte yaşamaya yeni bir anlam kazandıracak ütopyalara açık hale gelmişlerdir. Devleti daha verimli kılmaya çalışan elitler ve devletle kitleleri özdeşleştirmeye çalışan aydınlar "yeni bir cemaat" olarak ulusa başvurmuştur. Milliyetçilik, elitler ve kitleler için bir kendini ifade vasıtası, organizasyon temeli haline gelmiştir. Bu haliyle, ulus, bireyin hayatını sürdürürken yaslanabileceği bir toplumsal dünya sunmaktadır.¹²³ Bu bir cemaattir (Gemeinschaft), bu cemaatle aidiyet, bireyin kendisini bu cemaatle tanımlamasıdır. Bu ise millî kimliktir.

C. Etnik ve Millî Kimlik

Toplumdaki bazı insanların, değişik kültürlerle sahip olduklarını anlatmak için kullanılan etnisite veya etniklik kavramı, daha çok aidiyet duygusu olarak tanımlanabilir. Etnik sıfatı, *ethnie* kökünden türeyen etniklik ve etnisite gibi kavramlar, Yunanca *ethnos* sözcüğünden gelmektedir. Yunanca'da bu sözcük, bir siyasallıktan çok belirli bir tür beşeri birlik biçimini ifade etmektedir. Bu haliyle "halk" anlamında bir ulusa gönderme olarak kullanılabilen, ancak Yunanca'nın tarihinde ortaya çıkan

¹²⁰ Emerson, a.g.e., 96.

¹²¹ Luigi Sturzo, *Italy and Fascismo* (London: Faber and Gwyer Pub., 1927), 13 Aktaran: Emerson, a.g.e., 97.

¹²² Mümtaz'er Türköne, *Türk Modernleşmesi* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2003), 202.

¹²³ Ross Poole, *Ahlak ve Modernlik*, Çev.: Mehmet Küçük (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994), 129 Aktaran: Türköne, *Türk Modernleşmesi*, 203.

kratos (devlet)-*ethnos* ayrılığına bağlı olarak devlet kavramına herhangi bir göndermesi bulunmamaktadır. Yani içeriği siyasal değildir.¹²⁴

Etnisite/etniklik kavramının siyasal bir içerik kazanması ve sorun haline gelmesi modern çağın bir ürünüdür. “Etnisitenin hem belirli bir insan grubu için bir kimlik biçimini hem de bütünleşmenin önünde bir engel oluşturan bir sorun olarak ortaya çıkışı modernleşme-uluslaşma sürecinde siyasal düzeyin toplumsal formasyonu belirleme talebi ile ilişkilidir.”¹²⁵ Geleneksel yapılarda bireylerin kimlikleri doğuştan belirlenir. Kişi doğduğunda sınıfı, dini, yaşayacağı çevresi gibi yönetim dışı bir kimliğe sahip olur. Modern toplumda ise kimliğin kazanımı daha çok iradi bir nitelik kazanmıştır. Geleneksel toplumda kabul edilmiş veri bir kimlik anlayışına karşı, modern toplumda bireyin kendi tercih ve yeteneklerine bağlı bir kimlik oluşumu söz konusu olmaktadır.

Etnik kavramı, toplumda bir küme insanın kendilerine ait “değişik” bir kültüre sahip olduklarını anlatmaktadır. Bu insanlar gerçek ya da kurgusal ortak bir köken algılar ve kendilerini ırk ve soy bağları ile köken anlamında diğer kümelerden farklı görür.¹²⁶ Bu bağlamda etnik grup: Bütünden sosyal mesafe bakımından uzak, ırkî, daha ziyade kültürel olarak teşekkül etmiş gruptur.¹²⁷ Bir etnik grubun oluşması için ana kültür kalıbından dilde, dinde, örf ve adetlerde, edebiyatta, mimaride, musikide, sosyal hayatın her bir parçasında farklılık söz konusu olmalıdır. Etniklikte biyolojik fark mutlak aranan bir faktör değildir.¹²⁸

Etnik bir grubu sadece “egemen olan gruba göre azınlıkta olan grup” olarak tanımlamak, etnik grupların niteliğinden çok niceliğine önem vermek anlamına gelmektedir. Oysa etnik gruplar niteliksel olarak, kendilerine özgü birtakım ayırt edici özellikler taşımaktadırlar; etnik özellikler daha çok kültürel unsurlar tarafından tayin

¹²⁴ Suavi Aydın, *Kimlik Sorunu, Ulusalılık ve Türk Kimliği* (İstanbul: Öteki Yayınevi, 1998), 53-54.

¹²⁵ Abdullah Topçuoğlu, “Ulus-Devlet ve Etnisite Olgusu”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:33 (Mart-Nisan 1995), 102.

¹²⁶ Ahmet İçduygu, “Çok Kültürlülük: ‘Türkiye Vatandaşlığı’ Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:33 (Mart-Nisan 1995), 119.

¹²⁷ Mustafa E. Erkal, “Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine”, *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Sayı:3 (Temmuz-Ağustos 2001), 33.

¹²⁸ Soroka, Michael P., George J. Bryjak, *Sociology: Cultural Diversity in a Changing World* (Boston: Allyn and Bacon Press, 1992), 170.

edilmektedir. Grubu “ötekiler” den ayırt eden bu kültürel özellikler aynı zamanda, etnik grubun kültürel kimliğini oluşturmaktadır. Etnik grupların kendileri de konuya bu açıdan yaklaşmakta ve diğerlerinden ırk, dil, din, milliyet ve kültürel açıdan farklı olduklarını savunmaktadırlar. Bu özellikleri göz ardı etmek, onları etnik grup yapan niteliklerini hiçe saymak anlamına gelmektedir.

Etnik grubu ortak kültürel geleneklere ve kimlik duygusuna sahip olan geniş toplumun bir alt grubu anlamında kullananlar özellikle Amerikan sosyoloji geleneği; onu azınlıkla eş tutar.¹²⁹ Etniklik kavramını azınlık ve çoğunluk kavramlarıyla ele alan tanımlamalardan birine göre: “Etnik farklılaşma, her şeyden önce, bir toplum içindeki azınlık ve çoğunluk ayrımıyla yakından ilgilidir. Bir ulusun siyasal denetiminde kendi milliyet grubu egemen ise, fert bir çoğunluk grubun üyesidir; eğer bireyin üyesi bulunduğu milliyet grubu egemen durumda değilse, o zaman bu birey bir azınlık grubunun üyesi sayılır.”¹³⁰

Her toplumda egemen olan gruba oranla daha zayıf durumda olan gruplar vardır. Bu gruplar toplumdaki dini, etnik ve ırkî azınlıkları oluştururlar. Buradaki azınlık kavramının tamamen grubu oluşturan kişi sayısına atıfta bulunduğu önemlidir. Etniklik kavramının temelinde sosyo-kültürel ve tarihsel açıdan farklılık yatar. Bu özellikler toplumda daha az sayıda bireyden oluşan küçük bir gruba özgü olduğundan etniklik kavramı genellikle azınlık kavramıyla birlikte kullanılır.

Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla kullanılmaya başlanan ve Fransız Devrimi’nden sonra önem kazanan “azınlık” kavramı, günümüz devletlerinin hem iç hem de dış politika uygulamalarında çok hassas bir konu olup, özel öneme sahiptir. Oran, sosyolojik bakımdan azınlığı şu biçimde tanımlamaktadır: “Bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan ve çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan

¹²⁹ Thomas Eriksen, *Etnicity and Nationalism: Anthropological Perspective* (Londra: Pluto Press, 1993), 3-4.

¹³⁰ Arnold Marshall Rose, *Minorities*, *International Encyclopedia of Social Science* (New York: Mac Millan and Free Press, 1960), 326.

gruptur.”¹³¹ Azınlık grupları açısından önemli olan ve onların devamını sağlayan faktör, farklılıklarının farkında olmaları, yani azınlık kimliğinin bilincinde olmalarıdır.*

Ancak çoğunluk grubunu oluşturanlar, başka bir ifadeyle bir ülkede egemen olan etni’yi oluşturanlar, azınlık grubunu oluşturanlardan daha az etnik değildir. Fakat farklı olan gruplara hiçbir ayırım yapmaksızın onları “etnik grup” olarak nitelendirmek, ulus ve etnik grup kavramları arasındaki ilişkiyi belirsizleştirmektedir. Bu konuya getirilebilecek çözüm ise, etnikliğin yalnız sayıyla (azınlık ya da çoğunluk grubunun üyesi olmakla) ilgili bir kavram olmadığını kabul etmek ve kavramı; sosyo-kültürel ve tarihsel etkenlerle ilişkilendirmektir.

Konuyu “etnokrasi” kavramı ile ele alan Özönder’e göre bu kavram, “nüfusça azınlıkta olan farklı veya farklılaşmış bir grubun, içinde yaşadığı kültür üzerinde egemenlik kurma olgusu” anlamına gelmektedir.¹³² Gökçe’ye göre etnik grup, “içinde yaşadığı geniş toplumla bütünleşmeyerek ortak ırk, dil, din, milliyet ya da kültür varlığına dayalı küçük birlikler oluşturan toplumsal gruptur.”¹³³ Yine bu tanıma benzer şekilde kavramın kültürel yönüne ağırlık veren tanımlar oldukça fazladır.

Smith, etnik grubu; “soya ait mitlerin rolünü ve tarihi anılarını vurgulayan, din, gelenek, dil ya da kurumlar gibi bir veya birden fazla kültürel farklılığa göre tanınan veya ayırt edilen bir kültürel kolektif tipidir” şeklinde tanımlamakta ve bu tür kolektiflerin yalnızca tarihi anıların süreklilikleri bakımından özsel bir önem taşımaları açısından değil, her bir etnik grubun özel tarihsel güçlerin ürünü olması ve bu nedenle tarihsel değişim ve çözümlere uğraması noktasında tarihi olacaklarını vurgulamaktadır.¹³⁴

¹³¹ Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar* (Ankara: İmaj Yayınevi, 2000), 66.

* Azınlık kavramı ulus ve uluslararası hukuk açısından tanımlandığı zaman Türkiye’nin kabul ettiği ve Lozan Anlaşması ile imza altına aldığı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlık haklarına sahip olan azınlıklar Rumlar, Museviler ve Ermenilerdir. Bunlar farklılıklarını yani dil, din ve soy bakımından Türklerden bütünüyle farklı özelliklerini korumakta ve sürdürmektedir. Saydıklarımızın dışında, hukuk karşısında “azınlık” olarak tanımlanabilecek grup bulunmamaktadır.

¹³² M.Cihat Özönder, “Dünya’da ve Türkiye’de ‘İrk’ ve ‘Etniklik’ Kavramları”, *Kök Araştırmalar Dergisi*, II, Sayı:1 (Bahar-2000), 66.

¹³³ Birsan Gökçe, *Türkiye’nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar* (Ankara: Savaş Yayınevi, 1966), 223

¹³⁴ Smith, *Millî Kimlik*, 41.

Etnik grupların kendilerinin “ötekilerden” farklı olduklarını iddia etmeleri, kendilerini toplumdaki başka bir grubu ya da grupları referans alarak tanımlamalarına yol açmaktadır. Kim veya kimler olduklarının bilincine “ötekiler”i referans alarak ulaşmaktadır. Zamanla bu algılama “bize karşı onlar” şeklinde üstünlük-aşağılık mücadelesine dönüşebilmektedir ki, bu tutum ırkçılığa yol açar. Irkçılık, etnik toplulukların, kalıtsal/biyolojik olarak üstün özelliklere sahip oldukları görüşüne dayanır. Fakat etnik topluluklar ırksal bakımdan karışmışlardır ve bu nedenle onları birbirinden net olarak ayırt etmek olanaksızdır. Burada da soy birliğinin bilimsel anlamda gerçek olması gerekmez, varsayılmış ortak köken onları birbirine bağlamakta ve etnik kimlik bilinçlerini desteklemektedir.

Morris etnik grubu, “içinde yaşanan daha geniş bir toplumdan ırk, din, milliyet, kültür açısından ayrıldıklarını (farklaştıklarını) iddia eden gruplar” olarak tanımlar.¹³⁵ Etnik gruplar için hayati önem taşıyan dil etkenine yer vermeyen bu tanımda, etnik grup kavrayışında grubun kendisini öyle anlamlandırması önem taşımaktadır. Bu bağlamda “etniklik” kavramının da aynen “kimlik” kavramı gibi değişken, çok boyutlu ve görelî bir olgu olduğu söylenebilir. Bir grup, etnik grup olarak ifade edilmek istenirse, konu iki farklı yönden ele alınabilir. Birincisi, grubun kendisini toplumun genelinden farklı olarak algılayıp algılamadığıyla ilişkilidir. Diğer yön ise, grup dışındakiler tarafından gruba bu şekilde atıfta bulunulmasıyla ilgilidir. Böylelikle kavramın ele alınışında grubun bilinçlik ve algılama düzeyinin, “ben/kendi” bilincinde olduğunun önemi ortaya çıkar.

Bir topluluğa ait olmanın öz bilinci ve bireylerin “asabiyesi”, bu niteliklerden her birinin o topluluğun bireyleri için taşıdığı özel anlamın azalma ve artışına bağlıdır. Sayısız nitelik bir araya geldikçe, yoğunluğu ve belirginliği arttıkça, etnik kimlik ve onunla birlikte etnik topluluk düşüncesi ve duygusu da güçlenir. Aksine niteliklerden biri değer kaybına uğradıkça genel etniklik duygusu da azalır ve bunun sonucunda bizzat etnik topluluk çözülmeye uğrayabilir ya da yutulabilir.¹³⁶

¹³⁵ H.S. Morris, "Ethnic Groups", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Ed. by D.L. Sills, Volume:5 (New York: Macmillan and Free Press, 1968), 167.

¹³⁶ Smith, *Millî Kimlik*, 45-46.

Tam bu noktada etnik kimliği öne çıkartan birbiriyle ilişkili iki temel noktadan söz edilebilir. İlki, nesnel şartlar itibariyle oluşmuş bir etnisite olgusu; ikincisi ise varlığından kaynaklanan semboller, ritüeller, seremoniler gibi duygusal bağlılık elemanlarıdır. Cohen'in ifadesiyle, bir etnik grup, tutum ve değerlendirme normlarında ortak kalıpları paylaşan; bir toplumsal sistem çerçevesinde diğer kolektivitelerden ayrılan ve iç ilişkiler ağına sahip olan nüfus kesimi olarak tanımlanmaktadır.¹³⁷

Etniklik kategorisi, bir toplumsal örgütlenme biçimi olmasının yanında farklı zamanlarda ve çeşitli toplumsal-kültürel sistemlerde farklı içerikler yüklenebilen örgütsel bir araçtır. Etnik grubu tanımlamada kritik etken, grubu aynı düzene ait diğer gruplarla ilişkili olarak tanımlayan toplumsal sınırdır.¹³⁸ Millî kimlik ise, özgül bir kolektif kimlik biçimi olması nedeniyle toplumsal aidiyet duygusunun oluşması ve diğer ortak yönlerin geliştirilmesi yönünde millî topluluğun oluşumunda etkin bir role sahiptir. Millî kimliğin ortaya çıkmasında, toplumsal yapıların etkisi ve yaşanan siyasal çevre içindeki koşullar etnik kimliklerin tarihsel-kültürel ve soya dayalı unsurlarını öne çıkaran etkiler meydana getirirler. Örneğin etnik kimliklerin yadsındığı ve tek bir kimliğin dayatılmak istendiği bir toplumda, baskı altındaki grupta “öteki” psikolojisi yaratılır. Bu farklılık önceki dönemlerde hiç olmadığı kadar vurgulanır ve yeni farklılık unsurları yaratılmaya çalışılır.

Türköne, millî kimliğin, bireyin üye olduğu cemaate göre kendini tanımlaması olarak kabul edilmesi halinde, bu tanımlamanın iki unsuru olduğunu belirtir. Biz ve onlar. “Onlar” bu tanımlamanın en asli unsurudur, belirleyici olanıdır. Millî kimlik başkalarıyla kendini ifade eder, başkası olmamakla anlam kazanır. Hatta, başkasına karşı olmaktan güç bulur. Milliyetçiliğin bu noktası kitle psikolojisi açısından son derece önemlidir. Cemaat duygusunun geleneksel ve modern biçimleri de, büyük ölçüde “başkası”na göre oluşmaktadır.¹³⁹

¹³⁷ Aber Cohen, *Two Demensional Man: An Essay on The Antrophology of Power and Symbolism in Complex Society* (Los Angeles University Press, 1974), 118 Aktaran: M. Naci Bostancı, Etnisite, “Modernizm ve Milliyetçilik”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:50 (Mart-Nisan 1998), 40.

¹³⁸ Philip Schlesinger, “Ulusal Kimlik Üzerine Toplumsal Teoride Kolektif Kimlik Sorunu”, *Varlık Dergisi*, Sayı:144 (Eylül-1994), 39.

¹³⁹ Türköne, *Türk Modernleşmesi*, 203.

Millî kimliğin oluşumunda önemli olan diğer bir unsur da “vatan” düşüncesidir. Vatan yasaları ve siyasal kurumlarıyla tek bir iradeye sahip siyasal topluluktur. Bu durum, ortak siyasal duygulanım ve amaçların ifadesi olan en azından bazı ortak düzenleyici kurumları gerektirir.¹⁴⁰ Belirli yasalarla hakları ve görevleri belirlenmiş ve yasalar karşısında eşit olan bireylerin oluşturduğu siyasal yapı Batılı anlamda devletin niteliklerini ortaya koymaktadır. Bireyin sahip olduğu hak ve görevleri ifade eden “yurttaşlık” kavramı duygulanımların da ötesinde bir maddi ortaklığı yansıtmakta ve halkı bir arada tutan yasal bir çerçeve çizmektedir. Tarihsel bir toprak, yasalarla birbirine bağlanmış bir siyasal topluluk ve bu topluluğu oluşturan bireylerin yasal eşitliği ve ortak sivil kültür Batılı anlamda ulusal birliği oluşturan unsurlar olarak görülmektedir. Bununla beraber, yurttaşlık ve millî kimlik her ne kadar birbirlerini bütünleseler de, Arendt’in belirttiği gibi, aslında potansiyel olarak birbirleriyle çelişen sonuçlar taşırlar. Devlete, kendi yargılama yetkisi altındaki herkese eşit ve adil haklar garanti etmesini öngören yurttaşlığa karşılık millî kimlik, aynı devleti “millî çıkarlar”ın bir aygıtı haline getirmektedir.¹⁴¹ Bu durum ulusun evrensel yasalara bağlı olduğu, egemenliğin ulusa ait olduğu ve egemenliğin en üstün egemenlik olduğu iddiasındaki Fransız Devrimi kaynaklı egemenlik görüşleri açısından bir çelişki olarak değerlendirilebilir. Çoğunlukla birbiriyle bağdaştırılan ve bir arada düşünülen ulus ve yurttaşlık kavramlarının da tamamen birbiriyle örtüştüğü söylenemez. Fransa’da felsefi bir kavram olan yurttaşlık (citizenship), bir çok yerde milliyet (uyrukluk) anlamında kullanılmaktadır.

Millî kimliği bireylerin kendilerinin bir ulusu temsil ettiklerine yönelik bir duyguya sahip olmaları olarak açıklayan Weber, bu bağlılık duygusunun büyük değişimler gösterebileceğini ve her ulusun “millî duyguları”nın aynı davranışlara yol açmayacağını belirtmektedir. Weber’e göre, ulusal duygular siyasal topluluklara göre değişim gösterir ve ulus düşüncesi verili siyasal birliklerin ampirik siyasal kapsamı ile çelişkili hale gelebilir.¹⁴² Yani siyasal sınırların millî toplulukların sınırlarını yansıtmaması değişik sonuçlara yol açabilir. Aynı siyasal sınırlar içinde yaşamayan, aynı millî kimliğe

¹⁴⁰ Smith, *Millî Kimlik*, 26.

¹⁴¹ Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları 1 Anti-Semitizm*, Çev.: Sina Şener (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996), 47.

¹⁴² Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev.: Taha Parla (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993), 260.

sahip toplulukların birbirleriyle ve içinde yaşadıkları siyasal toplulukla olan ilişkileri çelişkili durumlar doğurabilir.

Smith, kültürel kimliklerde meydana gelen değişimlerden, nüfusun belli kültürel birimlerinin kolektif yazgılarına ilişkin düşüncelerini, müşterek anılarını ve süreklilik duygusunu oluşturan kültürel unsurların arasındaki temel örüntüselliğin travmatik gelişmeler karşısında uğradığı bozulma derecesini anladığını ifade etmektedir. Etnik kimlik açısından temel sorun, topluluğu dışarıdakilerden ayırt eden ve topluluğu birbirine bağlayan temel mit, sembol, hafıza ve diğer kalıplarının ne ölçüde bozulduğu ya da değiştirildiğidir. Savaş ve fetih, sürgün ve köleleştirme, göç dalgaları ve din değiştirme, kimliğin kültürel içeriğinde derin değişimlere neden olan belli başlı olaylardır.¹⁴³ Smith'e göre devlet kurmanın etnik billurlaşmadaki rolü oldukça fazladır. Eski Mısır'da, İsrail'de, Roma'da, İran'da, Japonya'da ve Çin'de etnik kimlik duygusunun ve sonucunda millî asabiyetin gelişmesinde en büyük rolü üniter bir siyasanın tesisi oynamıştır. Etnik billurlaşma ve süreklilikle ilgili yazılı tarihin ön sayfalarında yer alan devlet kurma, uzatmalı savaşlar ve örgütlü din olguları, etnik ayniyetleri bozucu ya da parçalayıcı yönde de etkide bulunabilir.¹⁴⁴

Smith, etnik özelliklerin ortadan kalkması bağlamında yeni bir kavram ortaya atmaktadır: Etnik sönme. Etnik sönme, daha ileri düzeyde etnik topluluğun yok olması anlamında kullanılmaktadır. Burada etnik sönmenin iki türünden bahsedilebilir; “soykırım” (*jenosid*) ve zaman zaman “kültürel soykırım” denen “etnik kırım”(*etnosid*). Soykırım bir kültürel grubun üyelerinin önceden tasarlanarak kitlesel şekilde öldürüldüğü ve asıl hedefin özellikle o grubun varlığı ve mensupları olduğu bir durumdur.¹⁴⁵

¹⁴³ Smith, *Millî Kimlik*, 48-49.

¹⁴⁴ Ibid., 50-52.

¹⁴⁵ Ibid., 55-56. Yazar soykırıma uğrayan etnik topluluklar olarak Çingeneleri ve Yahudileri saymakta, verdiği örneklerle Türkiye Ermenilerini de ekleyerek, onların Türkler tarafından soykırıma tabi tutulduğunu iddia etmektedir. Soykırım tanımında da verilen, Ermenilere yönelik olarak önceden tasarlanarak ve kitlesel şekilde öldürme olayının hiçbir zaman gerçekleşmediği bir tarihsel gerçeklik olarak tarafsız tarihçiler tarafından da kabul edilmiştir. [Bu konu hakkında yararlı bir tartışma için, Bilâl N. Şimşir'in, *British Documents on Ottoman Armenians*, Vol:I 1856-1880, Vol:II 1880-1890, Vol:III 1891-1895, Vol:IV 1895 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1982-1990), *Documents Diplomatiques Ottomans Affaires Arméniennes*, Vol:I: 1886-1893, Vol:II: 1894-1895 (Ankara: Publications de la Societe Turque d'Histoire, 1985-1989), *The Genesis of the Armenian Question* (Ankara: Turkish Historical Society, 1982), Bilâl N.Şimşir, *Osmanlı Ermenileri* (Ankara: Bilgi

Ancak etnik topluluğu ortadan kaldırma amacıyla kullanılan etnik soykırım hareketi özellikle modern çağda tarihsel süreç içerisinde de görülebileceği gibi çok nadir olarak başarıya ulaşmış ve etnik topluluk ortadan kaldırılabilmıştır. Etnik topluluğu ortadan kaldırmaya yönelik hareketler o topluluğu yok edememiş, aksine böylesi hareketler ortadan kaldırılmak istenen etnik kimlikleri daha çok canlandırmış ve topluluk üyeleri arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. “Etnik söndürme” hareketleri, modern dönemlerde uygulanan örnekleri göz önüne alındığında, milliyetçi hareketlere ivme kazandırmış, ezilen millî kimliklerin bir bakıma yeniden doğuşuna kaynak oluşturmuştur.

Etnik kimliğin çözülmesi olayına psikolojik açıdan yaklaşan Erikson, kimlik çözülmesini kişilerin yaşama tutunma ve yerleşmede yetersiz kaldıkları tehlikeli bir durum olarak tanımlamaktadır. Erikson, bu tip kişilerin çok fazla şeye odaklandıkları için, varoluşlarına düzen getirecek merkezleri olmadığını belirtmektedir.¹⁴⁶

Tam bu noktada, içinde bulunduğumuz dönemde, muğlak bir anlamsal çerçeveye sahip olan “etniklik” kavramının yeni bir özdeşleşme alanı olarak sunulması politikaları karşısında, millî kimliğin toplumsal birlik ve düzen sağlayıcı kimliği üzerinde durmak büyük önem arz etmektedir. Kolektif kimlik oluşumları bağlamında bir ulusa ait olmanın ne anlama geldiği ve bir üst kimlik olarak “millî kimliğin” diğer alt kimlik biçimleriyle nasıl bir ilişkiler yumağı ördüğü noktasında şekillenen bir problematiğin çözümüne yönelmek gerekmektedir.¹⁴⁷ Miller, “Milliyetçilik Üzerine”

Yayınevi, 1986) ve **Şehit Diplomatlarımız**, 2 Cilt (Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000) kitaplarına bakılabilir.] Yazarın belirttiği gibi kapsamlı ve planlı bir imha hareketine uğrayan bir topluluğun, ya diğer etnik topluluklar içinde erimesi ya tamamen ortadan kalkması ya da grubun tümünün başka ülkelere göç etmesi gerekirdi. Bu bağlamda bu olayı, daha çok savaş psikolojisiyle yaşanan ve karşılıklı toplu öldürme olaylarının meydana geldiği, devlet politikası olarak uygulanmamış acı olaylar olarak nitelendirmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer yandan yazar Amerikan yerlilerine Amerikalı beyazlar tarafından yapılanları “soykırımsal” olaylar olarak nitelendirirken, Türkleri, soykırım uygulamakla suçlamaktadır. Amerikan Kızılderilileri ve Türkiye Ermenilerinin yaşadıkları olaylar, bugünkü konumlarıyla karşılaştırıldığında da önyargılı bir tutumun varlığı açıkça ortaya çıkmaktadır.

¹⁴⁶ Edward E. Sampson, “Kimliğin Dağılması Gözden Geçirilmiş Bir Kişisel ve Toplumsal Düzen Kavramına Doğru”, Çev.: Hasan Bacanlı, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, Sayı:33 (Mart-Nisan 1995), 207.

¹⁴⁷ Craig Calhoun, “Natiolanism and Civil Society: Democracy, Diversity and Self Determination”, **International Sociology**, Volume:8, No:4 (December 1993), 393 Aktaran: İber Ruhtan Ateş, “Kimlik Siyaseti, Yurttaşlık ve Kamusal Alan: Demokrasi ve Ulus-Devlet Kavramları Eksenli Bir Çözümleme”, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**, Sayı:3 (Temmuz-Ağustos 2001), 53.

adlı eserinde millî kimliğin temel belirleyicilerini beşli bir kavramsallaştırma ile ifade eder:

“İlk olarak, ortak özellikleri paylaştıklarına inanan insanların vatandaşlık bilincine erdikleri, bir arada yaşama arzusunu paylaştıkları ve ortak bir “inanç” noktasında birbirlerine bağlandıkları bir yapıya tekabül eder. Bu yüzdendir ki, dışarıdan bakan bir gözlemcinin ırk ve dil gibi özellikleri gözeterek ulusları tanımlamaya çalışması ciddi bir hata olacaktır.

İkinci olarak, milliyet, yalnız tarihi sürekliliğe vücut veren değil, aynı zamanda ortak bir geleceğe de uzanan, üyelerinin karşılıklı dayanışma pratikleri ve sadakatle bağlı bulundukları ahlaki bir kimliği ifade eder.

Üçüncü olarak, millî iradeyi ifade eden kararlar, kazanılmış millî zaferler ve başarılarla da şekillenen millî kimlik diğer pasif kimliklerin aksine sürekli olarak paylaşılan, faal bir kimliktir.

Millî kimliğin dördüncü ayırt edici özelliği, ulus ve devlet arasındaki bağlantıyı mümkün kılan, millî bir topluluğun aynı zamanda siyasi bir topluluk da olmasını gerektiren, bir vatana sahip olma ve ona bağlı kalma zorunluluğudur.

Son olarak, millî kimlik, kolektif aidiyet duygusu ile paylaşılan bir ‘millî karakter’ ya da ‘ortak kamu kültürü’nü gerektirir.”¹⁴⁸

Millî kimlik ve ulus, birbirleriyle ilişkili etnik, kültürel, teritoryal, ekonomik ve yasal-siyasal pek çok unsurdan oluşan karmaşık yapılardır. Kendi devletlerinde ifade bulsun ya da bulmasın, ortaklaşa paylaşılan anılar, mitler ve geleneklerin bir araya getirdiği topluluk, bireyleri arasındaki dayanışma bağlarını gösteren bu kavramlar, devletin bütünüyle yasal ve bürokratik nitelikli ağlarından tümüyle farklıdır. Kavramsal olarak ulus, her özgül durumda değişik oranlarda sivil ve teritoryal öteki etnik ve jenealojik olan iki boyutu birbirleriyle harmanlamıştır. Millî kimliği, modern yaşam ve siyasada böylesine esnek ve devamlı güç haline getiren ve kendi özelliğini yitirmeksizin diğer güçlü ideoloji ve hareketlerle etkili birleşimlere girilmesini sağlayan böylesi çok boyutlu oluşudur.¹⁴⁹

¹⁴⁸ David Miller, *On Nationality* (Oxford: Clarendon Press, 1995), 22-25.

¹⁴⁹ Smith, *Millî Kimlik*, 34.

D. Milliyetçilik ve Din

Ulus ve milliyetçiliğin birbirine çok yakın iki kavram olmasına karşın, aralarında açık biçimde görülebilecek bir yoğunluk ve nitelik farkı olduğu söylenebilir. Bütün milliyetçilikler ulusa dayanırlar, ancak ulus, milliyetçiliği anlamada tek kriter değildir. Milliyetçiliği tanımlamak ve tanımak ulusu tanımak ve tanımlamaktan daha kolaydır. Tıpkı dinin ne olduğu, Tanrının ne olduğundan daha iyi bilindiği gibi, milliyetçiliklerin ortak özellikleri ulusun evrensel biçiminden çok daha net bir biçimde görülebilir.¹⁵⁰ Bu noktadan hareketle milliyetçiliğin, dinsel inanışlar ve dinlerin birtakım özelliklerini içinde barındıran bir ideoloji olduğu söylenebilir. Milliyetçilik de dinler gibi bir meşrulaştırma ve kitleleri mobilize etmeyi sağlayan güçlü bir araç olma niteliğindedir. Diğer birçok seküler ideolojinin aksine içinde kutsal olarak nitelendirilebilecek unsurlar taşır. Bu nedenden dolayı, milliyetçi ideoloji çoğu zaman dinsel bir inanç ve hareketle beraber, bazen onu pekiştiren bir güç olarak anılır. Özellikle Doğu tipi milliyetçiliklere özgü olarak, sömürgecilere karşı ulusal kurtuluş savaşı veren toplumlarda milliyetçi hareket çoğu kez dinsel motifleri kullanarak halkın bu doğrultuda mobilize edilmesini sağlamaya yönelir. Milliyetçi önderler kendilerini ne kadar ilkel bulsa da, halkın dinsel inançlarıyla ters düşmemeye çalışırlar.*

Ulus, milliyetçilik için en üst değeri gösterir. O tek başına bir anlam verici, bir hukuksal dayanak noktasıdır. Ulusun çıkarları siyasal düşünce ve eylemlerinde her şeyden önce gelir. Bu çoğu kez radikal bir mantık içinde dinin milliyetçilik ile “ikame” edilmesi şeklinde sürer. Amerikalı tarihçi Carlton J. H. Hayes, milliyetçiliğin içindeki dinsel parçanın varlığı üzerine dikkat çekmiş ve bu parçanın tarihsel açıdan ele alınan milliyetçilik örneklerinde bulunduğunu söylemiştir. Burada ulus dinsel olarak kutsal sayılmakta ve ulus için, vatanın birliği, onuru ve varlığı için ölmek bir “hizmet” olarak nitelendirilmekte, din tarafından kutsanmaktadır.¹⁵¹ Bu kutsama olayına özellikle İslam toplumlarında görülen “şehitlik” olgusu iyi bir örnek oluşturmaktadır. İslam inancına

¹⁵⁰ Gil Dellanoi, “Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 32.

* Bu konuya, Cezayir’de, Fransa’ya karşı yürütülen ulusal bağımsızlık hareketinde ve Türkiye’de işgalci güçlere karşı verilen ulusal kurtuluş hareketinde milliyetçi düşüncenin yoğun olarak *dinsel* motif ve kurumlardan yararlandığı örnek olarak verilebilir.

¹⁵¹ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 55.

göre “kâfirler”le yapılan savaşta ölen bir Müslüman “şehit” olur. Şehitleri diğer ölümlerden ayıran nokta onların öldükten sonra cennete gidecek olmalarıdır. Burada ilgi çekici olan, vatan için ölenlerin şehit olup cennete gideceğinin vurgulanmasıdır. Bu noktada İslam anlayışı, vatan uğruna ölmeyi yüceltmış, ödüllendirmiş hatta teşvik etmiştir. Aynı inanç Hristiyanlıkta da olmasına rağmen, İslam dininin vatan sevgisi-yurtseverlik konusunda daha yoğun mesajlar verdiği söylenebilir. Milliyetçiliğin de, zaman zaman dinler gibi eskotolojik unsurları içinde barındırdığı ve bunu kitleleri mobilize etmede ve kendini meşrulaştırmada etkin olarak kullandığı ifade edilebilir.

Diğer dünyaya ait boyutuyla milliyetçilik, bazen “mutlak iyi” ve “mutlak kötü” adına verilen ezeli/ebedi savaşlara neden olur. İncil’de ya da Eski Yunan’da, milliyetçilik öncesi dönemlerde bir uygarlığın kendisini boyun eğdirmekle tehdit edenlere karşı verdiği savaşlardan söz edilir. Ulus-devletler çağında, 1940’ta İngiltere’de, 1942’de ABD’de olduğu gibi, yurtseverlik ve milliyetçilik, temel ideolojik duruşu güçlendirmiştir. Bu bağlamda bazı milliyetçilikler olumlu bir “öte dünya” bilgisinin içinde kendi kendilerini aşarlar. Diğerleri karşıt bir yaklaşımda doğarlar ve ötürler. Böylece milliyetçi, yeryüzündeki kötülüğün kökünü kazımak için savaşa girer. Bu, günahları ödeyen masum günah keçisi düşüncesinin çok ötesine geçer ve son zamanlarda ortaya çıkan bir kıyamet mitosuna dönüşür.¹⁵²

Diğer yandan, din ve milliyetçilik arasında tek yönlü bir değişim, yani birinin yerini diğerinin alması ve milliyetçiliğin güçlendiği gruplarda dinsel inancın kaybolduğu düşüncesi yanlış olacaktır. Örneğin, İran, Polonya ve Bask gibi örnekler de çok güçlü bir milliyetçi duyguya rağmen dinsel yapı gücünden bir şey kaybetmemiştir. Bu toplumlarda ruhban kesiminin veya dindarların milliyetçi hareketleri desteklemesi ve bu kesimin milliyetçi hareketlerin organizasyonunda ön saflarda bulunması bu düşüncüyü kanıtlar niteliktedir.¹⁵³ Ancak bununla birlikte meydana gelen etnik-dinsel çatışmalarda ve milliyetçi hareketlerde her zaman dinsel inancın bir ortak zemin oluşturduğu söylenemez. Dinsel birlikteliğin olduğu ancak etnik ayrılıkların yaşandığı ülkelerde dinin, etnik ayrımlara rağmen birleştirici (entegrist) niteliğinin yeterince olmadığı yaşanan örneklerde görülmüştür. Örneğin Hindistan’dan bağımsızlığını

¹⁵² Dellanoi, a.g.m., 36-37.

¹⁵³ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 56.

kazanan Pakistan'ın daha sonra Bangladeş'in bağımsızlık sürecinde yaşadığı sorunlar, Afganistan'da Sovyet işgaline karşı sağlanan birliğin, daha sonra dağılması ve etnik ayrılıklar temelinde başlayan çatışma bu yöndeki düşünceleri doğrular niteliktedir. Kafkasya'da Ermeniler ve Azeriler arasındaki çatışmada da, dinin belirleyici bir role sahip olmadığı, çatışmadaki en önemli nedenlerin etnik gurur (pride) ve belirli bir toprak hakimiyeti (territorial sovereignty) olduğu söylenebilir.¹⁵⁴ Diğer yandan özellikle modernleşme sürecindeki ülkelerde, milliyetçiliğin zamanla daha seküler bir niteliğe büründüğü de görülmektedir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde başlayan yenileşme sürecinde dinsel karakteri ağır basan "Osmanlı Milliyetçiliği", Türk Milliyetçiliğine dönüşmüş, böylelikle Türklük ve dolayısıyla milliyetçilik önplana çıkmıştır.¹⁵⁵

Her ne kadar milliyetçilik özünde laik bir ideoloji olsa da dinsel milliyetçilikte yadırganacak bir yan yoktur. Hatta denilebilir ki, milliyetçiler sadece kitlelerin dinsel duygularına seslenme gereğini sıkça duymakla kalmamışlar; Sri Lanka, Ermenistan, Polonya ve İrlanda'da olduğu gibi dinsel topluluğun etnik topluluk dairesini tanımladığı yerlerde ulusu dinsel toplulukla bir tutmuşlardır. Bu nedenle milliyetçilik çoğu zaman içinde dinsel unsurları barındırmakta, bunlar bazen milliyetçi duyguların bile önüne geçebilmektedir. Özellikle savaşlarda milliyetçilik ve din ile ilgili motifler sıkça vurgulanmakta, dinlerin niteliğine göre bu iki kavram birbiri içine geçebilmektedir. Modernleşme süreci içindeki Doğulu toplumlarda dinin, geleneksel güçlerin dayanak noktası olarak modernleşmeci milliyetçilik karşısında engel oluşturduğu söylenebilir. Modernleşmeci elitler de, ulusun yüceltilmesi, ulusal birliğin sağlanması ve ulus-devlet yaratılması amacına yönelik olarak dinsel kurumların etkinliğini azaltma amacıyla reformist hareketler içine girebilmişlerdir.

Milliyetçiliğin ilkel biçimini Oba'nın ifade ettiği gibi bir din olayı şeklinde kabul etmek mümkündür. Konu ile ilgili araştırmalar, İslamiyet'te, Hristiyanlık'ta ve Musevilik'te milliyetçilik için bir başlangıç noktası bulunduğunu göstermektedir. Örneğin, Balkan ülkelerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasına yol açan Balkan

¹⁵⁴ Turgay Uzun, "Uluslararası Politik Sistemin Değişimi, Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:31, Sayı:4 (Aralık 1998), 365.

¹⁵⁵ Tülay Özüerman, "Türkiye'de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:23-24 (Eylül-Aralık 1998), 967.

milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Ortodoks Kilisesi önemli bir rol oynamıştır. “Panslavizm” Ortodoks mezhebini, ideolojisinin bir unsuru “messianizm” şeklinde kullanmıştır. Aynı şekilde, İrlanda milliyetçiliği, Protestan İngiltere’ye karşı dini bir yön almış, Polonya milliyetçiliğinde de Katoliklik en belirgin unsur olmuştur. İslamiyet milliyetçiliğe karşı bir tutum takınmamış, özellikle, Çarlık Rusya’sında yaşayan Türklerde ulusal bilincin canlı tutulmasında en önemli etkenlerden birisi İslamiyet olmuştur.¹⁵⁶

E. Milliyetçilik-Modernleşme İlişkisi

Modernleşme ve milliyetçilik birbirleri ile karşılıklı etkileşimleri olan kavramlar olarak değerlendirilmektedir. Modernleşme, milliyetçi ideolojinin gelişmesine önemli etki yaparken, milliyetçilik de modernleşme hareketlerine yaptığı ideolojik katkı açısından önem taşımaktadır. Modernleşme, düşünsel planda bilgi toplumu, siyasal çerçevede artan siyasal katılım ve sivil toplum, iktisadi alanda yüksek yatırım tasarruf oranlarıyla yüksek refah düzeyi, toplumsal çerçevede gelişmiş toplumsal göstergeler ve sosyal refah devleti ile psikolojik çerçevede nispeten dinamik mobilize ve açık toplumda ifadesini bulmaktadır. Milliyetçilik üzerine yapılan çalışmalarda, milliyetçiliğin modernleşme ile paralel gelişen bir olgu olduğuna yönelik görüşler ağırlıklı yer tutmaktadır.

Modernite’nin siyasi projesi en geniş haliyle demokrasiye dayanır. Laiklik bu projenin içindedir; özgürleşmenin aracı olarak tanımlanır. Modernite’nin öngöremediği, ancak Modern Çağ bütünüyle tanımlayan asıl unsur “ulus-devlet”tir. Modernizm bireyciliği üzerinde yükselen ve dünyayı tek piyasada bütünleştiren evrenselliği öngörmüştür; ulusu ve milliyetçiliği getiren “ulus-devlet”i değil. Modernizm teorisyenleri gözünde ulus, globalleşmeye doğru gidişte yok olmaya mahkum bir atavizmdir.* Ancak bugün de görüleceği üzere, modern tarih, modernitenin öngörmemesine karşın doğrudan ürünü olan bu güç tarafından yapılmıştır. Sonuçta

¹⁵⁶ Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu* (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 23.

* *Atavizm*; Atacılık, atalara benzeyiş, bir gelişimin en son aşamasına değil de daha önceki evresine özgü gibi görünen bir şey, bir nitelik.

modernitenin bir ürünü olan modern siyasi dünyayı demokrasi, laiklik ve ulus-devlet üzerinde yükselen tarihi bir kişilik biçiminde tanımlamak mümkündür.¹⁵⁷

Milliyetçilik, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında, toplumda ortak bir millî kimlik yaratılması yolunda önemli işlevi olan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Modernleşme projesi içinde, ülke içindeki yerel kimliklerin, geleneksel topluma özgü yapıların yerine, bütün kimlikler üzerinde bir üst kimlik ve kültür oluşturulması yoluna gidilmesi, modernleşme ve milliyetçiliği birbiri ile ilişkilendiren unsurlar olarak ortaya çıkar.

Gellner, geçmişte toplumu birarada tutan şeyin kültür değil, toplumsal yapı olduğunu fakat günümüzde bunun geçerli olmadığını, milliyetçiliğin gizeminin sanayi toplumunda kültürün yeni rolünde gizli olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁸ Gellner, ulus ve milliyetçilik olgularını sanayileşme sürecinin ortaya çıkardığı işbölümü, uzmanlaşma ve sanayi uygarlığına özgü gelişmelerin dışında düşünmenin mümkün olmadığını belirtir. Yaklaşımını ekonomik modernleşme merkezli bir bakış açısı ile temellendiren yazar, kültür değişkenini de ekonomik tahlile ekler; ancak iletişim kuramlarının devreye sokulması Gellner'i ekonomik indirgemeciliğe başvurmakla suçlanmaktan kurtaramamıştır.¹⁵⁹ Gellner, toplumun kendini yeniden üretmesini sürekli ve mümkün kılan toplumsal geçişkenlik kanallarının tıkanması sonucu gündeme gelen bir tür ekonomik ayrımcılığın beraberinde yabancılaşmayı ve refleks olarak karşı bütünleşmeyi getirdiğini ifade eder. Ona göre milliyetçiliğin kökeninde toplumsal ve ekonomik bölünme yatar.¹⁶⁰

Milliyetçiliği modern bir olgu olarak tanımlayan Gellner, ulusu ve milliyetçiliği modernleşmenin, diğer bir ifadeyle tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş olarak değerlendirdiği için tanımlamalarında bu noktayı ölçü alarak sanayileşmeye geçiş çağının beraberinde milliyetçilik çağını getirdiğini iddia eder. Çünkü, geleneksel

¹⁵⁷ Türköne, *Türk Modernleşmesi*, 188.

¹⁵⁸ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, Çev.: Simten Coşar ve Saltürk Öztürk (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 93.

¹⁵⁹ Bahadır Giray, "Batı Literatüründe Milliyetçilik Tipolojileri ve Eleştirisi", *Türkiye ve Siyaset Dergisi*, Sayı:5 (Kasım-Aralık 2001), 70.

¹⁶⁰ Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, 68-69.

toplumlarda ortaya çıkan güçlü kültürel çeşitlilik, ulus oluşumunun önündeki en temel engeldir. Sanayi toplumunun ortaya çıkması kültürel homojenleşmeyi de beraberinde getirdiği için siyasal ve kültürel sınırlar belirlenerek milliyetçi zorunluluk kendini hissettirmiştir.¹⁶¹ Sanayi öncesinin tarımsal üretimi içinde politik organizasyon biçimi devlet değildir. Şayet milliyetçiliği ve onun ürünü olan ulusun ne zaman doğduğu sorusunun yanıtı, devlet halinde yaşamının artık kaçınılmaz bir hale geldiği sanayi toplumuna yoğunlaşmakta yatar. Gellner, milliyetçiliğin ulus ile devleti “birbirinin nasibi” haline getirmeyi bir ideolojik değişmez haline getirdiğini savunur.

Gellner, milliyetçilik ve devletin ayrı koşullara bağlı olarak oluştuklarını belirtir. Milliyetçilik, ulus ile devletin birbirine ait olduğunu, biri olmadan diğersinin eksik kalacağını ve bunun da bir trajedi olduğunu savunur. Bunun yanında ulus ve devlet birbirine yönelmeden, birbirinden bağımsız ve kendi koşullarına bağlı olarak oluşmuştur. Yani devlet kesinlikle ulusun yardımı olmadan ortaya çıkmıştır. Bazı uluslar da, kesinlikle kendi devletlerinin yardımı olmadan oluşmuştur.

Giddens’a göre, sosyolojik düşüncede, kullanılan biçimdeki toplum kavramı hakkında dikkatli davranmak gerekir. Çünkü, sosyolojiyi toplumların incelemesi olarak gören yazarların kafalarında, bunu açıkça ifade etmeseler de modernlikle ilişkilendirilmiş toplumlar vardır. Giddens, bu tür toplumları kavramlaştırırken kendi iç bütünlüğü olan, oldukça kesin biçimde sınırlandırılmış sistemlerin göz önüne alındığını, konunun bu şekliyle değerlendirildiğinde, bu toplumların açıkça ulus-devletler olduklarını ifade ederken¹⁶² ulus-devlet olgusunu, modernlik ile açıklamaya çalışan yazarlardan bahsetmektedir.

Hepsi çok sayıdaki farklı kültürlerden kaynaklanan farklı dillerin, lehçelerin, kuralların, geleneklerin, yasaların cirit attığı bir dünyada ise hiçbir şey önceden hesaplanamaz, garanti edilemez. Sanayi kapitalizmi tarımsal geleneksel dünyanın durağan dünya görünüşünü, sürekli büyümeye dayalı bir enerji ile aşmak istemektedir. Bu sürekli büyümeyi garanti altına alacak olan şey ise türdeş (homojen) bir dünyanın kültürel olarak kurulması; politik ve hukuki olarak organize edilmesidir. İşte politik

¹⁶¹ Ibid., 105.

¹⁶² Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev.: Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998), 21.

organizasyon, yani devlet düşüncesi ile türdeş bir topluluk kültürü talebini bir araya getiren ve çakıştırmak isteyen koşullar böyle modern bir dünyada anlam kazanacaktır. Milliyetçilik ve onun inşa ettiği ulus olgusu, türdeş bir kültür, türdeş bir topluluk, türdeş bir politik birlik taleplerinin kristalize olduğu bir oluşum olarak, bu gelişmelerde odaklaşmaktadır.¹⁶³

Milliyetçiliği modernleşmenin bağımlı değişkeni olarak gören yaklaşımlardan dikkat çeken bir diğeri, Karl Deutsch'a aittir. Deutsch, milliyetçilik konusunda önemli yapıtlardan sayılan *Nationalism and Social Communication (Milliyetçilik ve Sosyal Haberleşme)* başlıklı eserinde, milliyetçiliğin oluşumunu modernleşmenin en önemli özelliklerinden biri olan haberleşme devriminin eseri olarak görmektedir. Deutsch'a göre ulus-devletler çeşitli sosyal grupları ortak bir haberleşme organizasyonunda birleştirmeyi hedefler. Bu sistem içinde yerel bütün farklılıklar silinecek ve türdeş düşünceler ve duygulara dayalı bir sosyal birlik sağlanmış olacaktır. Bir bakıma Gellner'in yaptığı Deutsch'un politik değişkene göreli olarak daha fazla ağırlık veren iddialarını sanayi toplumunun genel karakteristiklerini dikkate alarak ekonomik boyutta derinleştirmek ve ayrıntılaştırmak olmuştur.¹⁶⁴

Milliyetçiliği özgün olarak ulus-devletlerin tarihi ile özdeşleştiren Charles Tilly'ye göre milliyetçiliğin gelişmesinde ekonomik değişkenden çok, politik değişken daha ağırlıklı bir rol oynamıştır. Tilly 1975'te yazmış olduğu *The Formation of National States in Western Europe (Batı Avrupa'da Ulus-Devletlerin Kuruluşu)* başlıklı çalışmasında modern ulus-devletlerin ayırt edici karakterinin merkezileşmiş yönetsel iktidarın pekişmesi, sivil uyrukları ve endüstriyel-tarımsal maddi kaynakları devlet içi alanda harekete geçirebilme kapasitesinin artması olarak görür. Bu Ortaçağın farklılaşmış ve özerk yapılarını taşıyan kent devletlerinin başaramamış olduğu bir şeydir. Ulus-devlet ile birlikte Avrupa'da doğrudan yönetim olgusu yaygınlaşmış ve o güne dek görülmedik ölçülerde refah, kültür ve günlük hayatın rutinleri devlete bağımlı hale gelmiştir. Devletler içeride millî diller, millî eğitim sistemleri, millî askerlik sistemlerini empoze etmeye başlamışlar; dışarıya karşı ise sınırlarına yönelik hareketleri

¹⁶³ Süleyman Seyfi Ögün, *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 71.

¹⁶⁴ Ibid., 72.

denetim altına almış, ekonomik politikasının araçları olarak gümrük tarifelerini uygulamaya sokmuş ve yabancıları, farklı türlerin insanları olarak görmüş ve sınırlı haklara sahip kişiler muamelesine tabi tutmuştur. Ulus-devletler sadece kamusal sorunlar ya da savaşla ilgili kararların alınmasındaki tekelleriyle yetinmemiş, ekonomik faaliyetlerin yönlendirilmesinde de son derece etkili olmuştur.¹⁶⁵

F. Milliyetçiliğin Farklı Yaklaşımları

Milliyetçiliğin sınıflandırılması sorunu hem tipoloji çalışmalarında, hem de milliyetçiliğin meşruiyet kaynağını teşkil eden “ulus” olgusunun ele alınışında ciddi bir karışıklığa sebep olmaktadır. Milliyetçilik kuramları üzerine yapılan çalışmaların neredeyse tamamı, yeni kavramlar üretme kaygısıyla hareket etmeleri nedeniyle adeta bir “terminolojik kaos”un ortaya çıkmasına hizmet etmiştir. John Breurilly’nin belirttiği gibi, sınıflandırmaların doğru veya yanlış olduğunu söylemek yerine, yararlı olup olmadıklarına bakmak daha yerindedir.¹⁶⁶ Çalışmanın bu kısmında milliyetçiliğe yönelik yaklaşımlar Giray’ın ifade ettiği gibi “Sosyoloji Temelli” ve “Toplumsal ve Siyasal Merkezli”¹⁶⁷ olmak üzere iki ana başlık altında ele alınacak, Türköne’nin ifade ettiği dört farklı yaklaşım da bu başlıklar altında incelenecektir.

1. Sosyoloji Temelli Milliyetçilik Yaklaşımları

Sosyolojik temelli milliyetçilik yaklaşımları “aidiyet bağı”nın millileşmesine sahne olan 19. yüzyıl ile birlikte insan topluluklarının “ulus” olarak tanımlandıkları noktasından hareket eder. Batı’da toplumsal hayatı köklü biçimde dönüştüren sanayileşme ve ekonomik gelişme kavramları ile, Batı dışı toplumların yoğun biçimde yaşamış oldukları modernleşme paradigmasına, iletişim kuramlarının ağırlıkla hissedildiği bir yaklaşımla, “ulus” ve “milliyetçilik” kavramlarının irdelenmesi noktasında sıklıkla başvurulur. Bunun yanında çatışma kuramları yaklaşımı ile etno-

¹⁶⁵ Ibid., 73.

¹⁶⁶ John Breurilly, *Nationalism and the State* (Manchester: Manchester University Press, 1993), 9.

¹⁶⁷ Giray, a.g.m., 69-77.

sembolcü yaklaşım da sosyoloji temelli milliyetçilik çalışmalarının diğer kollarını oluşturur.

Sosyoloji merkezli milliyetçilik yaklaşımlarının incelenmesi sırasında üzerinde durulması gereken ilk isim şüphesiz Ernest Gellner'dir. Gellner, kuramını daha önce de ifade edildiği gibi, geleneksel toplum yapılarından sanayi toplumlarına geçiş eksenine oturtur. Kırsal kesimlerde varolan “kültürel farklılaşma”nın ulus oluşumu önündeki en önemli engel olduğuna inanan Gellner'e göre, sanayi toplumu, kültürel homojenleşmeyi de gerekli kıldığı için söz konusu çevresel direnç noktalarının kırılması gerekmiştir. Devamlılık ve ilerleme unsurları üzerinde yükselen sanayi toplumunun “sürekli verim” kuralının bir uzantısı olarak sağlaması gereken “uzmanlaşma” ve “işbölümü”, ancak standart bir eğitimin (millî eğitimin) yaygınlaşması suretiyle mümkün olmuştur.¹⁶⁸ Bu sayede, toplumsal rollerin değişmezliği ilkesinin egemen olduğu toplumsal yapılardan, toplumsal rol ve ilişkilerin karmaşıklaştığı, millî bilincin oluşması için gerekli olan kültürel türdeşliğin yerleşmeye başladığı toplumsal yaralara geçilmiştir.

Gellner, “Milliyetçilik, zihinsel enerjisini ulus bilincini yaygınlaştırmaya adanmış olan bir milliyetçi seçkinler grubu (entelijensiya) tarafından yoktan var edilen bir düşünce sistemi midir?” sorusu etrafında şekillenen tartışmalarda işlevselci (fonksiyonalist) bir bakış açısıyla tavrını ortaya koyar. Gellner'e göre milliyetçilik, milliyetçilik öncesi dünyanın kültürel ve tarihi mirası arasından bir seçim yaparak, onları yeni şartlara uygun olarak dönüştürür. Bu esnada, ölü diller yeniden canlandırılır, gelenekler icat edilir, geçmişe ait kimi hayali özellikler yeniden gündeme getirilir.

Bu noktada Türköne'nin yaptığı farklı milliyetçilik yaklaşımlarına değinmek yerindedir. Türköne ilk olarak şöyle bir ayırım yapmıştır:

“Milliyetçilik kültürel ihtiyaçlardan doğar.” Bu yaklaşımın temsilcisi yukarıda da ifade edildiği gibi Gellner'dir. Gellner, milliyetçilik ile modern, sanayileşmiş toplumların ihtiyaçları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Milliyetçilik modern toplumlarda sürekli değişen iş bölümü ve karmaşaya karşı gerekli olan sosyal

¹⁶⁸ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (New York: 1983,) 26-27 Aktaran: Giray, a.g.m., 69.

homojenliği ve uyumlu bir kültürü yaratma arayışı ile kendini gösterir. Onun deyişiyle: “Uluslar milliyetçiliği değil, milliyetçilik ulusları yaratır.”¹⁶⁹

Gellner, insanlık tarihini üçe (avcı-toplayıcı, tarımsal, modern) ayırdıktan sonra, avcı-toplayıcı toplumlarda merkezi bir siyasi gücün var olmaması; çoğu merkezi siyasi yapılara sahip tarım toplumlarında ise güç dağılımı ve kültürün statü esnasına göre belirlenmesi sebebiyle ulus ve milliyetçilikten söz edilemeyeceğini; toplumsal hareketlilik ve sınıflararası geçişkenliğin arttığı, kültür ve siyasi yapı arasındaki dengelerin değiştiği modern toplumlarda ise ulus ve milliyetçiliğin bir ihtiyaç haline geldiğini vurgulamaktadır.¹⁷⁰

Sosyoloji temelli milliyetçilik yaklaşımları ve iletişim kuramları bağlamında ele alınabilecek diğer bir araştırmacı Benedict Anderson’dır. Anderson’a göre milliyetçilik “liberalizm” ve “faşizm” gibi olgularla birlikte değil de; “akrabalık”, “din” gibi olgularla bir arada düşünülmelidir. Anderson, antropolojik bir bakış açısıyla ulusu, hayal edilmiş bir siyasi topluluk olarak ele alır ve hayali bir cemaat olarak tanımladığı ulusun hayali bir kan bağından çok dil ile kurulduğunu, iletişim ağının gelişmesi olgusunun toplumsal inanç ve bilinç düzeyinde ciddi etkiler yarattığını belirtir.¹⁷¹ Anderson’a göre, “hayali topluluklar”ın yaratılmasındaki etkenler, dinin gerilemesi ve yazılı iletişimin metalaştırılması anlamında kullanılan basım kapitalizminin yayılması sonucuyla millî dillerin gelişmesidir. Matbaa kapitalizminin gelişmesi noktasında Türköne’nin yaptığı bir diğer ayrım ise şu şekildedir:

“*Milliyetçilik, Gutenberg Devrimi’nin kaçınılmaz sonucudur.*” Bu yaklaşımın savunucuları ise Marshall McLuhan ve Benedict Anderson’dır. Marshall McLuhan, milliyetçiliği, matbaanın icat edilmesi ve toplumlara girmesi ile açıklar. Öncelikle matbaa kaynaklı bilgi teknolojisinin girdiği toplumlarda –ki bu homojen harflerle, gramere ve sözlüğe ihtiyaç duyacak ekonomilere sahip olanlardır- kaçınılmaz şekilde bir milliyet duygusu yarattığını ileri sürer. McLuhan, açıklamasını şöyle sürdürür: Uluslar “hayali cemaatler” olmak zorundadır, çünkü onların hacmi ve karmaşıklığı,

¹⁶⁹ Türköne, *Siyaset*, 648.

¹⁷⁰ Umut Özkırımlı, *Milliyetçilik Kuramları* (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999), 152-154.

¹⁷¹ Anderson, a.g.e., 20.

vatandaşların diğerlerini yüz yüze ilişki yoluyla tanımalarını imkansız hale getirir. Matbaa teknolojisindeki gelişme ise, inanılmaz sayıda insanın yekdiğerini dolaylı olarak tanınmasına imkan sağlamıştır. Zira, basılı yayınlar ortalama insana bir “cemaat” duygusu vermektedir. Böylelikle vatandaşlar, kendilerinin belirli bir zaman ve yerde, anonim eşitlerden oluşan bir topluluk içinde, matbaa dilinin birleştirilip bütünleştirdiğı insanlar olarak görmeye başlarlar.¹⁷²

Sosyoloji merkezli yaklaşımlar içinde yer alan etno-sembolcü ekolün en tanınmış isimlerinden birisi Anthony D. Smith’tir. Smith, milliyetçilik kavramının beş farklı kullanım biçimi ile ele alınabileceğini belirtmiştir:

- Bütün olarak ulus-devletlerin kurulması ve ulusların kendilerini idame ettirmeleri süreci,
- Bir ulusa ait olma bilinci ve ulusun güvenliği ve refahıyla ilgili özlem ve hissiyata sahip olma,
- “Ulus” ve rolüne ilişkin bir dil ve sembolizm,
- Ulus ve millî irade hakkında bir kültürel doktrin ile millî emellerin ve millî iradenin gerçekleşmesine dair reçeteleri de içeren bir ideoloji,
- Ulusun amaçlarına ulaşacak ve millî iradeyi gerçekleştirecek bir toplumsal ve siyasi hareket.¹⁷³

Etnik-merkezci (ethno-centric) bakış açısının temsilcilerinden olan Smith, “etniklik” vurgusuna en çok başvuran akademisyenlerden olup, etnikliğin milliyetçiliğin henüz doğmadığı ilkel-primordial dönemlerde de varolduğunun altını çizer. Smith, ulusların modern siyasi topluluk olmalarına karşın tarihten kopuk olmadıklarını, modern öncesi dönemlerde tüm ulusların birleştirici ve kapsayıcı mekanizmalarla zaman içinde kurulmuş tarihi bir etnik merkeze sahip olduklarını dile getirmiştir.¹⁷⁴

Smith, milliyetçi hareketi, heterojen bir nüfusun yerine birlik ruhu ile dayanışma içinde hareket eden türdeş bir topluluğu, başka bir ifadeyle siyasi kültürün

¹⁷² Türköne, *Siyaset*, 648.

¹⁷³ Smith, *Millî Kimlik*, 119.

¹⁷⁴ *Ibid.*, 73.

yaratıcısı hâline gelen ulusu temel dayanak noktası olarak kabul eder. Milliyetçiliğin çekirdek doktrini ya da diğer bir deyişle merkezi önermelerini dörtlü bir kavramsallaştırmaya yönelen Smith'e göre:

- Dünya, her biri kendi karakteri ve yazgısına sahip uluslara bölünmüştür.
- Ulus, bütün siyasi gücün kaynağıdır ve ulusa bağlılık diğer tüm bağlılıkların üstündedir.
- Gerçek anlamda özgür olabilmeleri için insanların bir ulusla özdeşleşmeleri, ona ait olmaları zorunludur.
- Kendilerinin farkına varabilmeleri için ulusların bağımsız olmaları gereklidir.
- Dünyada barış ve adalet hakim olacaksa, ulusların özgürce güven içinde olmaları gerekir.¹⁷⁵

Milliyetçiliğin odağında kültürel doktrin bulunan, bir ulusun özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelen siyasi ve ideolojik bir hareket olduğunu¹⁷⁶ dile getiren Smith'e göre; milliyetçilik, ulus ve üyelerinin, yalnızca tertemiz topluluklarının “iç sesi”ne riayet edecekleri gerçek kolektif benliklerini kazanmaları sürecidir.¹⁷⁷ Smith, milliyetçilikleri ikiye ayırır: Etnik ve polycentric milliyetçilik. Etnik (ethno-centric) milliyetçilik, ulus içinde değişik yönelimlere karşı hoşgörülü olmayıp saldırgan bir karakter sergilemekte; buna karşın polycentric (civic/yurttaşlığa dayalı/teritoryal) milliyetçilik, millî bağlılık ve kültürü çoğulcu bir yorumla grup üyeliğine bağlılığın kaynakları olarak görür.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation* (Oxford: Oxford University Press, 1999), 102.

¹⁷⁶ Smith, *Millî Kimlik*, 122.

¹⁷⁷ Ibid., 126.

¹⁷⁸ Anthony D. Smith, *Theories of Nationalism* (Londra: Duckworth, 1971), 23.

2. Toplumsal ve Siyasi Tarih Merkezli Milliyetçilik Yaklaşımları

Tarihçiler tarafından öne sürülen milliyetçilik yorumları, milliyetçiliği bir inşaa süreci olarak çözümleyen işlevselci yaklaşımlar yanında, milliyetçiliğin bir yayılma aracı olduğu noktasından hareket eden yayılmacı yaklaşımlar ekseninde de yoğunlaşır. Ulus, milliyetçilik, ulus-devlet konularında çoğu bilimsel çalışmanın ortaya koyduğu şekliyle tarihsel kuramın bütün yönleriyle incelenmesi, bu çalışmanın asıl konusu olmadığından, tarihsel kuram kabaca toplumsal, siyasi tarih yaklaşımları ayırımına başvurularak incelenmeye çalışılacaktır.

Toplumsal tarih yaklaşımının önemli temsilcilerinden biri olan Hobsbawm, milliyetçiliği toplumsal hareketlilik, toplumsal dönüşüm ve toplumsal güçlerce yaratılan “seferberlik unsuru” bağlamında modern bir olgu olarak ele alır. Hobsbawm, ulus düşüncesini ve milliyetçiliği kronolojik bir sıralama takip ederek inceler. İlk olarak halk dillerinin yerellik ve lehçe farklılıklarından sıyrılarak ön-millî birliğin merkezi önem taşıyan unsurları haline geldiği popüler ön-milliyetçilik döneminden söz eder. Daha sonra 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başları arasında (1870-1918) milliyetçiliğin devrimci, ilerici kavrayıcı ve bütünleştirici bir nitelik arz ettiğini, ulus-halk-devlet kavramlarının bu dönemde eşanlamlı bir niteliğe büründüğünü belirtir. Hobsbawm, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak (1928-1950) dil ve etnik köken unsurları üzerine inşa edilmeye başlanan milliyetçiliğin eski bütünleştirici ve kavrayıcı karakterini yitirerek dışlayıcı bir siyasi aksiyon haline geldiğini öne sürer.

Hobsbawm’a göre, devrimler çağında “ulus”un tek ve bölünmez olması gerektiği düşüncesi en temel belirleyici özellik olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda “ulus”, kolektif egemenliklerin siyasi ifadesi olan bir devletle somutlaşan “yurttaşlar topluluğu”dur. Yurttaşlık, kitlesel katılım ve tercih unsuru, ulus olgusunda hiçbir zaman eksik olmayan kavramlardır.¹⁷⁹

Türköne ise Hobsbawm’a atıfla şöyle bir ayırım yapmıştır:

¹⁷⁹ Hobsbawm, 1780’den Günümüze ..., 35.

“Milliyetçilik, yerel fikir ve çıkarların yeniden yaratılmasıdır.” Bu yaklaşımın savunucusu Eric J. Hobsbawm’dır. Bazı yazarlar milliyetçiliği geleneksel elitlerin ayrıcalıklarını korumak ve gelenekleri sürdürmek için geliştirdikleri bir ideoloji olarak görürler. Hobsbawm, milliyetçiliğin tehdit edilen hayat biçimlerini korumaya çalışan ortalama köylülerden çıktığını ileri sürer. Veya devlet kendi meşruiyetini sürdürmek üzere kitleler için böyle bir gelenek üretmiştir.¹⁸⁰

Ekonomik gelişmenin toplumsal sınıflar üzerindeki etkilerinden yola çıkarak kapitalizmin 19. yüzyıl itibarıyla ulus-devleti zorunlu kıldığını ifade eden Hobsbawm, böylece Marksist kurama yakınlığını belirtmiştir. Hobsbawm’a göre ulus-devlet kapitalizmin belli bir aşamadaki unsurlarından biridir. Ona göre, milliyetçilik, toplumsal bütünlüğü sağlamak adına geçmişte varolan değerler arasından tercihte bulunan ya da gelenek icat eden bir siyasi akım, ulus ise modern çağların icadı olarak milliyetçiliğe kurgulanan hayali bir yapıdır.¹⁸¹

Tarihsel kuram içerisinde ele alınması gereken diğer bir isim ise, siyasi tarih merkezli yaklaşımın izlerini milliyetçilik-evrenselcilik karşıtlığı üzerine oturtan Edward Hallet Carr’dır. Uluslararası ilişkiler boyutunu da sıklıkla yaklaşımına dahil eden Carr’a göre modern uluslararası ilişkiler tarihi, ulusa ilişkin oldukça farklı görüşlerle ayrıtılan üç döneme ayrılabilir. İlk dönem Fransız Devrimi (1789) ve Napolyon Savaşları (1805-1815) ile sona ermiş, Fransız Devrimi ertesinde temelleri atılmış olan ikinci dönem 1914’e kadar sürmüştür (1870 sonrasında temelleri ciddi ölçüde sarsılmıştır); özellikle 1870’lerden sonra şekillenmeye başlayan üçüncü dönem ise 1914-1939 yılları arasında üst noktaya ulaşmıştır.¹⁸²

Carr’ın yaklaşımında ele alınan bu üç etken –ulusların toplumsallaşması, ekonomik politikaların millîleştirilmesi ve milliyetçiliğin coğrafi genişlemesi- üçüncü dönemin totaliter karakterini ve dünya savaşlarının çıkışlarını açıklayıcı etkenler olarak ortaya koyar.¹⁸³

¹⁸⁰ Türköne, *Siyaset*, 648.

¹⁸¹ Giray, a.g.m., 73.

¹⁸² Edward Hallett Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, Çev.: Osman Akınhay (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 11-12.

¹⁸³ Ibid., 31-40.

Toplumsal ve siyasi tarih merkezli milliyetçilik yaklaşımları içerisinde son olarak üzerinde durulması gereken, milliyetçiliğin ortaya çıkış şartlarının saptanmasında yetersiz kalan yayılmacı yaklaşım ile işlevselci bakış açısını bir arada kullanan Elie Kedourie'dir.¹⁸⁴ Türköne'nin yapmış olduğu ayırım ise şu şekildedir:

“Milliyetçilik, başka milletlerden ödünç alınmıştır.” Anderson da, milliyetçiliği taşınabilen “modüler” bir form olarak nitelerken izlediği ve milliyetçiliğin bir taklit olduğunu söyleyen Kedourie'ye göre milliyetçilik Avrupalıdır. Bu olgu sömürgecilik yoluyla dünyanın her tarafına taşınmıştır.¹⁸⁵

Kedourie, milliyetçiliğin bir ideoloji olduğunu ve her durumda ideolojik yaklaşımların ya da ideoloji merkezli politikaların Fransız Devrimi dönemine denk düşen modern Avrupa fenomeni ile birlikte düşünülmesi gerektiğini ifade eder.¹⁸⁶ Kedourie'ye göre, Avrupa'da icat edilmiş bir doktrin olan milliyetçilik, insanlığın uluslara bölündüğünde, ulusların kendilerine has karakterleri ile birbirinden ayrıldığında ve tek geçerli yönetim biçiminin ulusların kendi kendilerini yönetmeleri olduğuna inanan bir ideolojidir.

Kedourie, milliyetçiliğin ilk izlerini, Kant'ın felsefi sisteminin yapı taşlarından olan “kendi kendini belirleme” düşüncesinde bulur. Ona göre, Kant'ın kuramında belirtilen söz konusu ilke, en yüksek moral ve siyasi değer olarak kabul edilmeye başlanması ile birlikte kaçınılmaz olarak siyasi düşüncenin seyrini değiştirmiştir.¹⁸⁷ Dil, bu anlamda, yalnızca rasyonel önermelerin bir aracı değil, kişinin kendi benliğinin farkına varmasını sağlayan, tarihin ve ayırt edici bir geleneğin ifade edilişi biçimi olarak ortaya çıkar.¹⁸⁸

Milliyetçiliğin felsefi değerlerini Kant'a dayandıran Kedourie, Kant'ın “kendi kendini belirleme” ilkesinden yola çıkan Fichte'nin milliyetçiliğin sistemli biçimde ortaya çıkmasına öncülük ettiğini ve bu suretle toplumsal ihtiyaçlara aidiyet temelli bir

¹⁸⁴ Giray, a.g.m., 76.

¹⁸⁵ Türköne, *Siyaset*, 648.

¹⁸⁶ Elie Kedourie, *Nationalism* (Oxford: Blackwell Publishers, 1993), XIV ve 1.

¹⁸⁷ Ibid., 24-25.

¹⁸⁸ Ibid., 56.

değerler sistemi çerçevesinde cevap arayışının mümkün olduğunu ifade eder. Kedourie'ye göre, toplumsal yapıların sarsılmış olduğu dönemlerde milliyetçilik, insanların tutarlı ve istikrarlı bir topluluğa hep birlikte ait olma ihtiyaçlarını tatmin etmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

GLOBALLEŞME KAVRAMI VE SÜRECİ

I. Globalleşme Kavramı

Uluslararası siyasal yapının değişimi; iki kutuplu klasik denge sisteminin çökmesi, iletişim alanında yaşanan gelişmeler yeni bir kavram olarak globalleşmeyi gündemin tartışma konusu haline getirmiştir. Bu yeni düzende çok kutuplu güç ilişkilerinin birbiri içine geçtiği istikrarsız bir siyasal yapı dünya siyasal sistemine egemen olmuştur. 20. yüzyılın sonunda, bölgesel çatışmaların hızlandığı, etnik ve dinsel kaynaklı savaşların dünya barışını tehdit ettiği bir dönem yaşanmıştır. Globalleşme sürecinde milliyetçiliğin etkisi/geleceği ve ulus-devletin işlevinin nasıl olacağına yönelik sorular bu gelişmeler doğrultusunda ortaya atılmıştır.

Kavram olarak “global” sözcüğünün kökeni, 400 yıl öncesine gitse bile, “globalleşme” (globalization), oldukça yenidir. İlk olarak 1960’larda ortaya çıkan globalleşme kavramı, 1980’lerde ise sıkça kullanılmaya başlanmıştır. 1990’lara gelindiğinde de, bilim adamlarının önemini kabul ettiği anahtar bir sözcük haline gelmiştir.¹ Globalleşme söylemlerinin gündemi sürekli meşgul ettiği dönemin başlangıcı olarak bir tarih almak gerekirse, Sovyetler Birliği’nin yıkılışıyla dünyanın tek kutup etrafında şekillenmeye başladığı 1990’lı yıllar bunun için uygundur. Ancak globalleşme, bir tarihsel süreç olarak ele alınması gereken bir kavramdır. 1980’lerden sonra akademik çözümlerler amacıyla literatüre girmiş olsa da, son yirmi-otuz yıl

¹ Lubber Ruud, “The Dynamic of Globalization”

http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/globe/new_page.htm, (03.02.2004).

içinde doğmuş bir olgu değildir. Son yıllarda globalleşmeden bu kadar yoğun bahsedilmesinin en önemli nedenlerinden biri olarak bilişim ve iletişim alanlarında patlayan teknolojik devrimin sonucuymuş gibi gözüken “yeni dünya düzeni” kavramı kabul edilse de böylesine kısıtlı bir bakış açısı globalleşmenin tarihten kopararak yüzeysel algılanmasına yol açabilir. Oysaki bugün globalleşme olarak tanımladığımız süreç, 500 yıldan bu yana kapitalizmin gelişmesine paralel bir biçimde dünyaya yerleşmiştir. Kapitalizmin ortaya çıktığı ilk dönemlerden başlayarak sermaye, sınır tanımaz niteliği gereği, global bir sistem yaratmaya eğilimlidir. Globalleşme olarak isimlendirilen yeni dünya düzeni “sürekli bir dengesizlikler süreci ve kriz atmosferi olan kapitalist sistemin”² yirminci yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı krizden kurtulmak için yeniden yapılandığı bir çıkış noktasıdır. Bilişim ve teknolojiye yirminci yüzyılda yaşanan ve devrimsel olarak nitelendirilen patlama da kapitalizmin kendini yeniden üretebileceği bir araçtır. Bu nedenle kapitalizmin tarih boyunca geçirdiği evrelerden bağımsız olarak globalleşme sürecinin kavranması mümkün değildir.

Globalleşme süreci kapitalizmin gelişimi ile paralel bir olgu olarak düşünülürse ve bu tarihsel süreç için beş yüz yıl öncesine dönülmesi gerekse de, pek çok düşünüre göre dünya tarihi çok daha erken dönemlerde globalleşme olgusuna tanıklık etmiştir. Robertson’a göre, İlkçağ ve Ortaçağ imparatorluklarının daha önceden birbirinden yalıtılmış toprakları ve toplumsal oluşumları birleştirmesi “küçük globalleşme” dizileri olarak görülebilir.³ Hatta Gamble, *Time Walkers: The Prehistory of Global Colonization* adlı eserinde, globalleşmenin ilk işaretinin homosapiens’in dünya küresi üzerine dağılmasının olduğunu ve bunun rastlantısal değil, insanoğlunun karakterinin bir parçası olan amaçlı ve planlı bir sürecin sonucu olduğunu iddia etmektedir.⁴ Yine de kapitalizm ile paralel düşünüldüğünde globalleşme süreci 15. yüzyıldan başlayarak üç ayrı evreden geçmiştir.* İlk evre deniz aşırı kıtaların keşfi ile başlamıştır. Batı Avrupa’da yeni doğan mutlak monarşilerin merkantilist politikasının sonucu olarak

² Etyen Mahcupyan, “Devlet, Liberalizm ve Kapitalizm”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:1 (1997), 23.

³ Roland Robertson, *Küreselleşme/Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal ve Gülcan Seçkin (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 94.

⁴ Tony Spybey, *Globalization and World Society* (Cambridge: Polity Press, 1996), 1.

* Baskın Oran, simgesel olarak globalleşmenin üç ayrı tarihte üç ayrı kez çıktığını ifade eder. Bu tarihler Yeni Dünya’nın keşfedildiği 1490, İkinci Sanayi Devrimi’nin başladığı 1890 ve İletişim Devrimi’nin gerçekleştiği 1990’dır. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 4-16 ve benzer bir yaklaşım için Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*, (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000), 28.

değerli maden ve malların kaynağı olarak gördüğü denizaşırı devletleri, askeri ve ticari yollarla sömürgeleştirmesi, bugün yaşadığımız sürecin temelini atıldığı dönem olarak kabul edilir. Sömürgeleştirme globalleşme sürecinin dünyayı ekonomik anlamda birleştirmeye çalıştığı ilk evredir. İkinci evre, sanayileşme ve onun doğurduğu gereksinimler sonucunda ortaya çıkan emperyalizm evresidir. Üçüncü evre ise, 1980’lerde başlayan iletişim devrimi ve 1990’larda ortaya çıkan tek kutupluluk sonucunda içinde bulunduğumuz zaman dilimidir. (bkz. Tablo-1)

ÜÇ GLOBALLEŞME DALGASI		YÖNTEM	HAKLI GÖSTERİŞ	SONUÇ
Birinci Globalleşme	Denizcilikte Gelişmeler, <u>Merkantilizm</u>	Önce Keşifler, Sonra Askeri <u>İşgal</u>	Putperestlere <i>Tanrı'nın Dinini</i> Götürme	<u>SÖMÜRGEÇİLİK</u>
İkinci Globalleşme	<u>Sanayileşme</u> ve Doğurduğu Gereksinimler	Önce Misyonerler, Sonra Kaşifler, Sonra Ticaret Şirketleri, En Son <u>İşgal</u>	“Beyaz Adamın Yüğü” “Uygarlaştırıcı Görev” “İrkçi Teoriler”	<u>EMPERYALİZM</u>
Üçüncü Globalleşme	1970’lerde <u>ÇUS</u> ’ler, 1980’lerde <u>İLETİŞİM DEVRİMİ</u> , 1990’larda <u>BATI’nın RAKİBİNİN ORTADAN KALKMASI</u>	<u>Kültürel-İdeolojik Etki</u> (böylece ülkenin her yanı - ekonomik, siyasal, sosyal-kendiliğinden etkileniyor)	“En Yüksek Uygarlık Düzeyi”, “Uluslararası Topluluğun İdaresi”, “Piyasanın Gizli Eli”, “Globalleşme Herkesin Çıkarımadır”	<u>GLOBALLEŞME</u>

Tablo-1: Üç Globalleşme Dalgası *

Bu bölümde 1890-1990 ve 1990’dan sonraki dönemlerdeki ikinci ve üçüncü globalleşme dalgası ele alınacak ve genel globalleşme kuramları ile bu söylemlerin milliyetçilik ve ulus-devlet kavramları üzerindeki etkisi incelenecektir. Ancak bundan önce, milliyetçilik ve ulus-devlet kavramları ile globalleşme olgusunun daha rahat

* Baskın Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar* (Ankara: İmaj Yayınları, 2000), 9

ilişkilendirilebilmesi için Fransız Devrimi ve İngiliz Sanayi Devrimi'nin, 19. yüzyılın sonuna kadar toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan getirdiği temel dönüşümlerin incelenmesi yerinde olacaktır.

II. 1789-1890 Dönemi

A. Fransız İhtilali ve İngiliz Sanayi Devrimi

1. Fransız İhtilali

1789 Fransız İhtilali ve İngiliz Sanayi Devrimi'nin toplumsal, siyasal ve ekonomik açıdan dünyada meydana getirdiği temel dönüşümleri incelemek globalleşme kavramını daha iyi kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir. İngiliz devrimi, 19. yüzyıl ekonomilerinin şekillenmesinde bir model sağlarken, Fransız Devrimi ise diğer devletlerin siyasal ve ideolojik yapılarında eskiden bir kopuş sergilemelerine neden olan İngiliz devriminin tamamlayıcısı olmuştur. Bu anlamda iki devrimin geleneksel yapıdan kopuş anlamında birbirlerini destekledikleri ve eşgüdümlü olarak geliştikleri söylenebilir.

Bu iki devrim, Avrupa'da 16. yüzyıldan başlayan devrim çağının bir sonucu ve 20. yüzyıla kadar da tüm dünyada etkili olan devrimlerin nedeni olarak değerlendirilmektedir. Sanayi devriminin anayurdu, 1870'li yıllara kadar Büyük Britanya olmuştur. Bu tarihten sonra Almanya ve Birleşik Devletler İngiliz sanayi teknolojisine yetişmeye başlamışlardır. 1789'dan sonra ortaya çıkan demokratik devrimin anayurdu ise Fransa'dır. Fransa'da, bürokratik krallık yönetiminin olumsuz yönleri ve Fransız halkının yapısı, geleneksel siyasal kurumları, akla ve halkın istemine göre şekillendirme yolunda uzun, tutkulu ve bilinçli bir çabanın gösterilmesine yol açan etkilerin yaratılmasında büyük rol oynamıştır. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi olarak iki büyük akım, ilk merkezlerinden tüm Batı dünyasına ve çok geçmeden de Batı

uygarlığının sınırlarının ötesine yayılmıştır.⁵ Bu durum, toplumsal olayların incelenmesinde, “tarihsel süreklilikler”in önem taşıdığı şeklindeki varsayımımızı destekler niteliktedir. Bu nedenle Fransız Devrimi’ne geçmeden önce bu devrimi ateşleyen ve üzerinde hem ekonomik hem de siyasal açıdan etkilere sahip olan bazı olaylara bakmak gerekmektedir. 1776’da Amerika’nın bağımsızlığını kazanması ile sonuçlanan, Amerika-İngiltere savaşı belki de devrimi etkileyen en önemli gelişmedir.

1776’ya kadar İngiltere’nin kolonisi durumunda olan Amerika, İngiltere’nin uyguladığı ekonomik politikalara tepki olarak 1775 yılında İngiltere’ye savaş ilan etmiş, Fransa ve İspanya’nın da desteğini alarak 1776 yılında bağımsızlığını kazanmış ve bunu “Bağımsızlık Bildirisi” ile belgelemiştir. Fransız Devrimi’nin düşünsel ve siyasal alt yapısını oluşturan bağımsızlık bildirisine göre: “İnsanların doğuştan birtakım hakları vardır. Bu haklar başkasına devredilemez. Bunlar yaşama hakkı, özgürlük hakkı, mutluluğunu arama hakkıdır. Devletler bu hakların sağlanması için kurulmuştur ve yönetenler her türlü iktidarı, yönetilenlerin rızasından alırlar. Eğer herhangi bir hükümet bu haklara aykırı davranırsa, bu hükümeti değiştirip, yerine bir yenisini koymak milletin hakkı olduğu kadar görevidir de.”⁶ Böylelikle bu bildiri sayesinde demokrasinin kavramlarından olan insanın temel hak ve özgürlükleri gündeme gelmiştir.

Siyasal açıdan Fransız Devrimini etkileyen Amerikan Bağımsızlık Savaşı, ekonomik açıdan da devrimin alt yapısını oluşturmaktadır. 1756-1763 yıllarında Fransa ve İngiltere arasında gerçekleşen ve “Yedi Yıl Savaşları”* olarak bilinen sömürge savaşı sırasında Fransa, İngiltere’ye en önemli sömürgelerini kaptırmıştı. Bu nedenle Fransa, Amerikan Bağımsızlık Savaşında, sömürgecilik savaşında ezeli ve en büyük rakibi olarak gördüğü İngiltere karşısında Amerika’yı desteklemiştir. Böylece bu savaşın hem bağımsızlık bildirisi yolunda hem de Fransa’da yol açtığı ekonomik çöküntünün etkisiyle devrimi doğrudan etkilediğini söylemek mümkündür. Ancak her iki olayın arkasında yatan asıl etken, Aydınlanma düşüncesinin neden olduğu bazı değişikliklerdir.

⁵ William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev.: Alâeddin Şenel (Ankara: İmge Kitabevi, 2002), 645-646.

⁶ Murat Sarıca, **Siyasi Tarih** (İstanbul: Ar Basım ve Yayıncılık, 1983), 23.

* **Yedi Yıl Savaşları**: Fransa ve İngiltere arasında sömürgeler ve dünya hegemonyası için 1756’da başlayan ve yedi yıl devam eden savaşlardır. Bu savaşlar sonucunda Hindistan, Afrika ve Amerika’daki Fransız toprakları İngiltere’nin denetimine girmiştir. Fransa’nın ekonomisinin dayandığı deniz aşırı topraklarının hemen hemen tümü elinden çıkmıştır. 1763’te Paris’te barış antlaşması imzalanmış, sonuçta Avrupa’da 18. yüzyıl güç dengesi korunmuş ve İngiltere denizlere egemen olmuştur.

Bu hareketin devrime en büyük etkisi Bodin (1529-1596) ve Rousseau (1712-1778) gibi siyaset ve toplum düşünürlerinin siyasal alanda yol açtıkları dönüşüm olmuştur. Rousseau; halkın egemenliği, doğal hukuk ve özgürlük kavramlarından bahsederek bunları “toplum sözleşmesi” kuramıyla özetlemiştir. Ona göre, “üyelerden her birinin canını, malını bütün olarak güçle savunup koruyan öyle bir toplum biçimi bulunmalı ki, orada her insan hem herkesle birleştiği halde yine kendi buyruğunda kalsın, hem de eskisi kadar özgür olsun. İşte toplum sözleşmesinin çözüm yolunu bulduğu ana sorun budur.”⁷

Aydınlanma dönemi düşünürlerinin ele aldığı bir başka husus da ulusal karakter düşüncesidir. “Milli kimlik düşüncesi 18. yüzyıl yazarlarında özellikle Montesquieu ile Rousseau’da da görülür. Aslında Rousseau’nun söylediği şudur: İzlememiz gereken ilk kural milli karaktere aittir; her halkın bir kişiliği vardır ya da olması gerekir; eğer bundan yoksunsa, ona bunu kazandırmak için işe koyulmamız gerekir.”⁸ Aydınlanmanın önemi, aklı öne çıkaran bilimsel düşünce ve eleştirinin artmasına, dinin ve Katolik kilisesinin önemini yitirmesine, böylece laik ideolojinin toplumda gelişmeye başlamasına ve günümüze kadar süregelen eşitlik, hak, hukuk gibi evrensel değerlerin gelişmesine kaynaklık etmesidir. Aydınlanmanın en büyük etkisi, eskinin hükümdarı ulusla özdeşleştirilen ve 14. Louis döneminde doruğa çıkan devlet anlayışının, yerini Aydınlanma Mutlakîyetine bırakmasıdır. “Aydınlanma Mutlakîyeti’nin en büyük temsilcilerinden birisi olan Prusya Kralı II. Frederick’in, ‘Devletin birinci hizmetkarı benim’ tümcesi ile bu rejim en güzel biçimde anlatılmıştır. Gerçekten Aydınlanma mutlakîyetinde de hükümdarın yetkileri sınırsız olmakla birlikte, hükümdarlar bu yetkilerini kötüye değil, devletin ve milletin iyiliğine kullanmayı kendilerine amaç edinmişlerdir.”⁹

Fransız Devrimi’nden önce yani 18. yüzyılda Avrupa Reformun sebep olduğu din savaşlarının açtığı yaraları çoktan sarmış, mezhep ayrılığı artık Avrupa

⁷ Mete Tunçay (Der.), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi-2 Yeni Çağ: Seçilmiş Yazılar* (Ankara: Teori Yayınları, 1986), 334.

⁸ Jean Jacques Rousseau, *The Political Writings of Rousseau*, II, Der.: C.E. Vaughan (Cambridge: Cambrige University Press, 1915), 319 Aktaran: Smith, *Milli Kimlik*, 123.

⁹ Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih (1789-1950)* (Ankara: A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967), 32.

problemlerinde hesaba katılır bir etken olmaktan çıkmıştı.¹⁰ Avrupa’da bu yüzyıl boyunca görülen devrimleri isyanlar ve çatışmalar 1648 Westphalia Barışıyla* göreli bir denge durumunda bulunan kıtayı karıştırmıştır. Devrim öncesi dönemin Fransa’sında, savaşlar nedeniyle monarşinin mali sıkıntıya düştüğü ve bunu halka yüklediği vergilerle aşmaya çalıştığı görülmür. Bu ağır vergiler, halk ile kral ve soylular sınıfını karşı karşıya getirirken, bir sınıf bilinci kazanan ve ekonomik açıdan gücü ele alan burjuvazinin özgürlük ve siyasal iktidar isteği, bu gruplaşmada kral ve aristokrasinin karşısında yer almasının nedenleri arasındadır. Böylece klasik liberalizmin düşüncesiyle hareket eden burjuvazi, devrime öncülük etmiş ve demokrasinin temellerini atmıştır. Hobsbawm’a göre: “Fransız Devrimi’nde işçi sınıfı henüz kayda değer bağımsız bir rol oynayamamıştır; kaldı ki emek güçlerini satıyor olsalar da, çoğu endüstri dışında çalışan bu kitleye işçi sınıfı demek doğru değildir.”¹¹ 1789’un büyük devrimine yol açan en önemli olay, en son 1614 yılında toplanan Fransa’nın eski Temsilciler Meclisi Etats-Genaroux’un mali durumun tartışılması için 16. Louis (1774-1792 arasında yönetti) tarafından toplantıya çağırılmasıdır. Bu mecliste çoğunluğu sağlayan burjuvazinin, taleplerini kabul ettirdiği ve soyluların imtiyazlarına dayanan, devlete vergi verenler ve vermeyenler temelinde ayrılan ve hiyerarşik topluma karşı olan “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”nin, Kral tarafından onaylanmadığı söylentisi, Paris halkının ayaklanmasına neden olmuştur.¹² Bunun sonucunda yeni bir anayasa kabul edilmiştir. “Meclisin hazırlamış olduğu anayasa, yasama yetkisini ulusal meclise vermektedir. Krala yalnız bir veto hakkı tanınıyordu. Ancak vetoya rağmen üç kez meclis tarafından kabul edilen kanun yürürlüğe girecekti. Egemenliğin sahibi olan meclisi kral

¹⁰ Üçok, a.g.e., 31.

* **Westphalia Anlaşması (1648):** Otuz Yıl Savaşları olarak anılan ve özellikle dini inanış farklılığından kaynaklanan savaşları sona erdirmek amacıyla Avrupalı prensler tarafından imzalanan bu anlaşma ile prensler farklı mezheplere saygı göstermeyi kabul etmişler ve birbirlerinin hükümlerlik alanlarını karşılıklı olarak tanımışlardır. Böylelikle uzun yıllar süren din savaşları son bulurken, birbirini karşılıklı olarak tanımaya dayalı uluslararası sistemin temelleri atılmıştır. Westphalia Anlaşması Avrupa tarihinde dönüm noktası olmuştur. Bu anlaşma, Avrupa haritasının yeniden düzenlenmesi olarak görülmektedir. Batı Orta Avrupa’da, Ortaçağ’dan Modern Çağa geçilmiştir. Westphalia ile Kutsal Roma İmparatorluğunun yetkileri zayıflatılmıştır. İspanya’nın üstün gücü yok edilmiş ve Katolik kilisesi sona erdirilmiştir. Avrupa’da yeni güçler doğmuştur. Almanya’nın bölünmesi hızlanmış, devletler kendi politikalarını belirleme hakkını kazanmıştır. Uluslararası ilişkilerde papanın yetkileri kaldırılmış böylece yeni bir döneme girilmiştir. [Stephen Lee, *Aspects of European History/1494-1789* (London: Routledge, 1984), 101 ve Bekir Sıtkı Baykal, *Yeni Zamanlar Avrupa Tarihi*, 2. Cilt, 1. Kitap (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 73.]

¹¹ Eric J. Hobsbawm, *Devrim Çağı/1789-1848*, Çev.: Bahadır Sina Şener (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 73.

¹² McNeill, a.g.e., 658.

dağıtamıyor, hatta meclise kanun dahi öneremiyordu.... Bundan böyle rahipler de seçmenler tarafından seçilebileceklerdi.”¹³

Fransız Devrimi sürecinde burjuvazinin devleti kendi meşruiyetine dayandırdığı ‘halk’ kavramını tanımlamaya kalktığında, belirli bir toprakta daha sonraları sınırları kendinden önce belirlenmiş ve tarihsel süreçte birleşmiş topraklar üzerinde yaşayan ‘halk’ yani (devrimi yapan) yurttaşların birliğini anlatan ‘ulus’ kavramına varılmıştır.¹⁴ Böylelikle, ulusal ve uluslararası siyasette önemli gelişmeler gözlenmeye başlanmıştır. Artık, monarkların kişisel çıkarları ya da ihtirasları değil, ulusal çıkarlar ve duygular önem kazanmıştır; böylece ulusa derin bir psikolojik anlam yüklenmiştir.

Modern anlamıyla ulusların doğuşunun 16. ve 17. yüzyıllara dayandığı varsayılrsa da, siyasal bir varlık olarak ulusların ortaya çıkışı, 1789 Fransız Devrimi ile yakından ilişkilidir. Fransız Devrimi’nden sonra bireyin özgür iradesi önplana çıkmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu gelişme, siyasi ve coğrafi olarak sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde (vatan), tüm vatandaşların özgür yaşamaları fikrini doğurmuştur. Böylece devrimin etkisiyle teritoryal ulus kavramı önplana çıkmıştır. Böyle bir ulus tanımında etnik, dilsel veya dinsel yönden homojenlik aranmaz; devlet yönetimi altında ancak özgür irade sahibi bireylere gönderme yapılmaktadır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, ulusal sınırlar içinde yaşayan vatandaşların ulusal kimlikleri en önemli kimlik odağını oluşturmaya başlamış ve o zamana kadar önemini koruyan dini ve etnik kimlikler eski işlevlerini yitirmişlerdir. Devlet bundan böyle vatandaşlarını tek bir kimlik altında toplamaya yönelik politika gütmeye yoluna gitmiştir. İnsanların ortak bir ulusal kimlik altında toplanma aracı ise, ulusal dil ve kültür olmuştur. Böylece geleneksel dönemin dini-hanedanı kimliğinden bir kopuş yaşanmaya başlanmıştır.

1793-1815 yılları arasında ise Avrupa, kesintisiz bir savaşa sahne olmuştur. Devrimden sonra Avrupa devletlerinin Fransa’ya karşı birleşmelerine tanık olunur. Bu birleşmenin nedenleri arasında Fransa’da ortaya çıkan ihtilalin ve beraberinde gelişen

¹³ Üçok, a.g.e., 56-57.

¹⁴ Aydın, Kimlik Sorunu ..., 34.

düşüncelerin yayılmasına engel olmak düşüncesi yatar. Ancak, tüm çabalara karşın devrim etkisini göstermeye devam etmiştir. Devrimin etkisi içeriden dışarıya doğru kendini hissettirmeye başlamış, başta Avrupalı devletler olmak üzere tüm devletler milliyetçilik akımının etkisi ile bağımsızlık savaşına girişmiş ve uluslaşma sürecine katılmışlardır. “Birbirleriyle bağlantılı yeni bir siyasal tür –*rasyonel devlet*- ve yeni bir topluluk türü –*teritoryal ulus*- ilk kez Batı’da ortaya çıkmıştır. Bunlar, müteakip Batılı olmayan düşünceler üzerinde de, hatta bu düşünceler (Batılı) normların dışına çıktıklarında bile, iz bırakmışlardır”¹⁵

Bu dönemde yapılan savaşların diğer bir nedeni de sömürge elde etme düşüncesidir. Bu dönemde emperyalist fetih ve sömürü, esas amaçtır. Devletlerarası güç ilişkisi dönemin dayandığı temel unsurdur. Buradaki temel çatışma, yüzyılın kayda değer bir bölümünde Avrupa çapındaki uluslararası ilişkilere egemen olan İngiltere ve Fransa arasında yaşanmıştır. İngilizlerin bakış açısından bu çatışma, neredeyse tümüyle ekonomik bir özellik taşımaktadır. Kendi ticaretinin Avrupa pazarlarına tamamen egemen olması, sömürge ve deniz aşırı pazarların denetimini tümüyle ele geçirme ve bunun sonucu olarak da açık denizlerin denetimini sağlama yönünde önüne çıkan başlıca rakibini ortadan kaldırmak, İngiltere’nin temel hedefleri arasında en önemlisini oluşturmuştur.¹⁶ Sonuçta, İngiltere, sömürge kapma yarışında en başarılı devlet olmuş ve bu üstünlüğünü II. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar korumuştur. Yine Hobsbawm’ın ifadesiyle 1793-1815 savaşları belli ölçülerde ABD dışında, Avrupalı olmayan dünyadan İngiltere’nin bütün rakiplerinin tasfiyesi ile sonuçlanmıştır. İngiltere, kapitalist koşullar altında Sanayi Devrimine öncülük etmeye hayranlık duyulacak kadar uygun bir endüstriye- *pamuk endüstrisi*- ve buna olanak veren bir ekonomik konjonktüre –*sömürgeci yayılma*- sahiptir.¹⁷

¹⁵ Smith, *Millî Kimlik*, 25.

¹⁶ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 95.

¹⁷ *Ibid.*, 42.

2. Sanayi Devrimi

Fransız Devrimi'nin neden olduğu yeni düşünceler ve ulus-devlet kavramının gelişmesi ile paralellik gösteren bir başka olgu da kapitalist ekonominin gelişmesidir. Bu ekonomi biçiminin gelişmesine kaynaklık eden unsur İngiliz Sanayi Devrimi'dir. Devrimin kesin bir başlangıç tarihi olmamakla birlikte Büyük Britanya'da görülen ve özellikle dokumacılık alanında odaklaşan teknolojik gelişmeler ve James Watt'ın ilk patentini 1769 yılında aldığı buhar makinesi,¹⁸ pek çok uzmanın 1780-1790 yılları arasında kalan dönemi sanayi devriminin başlangıcı olarak kabul etmesinin gerekçeleridir. Bu anlamda Sanayi Devrimi, Fransız Devrimi'nin çağdaşı olarak kabul edilmektedir.

Günümüze kadar etkisini hissettiren bu devrim, kesin bir başlangıcı ve sonu olan bir olay değildir. Zamansal olarak muğlak olan bu olay, mekan olarak dönemin en büyük ekonomik gücünü oluşturan İngiltere'de meydana gelmiştir. Demiryolu, kara ulaştırmacılığında yeni bir etkinlik kazanmış; tahta gemilerin yerine çelik gemilerin alması ve beraberinde okyanus gemiciliğindeki gelişmeler, kömür ve çelik sanayiinin yanında; dokuma makineleri, buharlı motorlar, demiryolları, buharlı gemiler ilk olarak Büyük Britanya'da gelişmiştir. Bu dönemde İngiltere ekonomik gelişme ve kişi başına düşen gelir bakımından açık ara öndedir. Tarım, feodal özelliklerini yitirmiş ve üretim uzun süredir esas olarak pazar için yapılmaya başlanmıştır. İmalat ise kırsal alanlarda bile egemendir. Bir önceki döneme göre denizaşırı ticaretin boyutu büyümüş ve sömürge ticareti muazzam artış kaydetmiştir. Carr'a göre boş alanların sömürgeleştirilmesi, kömüre dayalı makinelerin kullanıldığı sanayiinin gelişmesi, demiryolu ve gemicilik hizmetleriyle dünya çapında ulaşım yollarının açılması, İngiltere'nin liderliğinde süratle ilerleme kaydetmiş ve her yerde, ulusların ve ulusal bilincin ortaya çıkmasını, gelişmesini teşvik etmiştir.¹⁹

Sanayi Devrimi ile birlikte baş gösteren uluslararası rekabet ortamında Batı devletleri, ucuz ve sürekli hammadde satışını sağlamak, fazla üretim için yeni pazarlar bulmak ve ulusal sermayenin hareket alanını genişletmek amacıyla askeri işgaller yolu

¹⁸ McNeill, a.g.e., 650.

¹⁹ Carr, a.g.e., 26.

ile sadece yeni toprakları ele geçirmekle kalmamış; aynı zamanda kendi kültürünü de buralara taşımıştır. Hobsbawm, 1850'lerdeki büyük ekonomik patlamanın global bir sanayi ekonomisinin kurulmasına ve tek bir dünya tarihinin ortaya çıkışına damgasını vurduğunu belirtmektedir.²⁰

Yine Hobsbawm'ın ifadesiyle Sanayi (Endüstri) Devrimi: "1780'ler gibi bir tarihte ilk kez, toplumların kendi üretici güçlerinin yarattığı zincirlerden kurtulması anlamına gelmektedir; bundan böyle üretici güçler, durmadan hızla ve bugüne dek sınırsız bir biçimde mal ve hizmet artışı gerçekleştirmeye muktedir olacaktır."²¹ 18. yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi'nin tarihsel arka planı uzun dönem önceye dayanmaktadır. Bu devrim, hem 15. ve 16. yüzyıllardaki denizler ötesi keşifler hem de 17. yüzyılın bilimsel devrimiyle ilişkilidir.

Sanayi Devrimiyle birlikte sömürgeciliğin yayılması, Avrupalıların koloni halklarını tanımlamalarında birtakım değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Miles'a göre uygarlaştırma görevi düşüncesi 19. yüzyılda Avrupa'nın özellikle Afrika'daki sömürgeci yayılması sırasında özel bir önem taşımaktadır.²² Ayrıca bilimsel alanlarda yaşanan gelişmeler de dönemin "öteki" tanımlarının belirlenmesinde büyük rol oynamıştır. Bundan sonra Avrupalı "öteki" tanımlarında olan farklılık düşüncesi "ırk" farklılığı olarak, başka bir ifadeyle temelde biyolojik ve doğal olan kalıtsal ve değiştirilmez farklılıklar olarak yorumlanmıştır.²³ Ötekinin ırk temelinde tanımlanmasıyla birlikte, bu dönemden başlayarak 19. ve 20. yüzyıllarda gelişen ırkçılığın temelleri atılmış ve *aşağı ırk-üstün ırk* anlayışı egemen olmaya başlamıştır.

Sanayi Devrimi, etkisi günümüze kadar süregelen dünya çapında bazı dönüşümlere neden olmuştur. Bu olayın en büyük etkilerinden birisi, ekonomi ve siyasetin birbirinden ayrılarak devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesidir. Aydınlanma düşüncesi ekonomik alana, bireyci ve girişimci ruhlu bireylerin öne çıkması olarak yansımıştır. Bu devrimin diğer etkilerinden bir diğeri de üretim güçleri

²⁰ Hobsbawm, *Sermaye Çağı*, 84.

²¹ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 37.

²² Robert Miles, *Irkçılık*, Çev.: Sibel Yaman (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000), 45.

²³ *Ibid.*, 46.

ve etkenlerindeki ilişkilerde veya başka bir söylemle üretim ilişkilerinde meydana gelen değişimlerdir. Sanayi Devrimi gelişip sanayileşme belirli bir aşama gösterdiğinde, tarımdaki eski ilişkiler gevşeyerek, feodalite ve toprağa bağımlılık zayıflamış; toprakta çalışmak zorunda olanlar, özgürlüklerini kazanmaya başlamışlardır.²⁴ Bu durum üretimde iş bölümünü getirmiş ve buna bağlı olarak toplam mal ve hizmet üretiminde artışın görülmesini sağlamıştır.

Doğal olarak bu gelişmeler her ülkede aynı dönemde yaşanmamış; öncelikle İngiltere’de görülen bu durum, 19. yüzyıl ile birlikte tüm dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Üretim ilişkilerinde meydana gelen bu değişimler, günümüzdeki sınıf yapısının temelini oluşturmuş, böylece işçi sınıfı ve orta sınıfın temelleri atılmış ve zamanla 19. yüzyılın yapısı değişikliklere uğramıştır. Bu ekonomik sınıf yapısının yanında, sanayileşme işsiz kitleleri de ortaya çıkarmıştır. Sanayileşmeyle başlayan bu gelişmelerle birlikte, tarımsal kesimden kentlere doğru kitle halinde göçler başlamış, bu göçler kentleşme ve gecekondulaşma olgularını su yüzüne çıkarmıştır. Yine bu dönemde meydana gelen bilimsel devrim ve teknolojik gelişmeler sonucu kullanılmaya başlanan telgraf gibi yeni buluşlar, haberleşmenin gelişmesini ve böylece halkların birbirinden haberdar olmasını sağlamıştır. Aslında yararlanılan bu teknoloji Oran’ın ifadesiyle; Batı ile dünyanın başka bölgeleri arasında çok büyük oransızlıklar doğuran Sanayi Devrimi’nin yarattığı muazzam teknolojik olanaklardır.²⁵ Coğrafi keşiflerden bu yana bilimsel bilgide meydana gelen değişimler 19. yüzyıl dünyasının coğrafi sınırlarını genişletirken, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler uzak bölgelerde yaşayan halkların birbirlerini yakından tanımaya başlamasına yol açarak yaşadığımız dünyanın küçülmesini sağlamıştır. Böylece bugüne kadar yapılan “öteki” tanımları da değişikliğe uğramış ve halklar, ulusal kimliklerini kendilerinden farklılıklarını ve benzerliklerini daha iyi bildikleri “öteki”lerin kimliklerine göre tanımlamışlardır.

²⁴ Kuyucuklu, a.g.e., 53.

²⁵ Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, 4.

B. Globalleşme Süreci İçinde Milliyetçilik Hareketlerinin Yükselişi

Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimiyle birlikte milliyetçilik hareketlerinde de bir canlanma gözlenir. Aydın'ın da belirttiği gibi, felsefi temellerini Aydınlanma felsefesinde bulan ve Fransız Devrimi ile hayata geçen toprakla ilişkilendirilmiş (teritoryal) siyasal ulus anlayışı, 19. yüzyılın hengamesi içinde dönüşmüş ve bu dönüşüm, 19. yüzyılın sıfatları arasına “milliyetçiliğin yüzyılı” yakıştırmasını da katmıştır.²⁶ Başta Batı Avrupa ile Kuzey Amerika'da olmak üzere ulus-devletlerin ortaya çıkışı iki ana koşula dayanır: İlki, mutlak monarkların 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar gerçekleştirdikleri modern merkezi yönetimin gelişimi; diğeryse, belli bir toprak parçası üzerinde yaşayan, kendini farklı bir etnik ve kültürel karaktere sahip gören ve hanedan yönetiminin yerine halk egemenliğini kurmak için savaşım veren bir toplumsal küme için kendi kaderini kendisinin belirlemesi (self-determination) siyasal düşüncesini yaşama geçiren milliyetçiliğin doğuşudur.²⁷

Bottomore, modern milliyetçiliğin başlangıçta, siyasal ifadesini genel bir demokrasi savaşımında bulan sınıfsal hareketin bir yönü olarak anlaşıldığını belirterek, bu genel savaşımın kendisini en açık şekilde Amerikan Devrimi ve Fransız Devrimi'nde göstermekte olduğunu ve bu iki devrimle birlikte, “*yurttaşlık*” ve “*halk egemenliği*” fikirlerini hayata geçiren yeni tür bir siyasal sistem modelinin oluşturulduğunu ifade etmektedir.²⁸ Bu iki devrimde ifadesini bulan, burjuvazinin özgürlük elde etme mücadelesi, günümüz demokratik toplumlarının yolunu açmış ve bundan sonraki dönemde tüm ulusların bu sürece katılmalarını sağlamıştır. Carr'a göre 19. yüzyıl, o zaman anlaşıldığı türden bireyciliğe ve demokrasiye tutkuyla bağlanmıştı. Milliyetçilik, bireycilik ve demokrasinin doğal bir sonucu olarak görülmekteydi.²⁹

Bu iki koşulun oluşmasında etkili olan gelişme ise, daha önce de belirtildiği gibi, Fransız Devrimi ve İngiliz Sanayi Devrimi'dir. Aynı konuyu Güleç ise şu şekilde değerlendirmektedir: “Uluslaşma olgusu ile çok yakından ilişkili olan milliyetçilik hareketinin dünyaya bir burjuva ideolojisi olarak ve özellikle Fransız burjuva devrimiyle

²⁶ Aydın, *Kimlik Sorunu ...*, 36.

²⁷ Bottomore, a.g.e., 59.

²⁸ Ibid., 60.

²⁹ Carr, a.g.e., 22.

geldiği, bilinen bir gerçektir. Bu tarihte sanayileşmenin yarattığı güçlü bir sınıf olan burjuvazinin en fazla geliştiği, ekonomik ve siyasal iktidara sahip olduğu ülkeler, İngiltere ve Fransa'dır."³⁰ Gerçekten de milliyetçiliğin ortaya çıkışında, Ortaçağın ruhbanlar ve soylular olarak bilinen iki egemen sınıfının yanında gelişen burjuva sınıfının etkisi olduğu açıktır.

1789'dan başlayarak I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürecek olan dönem, devrimin ilkelerini savunma ya da ona karşı verilen mücadele ile karakterize edilebilir. Başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin Fransa'dan yayılan fikirleri bastırmak amacıyla 1793'ten itibaren verdikleri mücadele hiçbir başarı sağlamamış ve bu ülkeler de zamanla tek tek milliyetçi ideolojilerin etkisine girmişlerdir. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren bu dönem mücadele ve devrim yıllarıyla geçmiştir. Avrupa'da özellikle 1830-1848 yılları, halkaların bağımsızlıklarını kazanmak için verdikleri mücadeleyi ifade etmektedir. Bu durum ise Fransız Devrimi'nin evrensel bir olgu olduğunun en güzel örneğidir.

Batı'daki milliyet prensibi çerçevesinde örgütlenmiş bir topluluğun, bir başka topluluk üzerinde yaptığı baskı, çoğu kez karşı milli duyguların gelişim ve oluşumunu körüklemiştir.³¹ Fransa'dan yayılmaya başlayan milliyetçilik, karşıtını yaratmış; yani Fransız milliyetçiliği başka milliyetçiliklerin gelişmesine neden olmuştur. Bu noktada Coser, bir dış grupla çatışmaya girmenin grubun dayanışmasını arttırdığını ve böylece grup-içi kimliğin yoğunlaşması yönünde etkide bulunduğunu ileri sürerken çok haklıdır.³² Bu yüzyıllarda Fransa'ya karşı Avrupa devletlerinin birleşerek mücadele vermesi, Fransız milliyetçiliğinin gelişmesinde öyle önemli bir rol oynamıştır ki, bu gelişmeden daha sonraları Avrupa devletleri bile etkilenmiştir.

Savaş dönemlerinde öne çıkan bir olgu olarak -daha önceki bölümde ulus-devletin unsurları arasında saydığımız- "öteki" şeklinde tanımlanan bir grup ile

³⁰ Güleç, a.g.e., 17.

³¹ Mimar Türkkahraman, "Batı'da Milli Devlet ve Ekonomi Anlayışının Gelişimi ve Sömürü", **Onuncu Köy Dergisi**, Sayı:7 (1997), 80.

³² Lewis A. Coser, **The Functions of Social Conflict** (New York: Academic Press, 1956) Aktaran: Margaret Poloma, **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, Çev.: Hayriye Erbaş (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 99.

çatışmaya girmek, grup içi kimlik bilincinin pekişmesine katkıda bulunmaktadır. Bu durum kolektif/toplumsal kimlik açısından değerlendirildiği şekliyle bir ulusun topyekün girdiği bir savaşta da belirleyici olmaktadır. Ayrıca “öteki” ile çatışmaya girmek ulusal kimlik bilincinin artmasında rol oynarken toplumun, dönemin egemen sadakat odağı çevresinde entegre olmasını da sağlamaktadır. Bu bağlamda dönemin egemen sadakat odağını oluşturan milliyetçiliğin yükselişe geçmesinde bu unsurun da göz önüne alınması gerekmektedir. Bunun sonucunda 1830 ve 1848 döneminde yoğun olarak yaşanmaya başlayan halkların ayaklanmaları, öncelikle İrlanda, Belçika, Polonya, İspanya ve Hollanda gibi Avrupa ülkelerinde kendini göstermiştir. Ancak krallık güçlerine karşı sürdürülen çatışma, en yoğun ve şiddetli şekilde Fransa’da yaşanmıştır. Tıpkı devrimin yayılma seyrini izlercesine milliyetçiliğin yayılması da içeriden dışarıya doğru olmuş; önce Batı Avrupa olmak üzere, Doğu Avrupa ve Orta Doğu, daha sonra Asya, Afrika ve Arap ülkeleri bu sürece girmiştir. Ancak milliyetçilik hareketleri her ülkenin kendi şartlarına göre farklı şekillerde yaşanmış ve farklı sonuçlar doğurmuştur.

Fransız Devrimi’nden sonra gelişen milliyetçilik anlayışı, aynı siyasi ve coğrafi sınırlar içinde yaşayanların aynı ulusun vatandaşları sayılması gerektiği şeklinde teritoryal anlayışa dayanmıştır. Bu anlayışta bireylerin dini kimlikleri, etnik kimlikleri gibi diğer kimlik öbekleri, ortak bir ulusal kimlik altında eritmeye çalışılarak devlet vatandaşlarını ortak bir ulusal kimlik altında tanımlamaktadır. Fransa’da ortaya çıkan bu milliyetçilik tipini, aydınlanma düşüncesinin insan iradesi ve özgürlüğü ile hukuk ve hak kavramları üzerinde yaptığı vurguyla açıklamak mümkündür.

Bu noktada 19. yüzyılda gelişen Türk milliyetçiliğinin Fransız Devrimi ile bağlantısını kuran Hobsbawm, bunu şu şekilde dile getirmiştir:

“19. yüzyılın ortalarında, o zamana dek yalnızca kişinin doğduğu ya da yaşadığı yeri anlatan Türkçe ‘vatan’ sözcüğü, Fransız Devrimi’nin etkisiyle ‘patrie’ gibi bir anlama bürünmüştür. 1800’den önce, ‘köleliğin’ zıddı bir durumu anlatan gerçeğinde hukuki bir terim olan ‘özgürlük’, yeni bir siyasal içerik kazanmaya başlamıştır. Devrimin dolaylı etkileri ise evrenseldir; çünkü onu izleyen tüm

devrimci hareketler için bir model oluşturmıştır; verdiği dersler modern sosyalizmin ve komünizmin bünyesine katılmıştır.”³³

Bir önceki bölümde de ayrıntılı olarak belirtildiği gibi genel olarak milliyetçilik kavramından bahsetmek birtakım tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Çünkü, milliyetçilik kullanıldığı bağlama göre anlamı değişebilen çok boyutlu bir olgudur. Smith bu tehlikeyi şu şekilde ifade etmiştir: “Milli kimliğe dair mitlerin, siyasi topluluğun temeli olarak ülkeye/toprağa ve soya (veya her ikisine de) atıfta bulunması manidardır ve bu konudaki farklılıklar, ekseriyetle ihmal edilmiş olmakla birlikte, dünyanın pek çok yöresinde patlak veren çatışmaların ve istikrarsızlığın kaynaklarını oluşturur.”³⁴

İlk bölümde milliyetçiliğe yönelik farklı yaklaşımları ele alırken Batılı-Doğulu milliyetçilikler ayrımından bahsedilmişti. Bir diğer ayrım ise Smith’e ait olup teritoryal-etnik milliyetçilikler olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu anlamda, yukarıda bahsettiğimiz Fransız milliyetçiliği Kohn’un ayrımına göre Batılı, Smith’e göre ise teritoryal milliyetçilik sınıfına dahildir.

1793’ten itibaren Batılı ulusların Fransa’da yayılan düşüncelere karşı verdikleri mücadele, Fransa’da ulusal bilinçlenmenin daha da güçlenmesi sonucunu doğururken, diğer ülkeler açısından da bir tepki olarak zamanla farklı bir tür milliyetçiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Temeli Almanya’ya dayandırılabilen bu milliyetçilik türü, ulusu, ortak bir hukuka ya da yaşanan siyasi-coğrafi sınırlara göre değil, ortak bir soy veya etniye göre tanımlanmış ve araç olarak da tarih, dil ve kültür kullanılmıştır.

Her ülkenin kendi tarihsel gelişim süreci içinde incelenmesi milliyetçilik kavramı açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan Almanya’ya bakıldığında, İngiltere ve Fransa gibi ülkelere karşın siyasal birliğini daha geç tamamlayan ve daha geç merkezleşen bir özellik gösterdiği görülecektir. Bunun yanında Almanya, Fransa ve İngiltere’deki devrimlere benzer nitelikte güçlü bir burjuva sınıfına da sahip değildir. Almanya bu boşluğu etnikliğe dayalı bir millet tanımı ve milliyetçilik anlayışıyla

³³ Hobsbawm, *Devrim Çağı*, 65.

³⁴ Smith, *Milli Kimlik*, 9.

doldurmak düşüncesiyle hareket ederek dil, tarih ve kültür alanındaki çalışmalara öncelik vermiştir. Alman milliyetçiliğinin kaynağını Alman romantizminde aramak yerinde olacaktır. Bu gelişme, Batılı milliyetçilik anlayışına bir tepki olarak değerlendirilmelidir. Bu durum, Almanlarla benzer özellik gösteren 19. yüzyıl İtalyanları için de geçerlidir. Bu andan itibaren de, teritoryal ulus kavramı, ya da başka bir ifadeyle aynı siyasi ve coğrafi sınır içinde yaşayanların aynı ulusun vatandaşları sayılması anlayışı değişik bir yön almıştır. Bundan sonra, ulus-devlet ile etniklik arasında bağ kurulmaya başlanmış ve yurttaşlığı belirleyen temel faktör etnik köken yani soy olmuştur. Aydın'ın da belirttiği gibi, bu dönemde kendi kültür devletini kurma yolunda izlenen stratejiler etnik temizlik, azınlıklaştırma, soykırım ve asimilasyon olmuştur.³⁵

Milliyetçilik akımı, 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi emperyal oluşumların yıkılmasına neden olurken, paradoksal ve eş zamanlı olarak bu imparatorlukların yerine kurulan ulus-devletlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu durumda milliyetçiliğin toplumsal koşullar neticesinde ele alınışına göre farklı anlamlar taşıdığını ortaya koymaktadır. Milliyetçilik, bir taraftan bir halkın bağımsızlık ve özgürlük savaşı için kullanılırken, diğer taraftan bir halkın yıkımına yol açan bir etken olarak da kullanılabilmektedir.

Sanayileşmenin ise milliyetçiliğin yayılmasına olan katkısı oldukça fazladır. Sanayileşmeyle birlikte artan kitlesel okur-yazarlık oranı ve ulusal eğitim sisteminin genişlemesi, yeni kültür kodlarına ve bu kültür kodlarının ilercisi olan yeni bir toplumsal sınıfın (aydın) ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Aydınlar, milliyetçiliğin geniş kitleler arasında yayılmasında büyük rol oynamışlardır. Hatipoğlu'nun ifadesiyle: "1789 Büyük Fransız Devrimi ile birlikte yükselen modern anlamdaki milliyetçilik akımı, bu devrimin uzantısı olarak 1790'larda yaşanan ikinci globalleşme dalgasıyla yayılmaya başlamış, farklı ülkelerde farklı etkiler yaratarak günümüze kadar uzanmıştır; bu uzun süreçte bazı yerlerde ayrılıkçı sonuçlar doğuran milliyetçilik bazı durumlarda da birleştirici olmuştur."³⁶

³⁵ Aydın, **Kimlik Sorunu ...**, 40.

³⁶ Murat Hatipoğlu, "Küreselleşme, Ulus-Devlet, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği Üzerine Tarihsel ve Güncel Bakışlar", **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt:20, Sayı:160 (Aralık-2000), 18.

Batı devletleri ele geçirdiği topraklarda kendi ulusal sermayesinin rahat hareket edebilmesi ve toplumda kendi üretim tarzına uygun tüketim kalıplarını yerleştirmek amacıyla kendi kültürel ve siyasi kurumlarını taşımıştır. Bu evre, globalleşmenin siyasi ve kültürel anlamdaki ikinci boyutunu oluşturmaktadır. Ancak Batı değerlerini almış bu ülkelerin aydınları 20. yüzyılın başlarında bağımsızlık taleplerinde bulunmaya başlamıştır. Devrimler yolu ile bu ülkelerde Batı'nın siyasi egemenliği sona erdirilerek bağımsızlık kazanırken aslında Batı'nın tam olarak saf dışı kalması fiili anlamda mümkün olamamıştır.³⁷

20. yüzyılın başından itibaren tüm dünyada Batı'dan yayılan bu düşüncelerin etkisiyle birlikte Batı'ya karşı başlayan başkaldırı meydan gelmiş, Türkiye'de örneği 19. yüzyılın başlarında görülen Batılılaşma reformları ile birlikte, Batı'nın fethettiği ve zayıflatığı ülkelerin ona karşı onun düşüncelerini ve tekniklerini kullanmaya başlaması eş zamanlı olmuştur. Bunlar aslında bir bakıma bundan sonraki yüzyıldaki milliyetçilik ve bağımsızlık hareketlerinin habercisi niteliğini taşımaktadır. 19. yüzyılın son yarısından itibaren milliyetçilik mücadeleleri emperyalizm/anti-emperyalizm mücadelesine dönüşmüştür.

Milliyetçilik hareketleri ile bağımsızlaşan bu devletler, kendileri için hedef koydukları Batı'nın uygarlığına ulaşabilmek amacıyla Batı'nın kurumlarıyla modernleşme hareketlerine girişmişlerdir. Sömürgeci Batı'ya karşı bağımsızlık kazanan bu topluluklar, eski yönetim biçimlerine dönmek yerine, kurumları ile birlikte Batı'nın ulus-devlet modelini ithal etmişlerdir. İlke olarak yasama, yürütme ve yargı erklerine sahip ve meşru şiddet araçlarının tekeline sahip olan ulus-devlet sistemi, 20. yüzyılda her ülkede farklı görüntüler sergilese de, dünyanın bütününde uygulanan global bir yönetim sistemine dönüşebilmiştir. Bu bağlamda Spybey, ulus-devletin global bir model olduğunu, köklerinin Batı'da bulunduğunu iddia eder.³⁸ Bununla birlikte ulus-devletin ilk gerçek global kültür olduğunu ve daha sonraki toplumsal gelişmeler için parametreler sağladığını da ekler.³⁹

³⁷ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 7-8.

³⁸ Spybey, a.g.e., 57.

³⁹ Ibid., 34.

III. 1890-1990 Yılları Arasındaki Globalleşme Süreci

18. yüzyılda Sanayi Devrimi ile hız kazanan emperyalizm olgusu, Avrupa devletleri arasında dünya pazarına ulaşma yolunda rekabetin artmasına neden olmuştur. Dağınık bir siyasal yapı içinde bu gelişmelerle mücadele edemeyeceğini anlayan Almanya, 1870’de Gümrük Birliği yoluyla bu rekabet karşısında bütünleşme yoluna gitmiş ve böylece siyasal birleşmesini tamamlamıştır. Daha sonra İtalya da siyasal birleşme yoluna giderek, sömürgecilik yarışında söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu gelişme, Fransız Devrimi’nden sonra değişmeye başlayan dünya düzenini 1870’ten sonraki gelişmelerle bir kez daha dönüşüme uğratmıştır. Bu nedenle 1890 yılıyla tarihlendirilen globalleşme süreci, 1870’ten sonraki gelişmelerle birlikte düşünülmelidir.

1870’lerde birliğini sağlayan Almanya’nın kıtasal güç olarak ortaya çıkışı farklı bir aidiyet duygusunun gelişmesine yol açmıştır. Fransız Devrimi’nin “kardeşlik” ilkesiyle beslenen ve daha çok politik bir anlam içeren milliyetçilik anlayışına karşı, ırk ve kültürü esas alan bir milliyetçilik kavramı gündemi meşgul etmeye başlamıştır.⁴⁰ Böylelikle temelleri 1789’a dayanan teritoryal; yani vatandaşlık bağıını esas alan milliyetçiliğin yanında yeni bir milliyetçilik anlayışı ortaya çıkmıştır.

1870’lere dayanan ekonomik kaynaklı milliyetçiliği, Batı’nın yayılmacı politikası; yani emperyalizm duygusu ile açıklamak mümkündür. Avrupalı devletlerin dünyaya yayılması, Avrupalı olmayan halklar arasında -Osmanlı da bunlara dahil- milliyetçiliği tırmandırmıştır. Bu dönemde tüm ülkelerdeki milliyetçiliğin amacı, Batı’nın maddi ilerleme gücüne erişmek, ulusal sanayi ve ekonomilerini güçlendirmek ve böylece ulusal bir güç olarak ortaya çıkmak olmuştur. Carr; bu dönemin toplumsal milliyetçiliğin, zeminini, siyasal özlemlerden ekonomik özlemlere kaydırıldığını ve bunun da “laissez faire” devletinin “toplumsal hizmet” devleti lehine sahnedi çekilmesini beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Bu durum, orta sınıfın üstünlüğünden kitlelerin üstünlüğüne ya da liberal demokrasiden kitle demokrasisine

⁴⁰ Abdullah Martal, “İki Dünya Arasında Şovenizm” Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri (Mersin Üniversitesi, 30 Nisan-2 Mayıs 1997), 214.

geçiş, devletin niteliğini ilgilendirdiği kadarıyla da politikadan ekonomiye geçiş ifade etmektedir. Bundan böyle ulus-devletin işlevleri siyasal olduğu kadar ekonomik bir görünüm de kazanmıştır.⁴¹ Carr bu ifadesiyle milliyetçiliğin ekonomi ile ilişkisini vurguladığı kadar kendi ulus-devletini güçlendirmek isteyen bireylerin kullandıkları bir ideoloji olduğunu da göstermektedir.

Bottomore da bu dönemde gelişen milliyetçiliklerin önceki dönemlerden farkını ekonomik ve siyasi koşulların değişimiyle açıklamaya çalışmıştır:

“II. Dünya Savaşı’ndan bu yana kendilerini gösteren milliyetçi hareketler ve yeni uluslar, onları Batı Avrupa’da ulus-devletlerin oluşumuna yol açan daha önceki hareketlerden pek çok yönden ayıran özellikler göstermektedirler; çünkü bunlar, çok farklı uluslararası bağlamda -çok gelişmiş bir kapitalist dünya ekonomisinde, dünyanın güçlü emperyalist uluslararası bölüşümünün yan etkisi olarak ve sosyalist hareketin gelişmesinden kaynaklanan siyasal dönüşümlerin tam ortasında- ortaya çıkmışlardır.”⁴²

Güleç ise, tarih içinde erken uluslaşan ve ekonomik yönden gelişen ülkelerin, henüz uluslaşmamış ve geri kalmış ülkelere müdahale ederek ekonomik/toplumsal ve kültürel yapılarını önemli ölçüde değişikliğe uğrattıklarını ve çarpıttıklarını belirterek emperyalizmin etkisi üzerinde durmuştur.⁴³ Bu durum geri kalmış ülkelerde, birbirine zıt eğilimlerin iç içe olduğu bir dizi tepkinin doğmasına yol açmıştır. Bir yandan gelişmiş Avrupa ülkelerinin kurumlarına tepki gösterilmiş, öte yandan da bu kurumların benimsenerek topluma uyarılma zorunluluğu hissedilmiştir. Böyle bir uluslaşma süreci kendiliğinden olmaktan çok, yapay olarak gerçekleşmekte; yerellik ve evrenselcilik toplumda kutuplaşma yaratmaya başlamakta, ulusal kültür ve ulusal kimlik Batı taraftarı aydın ve bürokrasinin etkisiyle/müdahalesiyle tepeden indirilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Türk milliyetçiliğini de içine alan geç milliyetçilik dalgası, Fransız Devrimi’ni gerçekleştiren güçlü burjuva sınıfına benzer bir sınıfı yaratma isteğiyle bir arada düşünülmelidir.

⁴¹ Carr, a.g.e., 35.

⁴² Bottomore, a.g.e., 63.

⁴³ Güleç, a.g.e., 19.

Smith, Batılı olmayan milliyetçiliklerin yaratmaya çalıştıkları teritoryal ulusal kimliğin içeriğinin kültürel düzeyde entelektüellerin bir ürünü olduğunu, ancak siyasal düzeyde entelektüellerin yerini başka grupların aldığını belirtmiştir. Ona göre, karşılaştırılmalı olarak bakıldığında, milliyetçi hareketlerin toplumsal bileşimi, tarihsel konjektüre ve hareketin içinde bulunduğu evreye bağlı olarak hem son derece değişkendir hem de sınıfları yatay keser. Taraftarları arasında, entelektüellerin, tacir ve sanayicilerin, teknisyen ve liberal profesyonellerin yanında, sadece işçi ve köylüler değil; subaylar, ruhban sınıfının aşağı tabakasından kimseler, küçük aristokratlar da bulunabilir.⁴⁴

18. yüzyılda İngiltere’de gerçekleşen ve tüm dünyada ekonomik, toplumsal ve siyasal yönden dönüşümlere yol açan Birinci Sanayi Devrimi’ni 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında İkinci Sanayi Devrimi izlemiştir. İkinci Sanayi Devrimi, temelde içten patlamalı motorların icadı ve bunların sanayiye uygulanmasından güç almış; ulaştırma ve haberleşmede devrimci gelişmelerle sürmüştür. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başına tarihlenebilen bu icatlar yanında, mikropların bulunmasıyla birlikte kimya ve ilaç sanayiindeki gelişmeler, 19. yüzyıldaki ölümcül salgınların durdurulmasında önemli bir adım olmuş, daha sağlıklı, daha iyi yetişmiş insan gücü ortaya çıkmıştır.⁴⁵ 19. yüzyılda ortaya çıkan emperyalizm olgusu, ulusların bir dünya pazarı elde etme yolunda bloklaşmalarına ve iki büyük dünya savaşının yaşanmasına yol açmıştır. Bu savaşlar, bir yandan I. Dünya Savaşı’ndan Soğuk Savaş’ın (1914-1945) başlamasına kadar süren dönemin “Aşırıliklar Çağı” olarak adlandırılmasına neden olurken, diğer yandan savaşların sonucunda imparatorluk sistemlerinin tamamen çökmesi ve yerini uluslara bırakması, milliyetçilik ve bununla bağlantılı olan ırkçılık ve şovenizmin tüm kitleleri etkisi altına almaya başlaması, 20. yüzyılın “milliyetçilik çağı” olarak nitelendirilmesine yol açmıştır.

Berkes’in “Batı’nın niteliği saldırgan emperyalizm ile birleşmiştir”⁴⁶ şeklindeki saptaması, 20. yüzyılda iki dünya savaşından sonra ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerinin anti-emperyalist bir çizgide gelişmesini açıklamaktadır. Bu dönemdeki

⁴⁴ Smith, *Millî Kimlik*, 182-186.

⁴⁵ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 27.

⁴⁶ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973), 427.

milliyetçilik hareketleri, Avrupa devletlerinin emperyalist tutumuna karşı verilen bağımsızlık savaşları şeklinde düşünülmelidir.

Milliyetçilik, 19. yüzyıl Avrupa'sında gecikmiş devletler için özel olarak sentezlenmiş bir modernleşme ideolojisi olmuştur. Keyder'in ifadesiyle, I. Dünya savaşı ve Cemiyet-i Akvam, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarında kurulmuş birçok siyasi birimi ulus-devlet yapan başlıca ideolojinin "milliyetçilik" olduğunu onaylamıştır.⁴⁷ I. Dünya Savaşı'ndan sonra görülen milliyetçilik hareketleri, sonuçları açısından paradoksal bir gelişime sahne olmuştur. Milliyetçilik hareketleri Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi emperyal oluşumların sonunu getirirken; Yugoslavya, Polonya ve Çekoslovakya gibi ulus-devletlerin kurulmasını sağlamıştır. Bununla birlikte savaştan galip çıkan devletler ile mağlup olanlar arasında imzalanan barış anlaşmaları da milliyetçilik hareketlerini desteklemiştir. Bu dönemden sonra milliyetçilik hızla Arap dünyasına, Hindistan'a ve Uzak Doğu'ya yayılmaya başlamıştır.

Bu dönemde bağımsızlıklarını kazanmak isteyen sömürge toplumlarının söylemlerinde önemli bir yer tutan etniklik, ulus-devletin temeli olarak değil, ulus-devlet tarafından varlığını meşrulaştırmak ve belirli bir sadakat oluşturmak için kurgulanan bir kavram olarak ele alınır. Yani bu açıdan etniklik, tutunum ihtiyaçlarını karşılamak için varsayımsal olarak ele alınması gereken bir kimlik çeşididir. Böyle bir milliyetçilik anlayışının dayandığı ve iddialarını desteklediği en önemli araç ise tarihtir. Bu durum 19. yüzyıldan sonra tarihçilik anlayışının değişmesine neden olmuştur. Ulusal tarihler artık prenslerden çok halklar üzerinde durmuştur. Böylece tarih, kralları haklı çıkaran bir vekanüvislikten kurtulmuş ve halkların farklılıklarını ortaya çıkarma anlamında "ideografik" anlayışa dayanmıştır.⁴⁸ II. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar bu türden milliyetçilikler genellikle milliyetçi tek bir parti iktidarının önderliğinde gerçekleşmiştir. Alman Nazizmi ve İtalyan Faşizmi, bunun en güzel örnekleridir.

⁴⁷ Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1989), 74.

⁴⁸ Immanuel Wallerstein (Ed.), *Gulbenkian Komisyonu/Sosyal Bilimleri Açın: Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor*, Çev.: Şirin Tekeli (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 11-24.

Avrupa'nın kurumsallaştırdığı ulus-devlet modeli Avrupa dışındaki sömürge devletleri için de model oluşturmıştır. İki dünya savaşı arasında Almanya ve İtalya'da yükselen totaliter rejimler ya da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde ve bunun ardından ortaya çıkan bazı sosyalist rejimler egemen olan ulus-devlet modellerinin özünü değiştirememiştir. Bununla birlikte sınırları içinde farklı ulusal kümelerin bulunduğu sosyalist ülkelerin (SSCB, Yugoslavya) yıkılması milliyetçiliğin ulusal bir duygu olarak da gücünü ortaya koymuştur.

Macpherson, bu durumun az gelişmiş ülkelerde de gözlendiğine işaret eder. Az gelişmiş ülkelerde görülen bağımsızlık mücadelesi, sonuçta, basit tek parti sisteminin ya da kitle hareketinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun tek parti hakimiyeti denen bir sistem olduğunu ve bu partinin bağımsızlık sonrası yapıya en azından yasama çoğunluğu açısından hakim olduğunu belirtir.⁴⁹ Yeni kurulan devletlerde başa geçen hükümetlerin amacı merkezi gücü arttırmak ve halka milli kimlik duygusunu aşlamak olmuştur.

Alman kültür devleti ve milliyetçilik anlayışının etkisiyle birlikte, 20. yüzyılda iki dünya savaşı arasında geçen süreçte milliyetçilik, ırk ve kültürü esas alan politik bir anlama bürünmüştür. Bu gelişmeyle birlikte Almanya, İtalya ve Japonya'da şovenizm etkili olmuştur. Martal'ın ifadesiyle milliyetçiliğin yan ürünlerinden biri olan şovenizm: "Milli olan her şeye kayıtsız şartsız hayranlık göstermek, yabancı olan her şeye karşı çıkmak, yani bağınaz bir milliyetçi olmak demektir."⁵⁰ Bu dönemden sonra ulusa ayırt edici bir vasıf yüklenerek ırk ve kan birliğine dayandırılmıştır. Yine Martal'a göre milliyetçilik içinde daima olumlu ve olumsuzluk duygularının aynı çizgide kesiştiği bir anlama sahiptir. Anti-emperyalist ya da bir bağımsızlık hareketi olarak ortaya çıktığında olumlu bir anlam taşıırken, ırkçı ve şovenist bir biçimde ortaya çıktığında, kolayca saldırgan ve olumsuz bir kılıfa girebilmiştir.⁵¹ Alman birliğinin kurulmasıyla birlikte, Fransız Devrimi'nde ortaya çıkandan daha farklı bir aidiyet duygusunun gelişmesine

⁴⁹ Macpherson, C. B., *Demokrasinin Gerçek Dünyası*, Çev. Levent Köker (Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984), 21-24.

⁵⁰ Martal, a.g.e., 215.

⁵¹ Ibid., 217.

yol açan milliyetçilik, bu dönemde ırkçılığa doğru kaymaya başlamış ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra ırkçılık doruk noktasına ulaşmıştır.

Milliyetçilik ve ırkçılık ideolojisi arasında bir bağ olup olmadığı sorununun ele alan Miles, “ideolojik bağlantı” kavramını kullanarak ırkçılık ve milliyetçilik ideolojilerinin birbiriyle çakıştığını ve benzerlikler taşıdığını ileri sürmektedir.⁵² Aynı zamanda Anderson da daha önce belirtildiği gibi, ulusların hayali bir topluluk olduklarını öne sürerek böyle bir bağlantıya değinmektedir. Miles, Anderson’un ırkçılık ve milliyetçilik ideolojileri arasında kurduğu ilişkiyi şu şekilde yorumlar: “Uluslar gibi ırklar da iki anlamda hayali üründür; ulus ve ırk, gerçek bir biyolojik temele dayanmaz ve kendilerine anlam yüklenenlerden hiçbirisi bir diğerini tanımaz ve ortak duygu birliği anlamında bir toplum oluşturdıkları hayal edilir. Dahası, dışında diğer ırkların bulunduğu bir sınırın algılanması anlamında kısmi oldukları varsayılır.”⁵³ Burada iki ideolojinin de “ötekini” dışlama özelliğine vurgu yapılarak böyle bir bağlantı kurulmaktadır.

Anderson’a göre yüz yüze ilişkilerin geçerli olduğu ilkel topluluklar dışındaki bütün topluluklar hayalidir.⁵⁴ Sonuçta ulusun, ırkın, ümmetin, hatta sınıfsız toplum kavramının, hayali topluluklar olarak sayılması gerekir. Bu toplulukların varlığı; ideolojiler aracılığıyla bireylere, gruplara, sınıflara hayal ettirilir. Ancak bu düşler gerçeklikle bağlantılıdır. Bunlar arasında gerçeklikten en uzak olan ise ırk topluluğudur. Şenel ise, ırkçılıktan, “milliyetçiliğin az gelişmiş ikiz kardeşi” olarak bahseder. Ona göre kronolojik açıdan bakıldığında sömürgeci ırkçılık milliyetçiliği beslemiş, milliyetçiliğin aşırı (faşist) ve özel (anti-semitist) bir biçimi faşist ırkçılığa yol açmıştır.⁵⁵ Ancak milliyetçiliği ve ırkçılığı birebir örtüşen ideolojiler olarak değerlendirmek doğru değildir. Aslında bu sorunun özünde Miles’in da belirttiği gibi “ideolojik bağlantı” kavramı yatmaktadır. Bu iki ideolojiler arasında bağlantı kurmak mümkündür. ırkçılık söylemi, kendi milliyetçiliğini yaratıp, bunu diğer milliyetçilik söylemleri üzerinde meşrulaştırmaya çalışabilir. Bu durum bazı çevrelerin temelde

⁵² Miles, a.g.e., 123.

⁵³ Ibid., 126.

⁵⁴ Anderson, a.g.e., 21.

⁵⁵ Alâeddin Şenel, *Irak ve Iraklılık Düşüncesi* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1993), 158.

milliyetçi bazı akımları çıkarları uğruna ırkçı gösterme yoluna gitmelerine neden olmaktadır. Irkçılığı genelde milliyetçiliğin bir uzantısı olarak gösterme eğiliminin giderek arttığı da gözlenmektedir. Çünkü bu tutumu ırkçılık kisvesi altında sunmak, farklılıkların öne çıktığı bir dünyada mümkün görünmemektedir. Bu harekete bir kılıf bulmak şarttır ve bu işlevi yerine getirecek bir ideoloji olarak da milliyetçilik, biçilmiş kaftandır.

II. Dünya Savaşı'nın ardından demokrasinin tek kabul edilebilir siyasi rejim olarak ortaya çıkışı ırkçılık politikasını azaltsa da tam olarak ortadan kaldıramamıştır. Hatta kapitalizmin yayılmasıyla birlikte Batı temelli olmasına rağmen ırkçılık Batı-dışı toplumlara da yayılmaya başlamıştır. Kapitalist toplumlardaki ırkçılığı “yeni ırkçılık” olarak nitelendiren Balibar; bunu, göç kategorisinin işleyişine bağlı olarak ortaya çıkan ayrımcılık ve şiddet gösterileriyle açıklamaktadır. Bunu bir kriz dönemi olarak belirleyen Balibar, bir diğer kriz döneminin ise iki savaş arasındaki dönemde yapılan ırkçılıkla belirlendiğini öne sürer.⁵⁶

Böylelikle kapitalizmin gelişmesi “öteki” tanımının yeniden üretilmesine neden olmuş, sanayileşmeyle birlikte ötekinin işgücüne gereksinmesi artan Avrupa devletlerinde savaştan sonra zaten değişmeye başlayan ırkçılık söylemi yön değiştirmiştir. Bu değişim süreci ülke dışından gelen göçmenlerin kültüre karşı asimilasyonuna ve böylece toplumun türdeşliğine yönelmiştir. Ancak 1970'ten sonra başlayan ekonomik kriz bu tutumda değişikliğe yol açarak ve göçmenlerin sınır dışı edilmesine yönelik İngiltere'nin öncü olduğu politikaların uygulanmasına neden olmuş, ırkçılık bundan sonra yabancı işçi ve göçmen sorununa kaymaya başlamıştır. Bu konuda tekrar Şenel'e dönülürse; gelişmiş ülkelerin emekçi sınıflarının ırkçılığının başlıca nedenlerinden biri, sınıf içi ekonomik rekabettir. Bu konuda ABD işçi sendikalarının sosyalist bir çizgi tutturdıkları dönemde bile, dış ülkelere Birleşik Devletlere olan göçe karşı gösterdikleri sistemli, örgütlü ve kolaylıkla ırkçı bir niteliğe bürünebilen tepkisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa ülkeleri işçilerinin, yabancı işçilere karşı tepkilerinin bir örneğini oluşturacak niteliktedir.⁵⁷

⁵⁶ Balibar ve Wallerstein, a.g.e., 25-38.

⁵⁷ Şenel, a.g.e., 90.

Bazı akademisyenler tarafından 1930-1980 yılları globalleşme sürecinin “tatile çıktığı”⁵⁸ dönem olarak nitelendirilse dahi, bu görüşe tam anlamı ile katılmak mümkün değildir. Dünya ekonomisi her ne kadar ulusal ekonomilerin birbirleri ile ilişkilerini düzenleyen uluslararası ekonomi düzeyinde kalmış olsa dahi, bu dönemin globalleşmenin 1970’lerde ortaya çıkacak yeni bir bunalımda kendini başka bir form ile ortaya çıkaracağı yeni yapıları oluşturduğu süreç olarak kabul edilmelidir. Bu dönem, bugün globalleşme aktörleri dediğimiz pek çok ulus-üstü ve uluslararası olarak adlandırılan örgütlerin kurulduğu ve aynı şekilde global şirketlerin global faaliyet için altyapı oluşturdukları bir dönemdir. Aslında globalleşme süreci hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır. Bu süreç farklı ivmelerle, farklı görüngülerle kapitalizmle eş zamanlı olarak gelişimini sürdürmüştür. 1945’ten 1970’e kadar geçen dönemi, globalleşmenin ikinci evresinden üçüncü evresine geçişi hazırlayan bir dönem olarak nitelendirmek daha yerinde olacaktır.

I. ve II. Dünya Savaşları’nın ardından insan hakları kavramının doğmasına tanık olunmaktadır. I. Dünya Savaşı’ndan sonra savaşı kazanan başlıca müttefikler ve ortak devletler (ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) dört ayrı kategori devlete azınlık koruma hükümlerini kabul ettirmişlerdir.

Savaştan sonra, 19. yüzyıl uluslararası ilişkilerinde güç kavramı, yerini hak kavramına bırakmaya başlamıştır. Ancak bu zayıf devletler açısından görünüşte, güçlünün gücünü arttırmaya dayanan bir hak olmuştur. Savaştan sonra ortaya çıkan ulus-devletlerin bağımsızlık mücadeleleri açısından önemli olan diğer bir gelişme ise ABD Başkanı Wilson’un Ocak 1918’de kabul ettiği, sömürge halklarına kolektif bir hak olarak verilen “kendi kaderini tayin hakkı”dır (self-determination). 1919’dan itibaren ırka ve dile dayanarak ulus olma isteğinde bulunan topluluklar kendi kaderlerini belirleme hakkına sarılmışlardır. II. Dünya Savaşı yıllarında (1944) toplam 56 olan ulus-devlet sayısı, sömürge imparatorluklarının dağılması, birçok ülkenin bölünmesiyle birlikte günümüzde 200’ü geçmiştir.

⁵⁸ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, 19.

Savaştan galip çıkarak hızla sanayileşmeye devam eden devletler, her alanda gelişmelerini tamamlamışlar ve diğer ülkeler üzerinde söz sahibi olmaya başlamışlardır. II. Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte dünya Soğuk Savaş dönemine girmiştir. Hobsbawm'a göre bu dönem II. Dünya Savaşı'ndan çıkan iki süper gücün (ABD ve SSCB) "*Soğuk Savaş*"* denilen bir mücadele içinde sürekli karşı karşıya gelmesidir.⁵⁹ Sömürge sonrası dünya, çift kutuplu bir şekil almıştır.

İki kutuptan birini, II. Dünya Savaşı'ndan en az zararlı çıkan ve İngiltere'nin yerini alan ABD, diğer tarafını ise 1991'de yıkılan sosyalist rejimin temsilcisi SSCB oluşturuyordu. Bu dönem iki kutup arasındaki ideolojik ve siyasi kamplaşmalarla karakterize olmuştur. İki kampın da kendine özgü ve diğerlerinden oldukça farklı düzenleri bulunuyordu. ABD öncülüğündeki kamp, serbest piyasa ekonomisini diğeri ise merkezi planlamayı uyguluyordu. Merkezi planlamaya bağlı olan Doğu Bloku ülkeleri kendi dışındaki dünya ile ticari ve diğer ilişkilerini minimuma indirmişti.

"Her kamp kendi etki alanını genişletmek için dönemin az gelişmiş ülkelerine tavizler veriyor, bunları kendi çevresine çekmeye çalışıyordu. Ayrıca emeğe, doğal hammaddelere ve gıda maddelerine gereksinim, kamplar açısından stratejik öneme ekleniyordu. İdeolojik kamplaşma yanında ırk, renk, din, kültür gibi öğeler önemsiz kaldığı için kamplaşmada bunlar geri plana itilmişti. Irkçılığın II. Dünya Savaşı'na yol açtığı yıkım ise henüz tazeliğini yitirmemişti."⁶⁰

1870'ten 1915 savaş döneminin başına kadar uluslararası yatırımlarda artış yaşanmış, bu artış savaş dönemi koşullarında düşmüş ve 1950 ile birlikte savaşın bitmesi ve soğuk savaşın başlamasıyla doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında tekrar

* *Soğuk Savaş*: II. Dünya Savaşı sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülen sürekli gerginlik ve sınırlı çatışma biçimidir. Soğuk savaş, 1917'den başlayan Doğu-Batı çekişmesinin bir ürünüdür. Bu çekişme II. Dünya Savaşı'ndan sonra daha belirgin hale geldi. Soğuk savaş geriliminin azaldığı ya da çok yoğunlaştığı dönemler olmuştur. "*Soğuk Savaş*" deyiimi ilk kez 1947 yılında ABD'li Bernard Baruch tarafından kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Orta, Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da SSCB'nin etkisi artmaya başlamış ve bu bölgedeki ülkeleri bir ölçüde kendi şemsiyesi altına almıştır. Bundan korkan ABD ve İngiltere, Batı Avrupa'da ve başka yerlerde ve Sovyet yanlısı komünist partilerin iktidara gelmemesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Uyguladıkları Marshall Planı ile Batı Avrupa ülkeleri ABD'nin nüfuzu altına girerken, Doğu Avrupa ülkelerinde de Sovyet yanlısı komünist hükümetlerin kurulması ile Soğuk Savaş doruğa ulaşmıştır.

⁵⁹ Eric J. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl-1914-1991/Aşırıklar Çağı*, Çev.: Yavuz Alogan (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996), 263.

⁶⁰ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 91.

bir yükselme yaşanmıştır. Bu dönemden sonra çok uluslu şirketlerin ortaya çıkmasına tanık olunmuştur. Sermayenin globalleşmesi olgusu bu gelişmenin bir sonucu olarak başlamıştır. Birleşmiş Milletlerin Centre on Transnational Corporations araştırmaları 1970'lerin başında 30.000 şubeli 10.000 çok uluslu şirket olduğunu gösterirken bu sayının 1970'lerin sonunda 11.000 çok uluslu şirket ve 80.000 şubeye çıktığı görülmektedir.⁶¹ Ayrıca sanayinin büyümesi ve şehirleşmenin hızlanmasına eşlik eden zorunlu eğitim uygulamaları, işçi sınıfının siyasal bilinçlenme süreçlerinin artmasına yol açmıştır. Giddens, kapitalist sisteme geçişle birlikte sınıf sisteminin doğasının tamamen farklılaştığını ve önceki dönemin şiddet araçlarının denetiminde süren sınıf ilişkilerinin yerini emek sözleşmelerine bıraktığını söylemektedir. Soyut emeğin kirallanmasıyla birlikte sınıf ilişkileri şiddet yaptırımından çok, kapitalist üretim çerçevesi içine girmiştir.⁶²

Soğuk savaş döneminin en büyük güvensizlik ve risk kaynağını nükleer savaş tehdidi oluşturmuştur. Her iki kutup da aralarındaki siyasal ve ideolojik mücadelelerinin sonucunda nükleer silahlanmaya gitmiştir. Bütün kuşaklar her an patlak vereceğine inandıkları ve insanları tahrip edeceğine geniş çapta inanılan global nükleer savaşların gölgesi altında yetiştirilmiştir.⁶³ Batı Bloku, soğuk savaş boyunca Doğu'ya karşı ABD'nin askeri/nükleer şemsiyesi ve onun politik liderliği altında bir birlik oluşturmuştur. ABD'nin liderliğini destekleyen teknolojik ve ekonomik üstünlüğü her ne kadar 1970'lerde ve özellikle de 1980'lerde görece olarak Japonya ve Almanya karşısında gerileme göstermişse de Doğu tehlikesi, Batı Blokunu oluşturan ülkelerin iç çelişkilerini gönüllü olarak ikinci plana atmalarını, birlik ve beraberliği öne çıkararak ABD'nin liderliğinin kabul edilmesini kolaylaştırmıştır.⁶⁴ 1970'teki siyasal ve ekonomik krize kadar güç dengeleri büyük oranda değişikliğe uğramamıştır. Ancak soğuk savaşın bitmesi bu ortamın değişmesine neden olmuştur. 1970 dönemi bir geçiş dönemi özelliğini göstermektedir. Bu yıllarda OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) ülkelerinin petrol fiyatlarını arttırması, petrol sahibi ülkeleri zengin ederken, petrol ithalatçısı ülkeleri ekonomik krize sürüklemiştir. ABD'nin Vietnam başarısızlığı krizi

⁶¹ Ergin Yıldızoğlu, *Globalleşme ve Kriz* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996), 15.

⁶² Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 64-65.

⁶³ Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl ...*, 264.

⁶⁴ Yıldızoğlu, a.g.e., 13.

daha çok tırmandırmıştır. Bu dönemde yaşanan dünya ekonomik krizi daha sonra yaşanan gelişmeler açısından oldukça belirleyici olmuştur.

1970’lerde dünyada yaşanan ekonomik krizin suçlusu olarak refah devleti görülmeye başlanmıştır. Gerçekte, sermaye için ulusal pazarlar dar gelmeye başlamıştı; bu pazarın tüm küreyi kapsayacak biçimde genişlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda, sermayeye gümrük duvarları, ulusal sermayeyi koruyucu yasal önlemlerle sınır çeken ulusal sınırların siyasi anlamda olmasa da, fiilen kaldırılması gerekiyordu. Refah devleti bu anlamda sermaye hareketliliği için ortadan kaldırılması gerekli bir uygulamaydı. Nasıl ki, sermayenin daha geniş mekanda hareket isteği Avrupa’da kent-devletlerinin yıkılıp, ulus-devletlerin kurulmasına ön ayak olmuşsa; 1970’lere gelindiğinde yine sermaye, bu kez kendisini boğan ulusal sınırları kaldırarak global sistemin öncülüğünü yapmaya başlamıştır. 1970’ler, kapitalizmin yeniden yapılanması için bir geçiş dönemi olmuştur. Bu yıllarda deregülasyon olarak adlandırılan, piyasa ekonomisinin devletin müdahalelerinden arındırılması çalışmalarına girişilmeye başlanmıştır. 1980’lere gelindiğinde ise kimi zaman Reaganizm kimi zaman da Thatcherizm olarak adlandırılan bu politikalar, bütün ülkeleri tek “pazar” oluşturacak biçimde dünya pazarlarıyla bütünleşmesini hedeflemekteydi. Bu amaçla devlet tekellerinin sona erdirilmesi; kamu iktisadi kuruluşlarının özelleştirilmesi; fiyatların sübvansiyonlarının kaldırılması, dış ticareti koruyucu politikaların bırakılması; mal, hizmet ve sermayenin dolaşımında devletin müdahalelerinin ortadan kalkması gerekmektedir. Hedef, devletin kamu yararı için piyasada ekonomik girişimci olarak yer almadığı, devletin küçüldüğü, sadece kâr dürtüsü ile hareket eden özel girişimcilerin katıldığı, herkesin rekabet gücüne göre başarılı olduğu serbest ama bütünleşmiş bir dünya ekonomisi yaratmaktır.⁶⁵ Bu uygulamalarla, ulusal politika ve tercihler, yeni dünya ekonomisinin piyasa güçleri tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Artık “sermaye hareketlidir ve hiçbir ulusal bağlılığı yoktur, ekonomik avantajlar nereye yöneltirse oraya yerleşir.”⁶⁶

1970’lerde çok-uluslu şirketler yeni dünya ekonomisine uygun bir biçimde güçlenirken, 1980’lerde elektronik alanında yaşanan teknolojik devrim yeni ekonomi

⁶⁵ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 95-96.

⁶⁶ Paul Hirst ve Grahame Thomson, *Küreselleşme Sorgulanıyor*, Çev.: Çağla Erdem ve Elif Yücel (Ankara: Dost Kitabevi, 2000), 209.

anlayışının tüm dünyaya yerleşmesine yardımcı olmuştur. Yirminci yüzyılın sonunda yaşanan teknolojik devrimin sonuçları en somut olarak bilişim, iletişim ve ulaşım alanlarında gözlenmiştir. Bu dönemde yaşanan teknolojik devrim mikro-elektronığe dayanmaktadır. 19. yüzyıldaki teknoloji devrimi yeni ürünler ortaya çıkartırken, 20. yüzyılın son çeyreğindeki teknoloji devrimi ortaya fazla ürün çıkaramamış, esas olarak üretim sürecinde değişime yol açmıştır.⁶⁷

Yeni teknoloji ile dünya ekonomisi giderek daha da merkezileşmiştir. Yatay ya da dikey birleşmelerle sayıları azalan ama dünya üzerinde yaygınlığı daha da artan çok-uluslu şirketler, iletişim teknolojisi sayesinde daha geniş alanda hızlı karar alacak ve uygulayacak kapasiteye gelmiştir. Bu bağlamda bilişim ve iletişim teknolojisi, sermayenin global yaygınlığının bir aracıdır; sermayenin globalleşmesinin kaynağı ya da dayanağı değildir.⁶⁸

“... teknolojik değişme artık 18. yüzyılda olduğu gibi meraklı bireylerin laboratuvara kapandığı; asilzadelerin, rahiplerin katkı yaptığı biçimde oluşmuyor. Bugünün dünyasında teknoloji çoğunlukla şirketler içinde, belirli hedeflere yönelik olarak, yatırım yapılarak, ona ilişkin organizasyonlar kurularak yapılıyor... Bugünün sermayesinin globalleşmesi ile enformasyon teknolojisinin onun globalleşmesini kolaylaştırıyor olması hiç bağımsız olaylar değildir...”⁶⁹

Batı, askeri alanda başlattığı teknolojik ilerlemeyi, üretim alanlarına da aktarabilmeyi başarmış; serbestleşme politikaları ve olağanüstü bir teknolojik gelişme, güç dengesinin ABD’nin lehine değişmesine neden olmuştur. 1980’lerin ortasında ABD’nin iletişim ve enformasyon teknolojisiyle baş edemeyen Doğu Bloku ve SSCB, demokrasi ve serbest piyasa ekonomisinin etkisi altına girmiştir. 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılışı, ardından 1991’de SSCB’nin dağılması hem ekonomik anlamda hem de siyasi anlamda dünyadaki iki kutupluluğu ortadan kaldırmıştır. 20. yüzyılın başından itibaren kapitalizm için bir tehdit olarak algılanan sosyalist sistem ortadan kalkmış ve kapitalizm dışında uygulanabilecek alternatif bir ekonomik sistem kalmamıştır. Bunun

⁶⁷ Şaylan, *Değişim ...*, 122-123.

⁶⁸ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 29.

⁶⁹ Gülten Kazgan, “Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor?”, *İktisat Dergisi* İstanbul, Sayı:416 (2001), 4-5.

anlamı artık kapitalizmin tek seçenek olarak dünyanın tamamına yayılmasını engelleyecek bir gücün kalmamış olmasıdır. Doğu Bloku'nun yıkılmasının bir başka sonucu da uluslararası güç dengelerini farklılaştırmasıdır. Bloklardan birinin kalkmış olması, gelişmekte olan ülkeler açısından gelişmiş dünya karşısında pazarlık şansını sıfıra yaklaştırmıştır.⁷⁰ Pazarlık gücü kalmayan bu devletlerin dış politikaları yeni dünya düzeninin güçleri tarafından belirlenir hale gelmiştir. İki bloklu dünyada nükleer savaş tehdidinin aslında dolaylı olarak savaşırsızlığı getirmesine karşın tek bloklu dünyada ise, globalleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak uluslararası politikada çok kutupluluk artmıştır. “Askeri gücün kullanımı; ekonomik olmayan, milliyet ve din konuları ile bağlantılı hale gelmiştir.”⁷¹ Savaşlar artık uzun yıllar süren bölgesel savaşlara dönüşürken ne zaman global çıkarlar açısından bitirilmesi gerekiyorsa, o zaman yeni dünya düzeninin iktidarlarının müdahalesi ile sona erdirilmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi komünizm tehdidinin ortadan kalktığını ve uluslararası alanda ideolojik kamplaşmaların sona erdiğini göstermiştir. Böylece temelleri 1980'lere dayanan ve 1990'larda hızlanan bir globalleşme süreci başlamıştır.

IV. 1990 Sonrasındaki Dönem

1990 yılıyla belirlediğimiz ve kavramsal olarak gündemi fazlasıyla meşgul etmeye başlayan globalleşme sürecinin çok boyutlu olması ve araştırmamızın ulus-devletlerin tarihsel gelişim süreci içinde milliyetçiliğin etkisiyle uğradıkları dönüşümler ve günümüzdeki konumları üzerine odaklanması sebebiyle üzerinde durulması gereken asıl konu; globalleşmenin ekonomik, kültürel, toplumsal ve siyasal açıdan ulus-devletin içeriğinde yaptığı değişikliklerdir. Bu değişiklikler globalleşme kavramının özellikle 1990'lı yıllardan sonra günlük yaşama kendisini dahil etmesiyle birlikte daha çok hissedilmeye başlamıştır. Globalleşme olgusu, ele alınışı ve ülkelerin içinde bulundukları sosyal, siyasi ve ekonomik pozisyona göre değişiklik gösteren çok boyutlu bir süreci ifade etmektedir. Bu kavramın ulus-devlet ve milliyetçilik üzerindeki

⁷⁰ Şaylan, *Değişim ...*, 223-224.

⁷¹ Hirst ve Thomson, a.g.e., 39.

etkilerinin daha iyi yorumlanabilmesi için, kavramın değişik boyutlarıyla ele alınması önemlidir.

A.Modernite/Postmodernite Bağlamında Globalleşme Kavramı

Globalleşme kavramını açıklamaya geçmeden önce globalleşmenin çıkış noktası olan “modernite”den bahsetmek gereklidir. Bugün içinde bulunduğumuz toplumsal ve siyasal ilişkiler büyük ölçüde modernitenin ürünüdür. Devlet aygıtından ideolojilere, toplumsal ve siyasal kurumlardan düşünce geleneğine değin çok geniş bir alanda bulunan yapı ve olgular, moderniteden miras alınmıştır. Avrupa’da belirli bir tarihi süreçte değişik etmenlerin bir araya gelmesiyle kendiliğinden gelişen modernite, bu sürece daha sonraları eklenen dünyanın geri kalan kısmında adeta bir “ideal” halini almış; dünyanın geri kalanında “Batılılaşma” veya “Modernleşme” adıyla ve Batı’nın dolaylı ya da doğrudan müdahaleleri ile aynı süreç yaşanmaya çalışılmıştır. Modernite temelde insanın aklını kullanarak kendi geleceğine hakim olabileceğini, yine akılcı yöntemlere dayanılarak dünyanın ve evrenin anlaşılabilirliğini savunur. Bu nedenle akla ve akılcı düşünceye özel bir önem atfedilir.

20. yüzyıla gelindiğinde ise modernitenin temel öncül yaklaşımları sorgulanmaya başlanmıştır. Bunların hiç de ideal bir yaşam biçimini ifade etmediği, aksine insanoğlunun özgürleşmesinin önüne birer engel olarak çıktığı iddia edilir. Sanattan edebiyata, mimariden kültürel yapılanmaya dek varan geniş bir alan içerisinde yer alan “modern” kurum ve olgular yerlerini modernitenin rasyonalite geleneğine yaslanmayan yeni yaklaşımlara bırakmıştır. Bundan sonra modern, postmodern olarak anılmaktadır. Ancak, postmodernizmin, modernitenin günün şartları doğrultusunda yenilenmesi mi olduğu, yoksa moderniteden bir kopuşu mu ifade ettiği belirsizdir.⁷² Ancak özellikle son otuz yıldır bilimsel ve kültürel alanda ciddi bir duruş olarak ortaya çıkan postmodernizmin globalleşme bağlamında ele alınarak değerlendirilmesi son derece önemlidir.

⁷² Hamit Emrah Beriş, “Moderniteden Postmoderniteye, *Siyaset*, Ed.: Mümtaz’er Türköne (Ankara: Lotus Yayınevi, 2003), 483.

“Günümüze ait olan, çağdaş, çağcıl” anlamına gelen “modern” kelimesi M.S. 5. yüzyılda Latince “tam şimdi, bugüne ait” anlamına gelen “modo”dan türetilmiş ve ilk aşamada Hristiyanlığı benimseyen toplumun eski pagan kültüründen tamamen koptuğunu ve yeni bir kültürün doğduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Modern’den türetilen “Modernnite” (modernlik) terimi ise Avrupa’da belirli bir tarihi dönemde yaşanan büyük ve köklü değişmelere karşılık gelmekte ve bu dönemin izlediği süreçten farklı olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır.⁷³ Farklı bir anlatımla modernite terimi 17. yüzyılla beraber Avrupa’da toplumsal, siyasal ve kültürel alanda görülen değişiklikleri ve yeni toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini karşılar. Modernite Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Modernitenin felsefi ve düşünsel alt yapısını Aydınlanma düşüncesi ile onu önceleyen Rönesans ve Reform hareketleri oluşturur. Modernite 19. yüzyılın sonlarında, 20. yüzyılın başlarında ise, Alman sosyoloji teorisinde terim, modern kapitalist-endüstriyel devletin gelişimine paralel olarak geleneksel düzenin zıttı; ilerlemenin, ekonomik ve idari rasyonalizasyonun ve sosyal dünyanın farklılaşmasının meydana geldiği bir durum anlamını kazanmıştır.⁷⁴ Bu durumu, düşünce düzeyinde felsefi olarak formüle etmek ve meşrulaştırmak modernizm; Batı-dışı toplumların söz konusu duruma ulaşma süreci ise modernleşme olarak adlandırılmıştır.

Yazarlar moderniteden bahsettiklerinde, kuruma ait geçişlerin çıkış noktasının Batı olduğunu vurgulamaktadır. Modernite hangi açıdan Batı’ya özgüdür? Bu soruya cevap ararken modernitenin farklı yönlerine dikkat etmek gerekmektedir. Kuruma dayalı gruplaşmalara bakıldığında, iki farklı organizasyonun modernite içinde özel bir önemi olduğu görülür: *Ulus-devlet* ve *Sistematik Kapitalist Üretim*. Bunlar kültürel çevre ile ve önceki dönemlerle çok az paralellik göstermektedir. Eğer modernitenin dünyadaki insanları yakınlaştıracı yanı var ise de bunun nedeni öncelikle ortaya çıkardığı güçtür.

Modernitenin temel sonuçlarından biri globalleşmedir. Globalleşme yeni karşılıklı bağımlılıklara neden olmaktadır. Bu tartışmalar uzun vadede global güvenlik olanaklarını geliştirir ancak aynı zamanda yeni riskler ve tehlike tiplerine de neden olur. Sorun yeni bir karşılıklı bağımlılık tipinin ortaya çıkmasıdır. Fakat bu sorunların

⁷³ Türköne, *Siyaset*, 484.

⁷⁴ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 5-6.

üstesinden gelmek için gerekli olan stratejiler ve görüş yolları Batı dışındaki bir çevreden kaynaklanmaktadır. Çünkü ne modernitenin radikalleşmesi ne de sosyal hayatın globalleşmesi tamamlanmış bir süreçtir. Kültürel çeşitliliğe dünyada tamamlanmış bir düzen şeklinde bakılırsa, bu tip kurumlarda çeşitli kültürel reaksiyonlarla karşılaşmak olasıdır. Modernite ötesi hareketler, büyük zenginlik ve eşitsiz güç olarak tanımlanan global sistem ile ortaya çıkmaktadır. Doğal olarak birbirinden etkilenmektedir.⁷⁵

Modernite yalnız global etkisi ile değil, aynı zamanda dinamik karakteristiğinde önemi olan entelektüel bilgisi ile de evrenseldir. Bu açıdan bakıldığında, modernitenin Batı'ya özgü olduğu söylenebilir. Gelenekten radikale geçiş, yalnız daha önceki çağların yıkılması değil; diğer kültürlerin de yıkılmasıdır.⁷⁶

Pek çok globalleşme teorisyeni tarafından globalleşme kavramı bir “global alan” çizilerek bu alanın boyutları ile çözümlenmeye çalışılır. Globalleşmeyi modernliğin bir sonucu olarak değerlendiren Giddens, globalleşme çözümlemesine modernliği ele alarak başlar. Modernliğin, *kapitalizm*, *toplumsal gözetleme*, *askeri iktidar* ve *endüstriyalizm* biçiminde dört boyutunun olduğunu⁷⁷ ve bu dört temel kurumu globalleşme alanına aktararak, kapitalizmin “*kapitalist dünya ekonomisi*”ne, toplumsal gözetimin “*ulus-devlet sistemi*”ne, askeri iktidarın “*askeri dünya düzeni*”ne endüstriyalizmin de “*uluslararası iş bölümü*”ne dönüşerek globalleşmenin dört boyutunu oluşturduğunu ifade eder.⁷⁸ Giddens bu belirlemeden ilerleyerek “modernliğin yapısal olarak globalleştirici” olduğu sonucuna varır.⁷⁹

Globalleşme, modernitenin bir ürünü olmasına karşın modernizmin tüm değer yargılarını sorgulama sürecine almıştır. Bu bağlamda post-modernizm ile bir ilişki

⁷⁵ Anthony Giddens, *Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Çev.: Mehmet Özay (İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000), 133 ve Çiğdem, a.g.e., 215.

⁷⁶ James L. Marsh ve John D. Caputo and Merold Westphal (Ed.), *Modernity and Its Discontents* (New York: Fordham University Press, 1992), 64.

⁷⁷ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 62.

⁷⁸ Ibid., 72.

⁷⁹ Ibid., 66.

kurmak mümkündür.⁸⁰ Modernite-sonrası anlamına gelen postmodernite, modern toplum ve kültürün içine girdiği yeni bir durumu simgeler. Bu yeni durumda teknoloji ve enformasyonun şekli değişmiş, üretimin yerini tüketim, realitenin yerini imaj, bütünün yerini parçalanma almış; büyük anlatılar (metanarratives) inkara yönelmiş, yüksek kültür terk edilmiş ve popüler kültür hakim konum kazanmıştır.⁸¹ Bunun felsefi düzeyde formülasyonu ve meşrulaştırımı postmodernizm; Batı-dışı toplumlara etkisi ise postmodernleşmedir.

Postmodern ister modern'in bir uzantısı, ister ondan bir kopuş olarak ele alınsın, her durumda bir değişimin meydana geldiği açıktır. Bu nedenle aranması gereken yanıtlar bu değişimin ne zaman ortaya çıktığı veya postmodern'in ilk ne zaman ve hangi dönemi ifade ettiğidir. Ancak bu değişim ve dönüşüm tek bir şekilde nitelenmeyip, değişik şekillerde ele alınmaktadır. En genel çerçevede dönüşüm; sanayi sonrası ve postmodern toplum olarak adlandırılmaktadır. Sanayi sonrası yaklaşım, toplumun yapısal dönüşümünü ve bu değişimin sosyal sonuçlarını ele alırken, postmodern toplum yaklaşımcıları zihinsel ve düşünsel olgulara daha çok vurgu yapmakta, toplumun temelinde bir kırılma olduğuna işaret etmektedir.⁸²

Bu terimi “postmodernlik” (postmodernity) şeklinde kullanan ilk tarihçi Arnold Toynbee'dir. Toynbee 1974 yılında Batı medeniyetinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra girdiği yeni bir dönemi “postmodernlik” olarak tanımlamıştır. “Postmodernizm”in popülerlik kazandığı yıl ise 1960'tır. 1960'larda birçok genç yazar, eleştirmen ve sanatçı müze ve akademide kurumsallaşmasından dolayı reddedilen yüksek modernizmin dışında yer alan bir hareketle ona “postmodernizm” demiştir.⁸³ 1979 yılında ise Fransız bilimadamı Jean François Lyotard'ın Kanada Hükümeti için hazırladığı raporun “Postmodern Durum” (The Postmodern Condition) başlığıyla yayımlanmasının ardından bu kavram, akademik çevrelerde tartışmaların konusu

⁸⁰ Oktay Gökdemir, “Küreselleşme ve Post-Modernizm Tartışmaları Karşısında Ulus-Devletin Konumu”, *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri* (Mersin Üniversitesi, 30 Nisan-2 Mayıs 1997), 18.

⁸¹ Sarıbay, *Postmodernite ...*, 5.

⁸² Aytekin Yılmaz, *Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar* (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 92. Ayrıca konuyla ilgili bkz. İrfan Erdoğan, *Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim* (Ankara: 2000).

⁸³ Sarıbay, *Postmodernite ...*, 6.

olmuştur.⁸⁴ Bununla beraber postmodernite, postmodernizm ve postmodern gibi nitelermelerin tam olarak neye karşılık geldiğini belirleme olanağı yoktur. Postmodernizm kavramının tanımı ve içeriği üzerinde de çalışmalar yoğun bir şekilde sürmektedir. Bu tartışmalar çerçevesinde birçok düşünürün postmodernizmi birbirinden farklı şekillerde yorumladığını, herkesin üzerinde anlaştığı bir tanımın henüz ortada bulunmadığını söylemek yanlış olmaz. Toplumsal yaşamda radikal değişimlerin veya dönüşümlerin gerçekleşmekte olduğu konusu genel olarak kabul edilmekle beraber; bu oluşumun modern sonrası yeni, kendi kendine yeterli ve bağımsız bir tarihsel süreci ifade edip etmediği konusu postmodernizm tartışmalarının odak noktasını oluşturur.⁸⁵ Şaylan'a göre:

Postmodernizm, genel olarak modernizmin, modernizmin temel kavramlarından biri olan rasyonelliğin ve bilimsel temsil felsefesinin (epistemolojinin) yadsınması olarak düşünülmektedir... Bu çerçeve içinde, postmodernizmi bir kuram veya kuramlar bütünü olarak tanımlamak olanaksızdır. Postmodernizmi, içinde yarışan, farklı eğilim ve yaklaşımların yer aldığı, sınırları belli olmayan bir alan olarak düşünmek gereklidir.⁸⁶

Postmodernizm, oldukça muğlak bir kavramdır. Postmodern olarak; bir yandan kronolojik ilerleme izlenimini bırakırken ve daha önceki bir dönemin, aşamanın veya tarzın sona erişini bildirirken, diğer yandan belli bir kültürel, sanatsal ve düşünsel hareketi aşmak anlamına gelmektedir. Bu anlamıyla modernizmden kopuşu ve onu aşmayı ifade etmektedir.⁸⁷

Modernizm ve Postmodernizm süreçlerinin bir getirisi olan globalleşme kavramının, topluma dayalı, ekonomik, kültürel ve siyasi sonuçlar yarattığını ifade etmek mümkündür. Kavramla ilgili değişik tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan birine göre globalleşme ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılmasıdır. Bu bakış açısına göre globalleşme, ülkeler arasında fiziksel ve ekonomik

⁸⁴ Türköne, *Siyaset*, 496.

⁸⁵ E. Fuat Keyman, "Postmodernizm ve Radikal Demokrasi", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:56 (Yaz-Güz 1993), 127.

⁸⁶ Gencay Şaylan, *Postmodernizm* (Ankara: İmge Kitabevi, 1999), 21.

⁸⁷ Mehmet Yüksel, *Modernite Postmodernite ve Hukuk* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002), 21.

egemenliklerin törpülenmesi anlamını taşır. Globalleşme, farklı toplumsal kültürlerin ve inançların daha yakından tanınması, ülkeler arasındaki her türlü ilişkinin yaygınlaşması ve yoğunlaşması, ideolojik ayrımlara dayalı kutupların ortadan kalkması sonucunu doğuran kaçınılmaz bir süreçtir.⁸⁸ Globalleşme kavramına yönelen olumlu anlamlar yanında; globalleşmenin soğuk savaş sonrası kapitalist dünyanın kazandığı ideolojik savaşı ekonomik alanda da gerçekleştirmek ve bu üstünlüğü tüm dünyaya hakim kılmak için uluslararası sermaye tarafından başlatılan bir süreç olduğuna ilişkin tanımlamalar da özellikle Marksist yazarlar tarafından kullanılmaktadır. Bu bağlamda globalleşme: “Kumanda ekonomisinin küçülmesi, devletin bütün sosyal ve ekonomik ilişkilerden vazgeçmesi, bunun yanında, bir de pazarın dünya ölçeğinde tek pazar haline gelmesidir.”⁸⁹

B. Günümüzdeki Genel Globalleşme Yaklaşımları

Globalleşme kavramına yönelik yapılan tanımlama ve değerlendirmeler, bu tanımlamayı yapanların ideolojilerine göre olumlu veya olumsuz olabilmekte ancak globalleşmenin ortaya koyduğu bu değişim süreci farklı bakış açıları tarafından da kabul görmektedir. Kavrama olumlu yaklaşım yükleyenler ile yerellik tartışmaları ve bu tartışmalar içerisinde farklılık ilişkisinin formülasyonu konusunda özellikle Hall, King ve Wallerstein’ın görüşleri önemlidir. Globalleşmeye olumsuz anlam yükleyen ve kutuplaştırıcı niteliğini vurgulayarak eşitsizliğin global ölçekte derinleşmesine neden olduğunu savunanlar ise Bauman ve Amin’dir. Yine olumlu yaklaşımla birlikte yerelliğin-evrenselliğin eş zamanlılığı ve karşılıklı bağımlılığı konusunda Giddens ve Robertson, görüşlerine yer verilmesi gereken yazarlardır.*

Globalleşme tanımları içerisinde önemli konulardan biri globalleşmenin farklılık politikası ve farklılık vurgusudur. Globalleşme süreci içinde, global ölçekte,

⁸⁸ Yusuf Erbay, “Kavram Olarak Küreselleşme”, *Milli Kültürler ve Küreselleşme, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. İlmî Kongresi Bildirileri* (Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997), 148.

⁸⁹ Işık Kansu (Der.), *Emperyalizmin Yeni Masalı; Küreselleşme* (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 9.

* Globalleşme tartışmalarıyla ilgili genel bir yaklaşım için bkz. Pınar KAYA, *Türkiye’de Küreselleşme Tartışmaları* (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004).

kültürel düzlemde farklılıkların, yerelin canlılığı/canlandırıldığı, önplana çıktığı/çıkarıldığı gözlenmektedir. Globalleşme kavramıyla ilgili bazı akademisyenler, kültürel düzlemdeki farklılık vurgusunun globalleşme için stratejik işlevini belirtmektedirler. King'in ifadesiyle: "Globalleşme, farklılıkları tanımak ve içine katmak ister, yok etmeye çalışmak yerine onlar aracılığıyla işlemeye çalışır."⁹⁰ Farklılığın/yerelin globalleşme süreci içerisinde artan vurgusu, bu süreç içinde ulus-devletin aşınması, sınırlandırılmaya çalışılması ile ilgilidir. Globalleşme bu anlamda ulusal bütün kombinasyonların krizi ile ilgili bir olgudur. Bunun global düzlemde yansıması ise, homojenlik esasına dayanan bir ulusal kültürel temsil modelinin krizi ve globalleşmenin iktisadi ve ideolojik gerekleri doğrultusunda yeniden yapılanmasıdır. King'e ve Hall'a göre globalleşmenin farklılık politikasının iki boyutu vardır: Homojenleştirme ve heterojenleştirme süreçleri. Globalleşme bu iki sürecin her ikisini de bünyesinde toplamaktadır. Özellikle farklılıkların temsiline olanak sağlayarak ona meşruiyet kazandırmakta, daha sonra ise bir üst düzlemde –global ölçekte- kendi içinde eritmektedir.*

Hall, globalleşme sürecinde yatan global kütle kültürünün kendine özgü bir homojenleştirme biçimi olduğunu ifade eder. Globalleşmenin kültür politikası, farklılıkları özümseyerek global ölçekte daha geniş çaplı bir kültürel temsiline içine yerleştirmektir. Hall bu global kültürel temsiline Amerikan kültürünün izlerini taşıdığını belirtmektedir. Kültürel düzlemdeki bu farklılık politikasının kaynağı olarak da, iktisadi düzlemde büyük sermayenin mantalitesindeki değişimi göstermektedir. Hall'a göre:

"Artık yerel sermayeler aracılığıyla diğer siyasal ve ekonomik seçkinlerin yanında ve onlarla işbirliği içinde hüküm sürebileceğini anlamış bir sermaye söz konusudur. Onları silip atmaya kalkışmaz, onların aracılığı ile işler. Global konumunu korumak için sermaye, yenmeye çalıştığı farklılıklarla müzakere etmek, onları kesin

⁹⁰ Anthony D. King, "Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Der.: Anthony D. King, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal ve Gülcan Seçkin (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), 32.

* Ayrıntılı bilgi için bkz. Anthony D. King, "Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları", **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Der.: Anthony D. King, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Gülcan Seçkin (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998).

içine almak ve yansıtmak zorundadır. Farklılıkları denetimi altına alıp daha nötr hale getirmek zorundadır.”⁹¹

Globalleşme sürecinde farklılıkların önplana çıkarılmasından sonra tekrar içerilmesinde Wallerstein bazı akışların etkili olduğunu belirtmektedir: “... tam da birbirlerinden farklı ulusal kültürlerin yaratıldığı bir anda meta, sermaye ve emek akışları ulusal farklılıkları ortadan kaldırmaktadır.”⁹²

Robertson’a göre globalleşmenin iki yüzü vardır. Globalleşme evrenselciliğin tikelleşmesini ve tikelciliğin evrenselleşmesini içeren ikili bir sürecin kurumsallaşma biçimidir. “Evrenselciliğin tikelleşmesi evrensel varoluşa, global-insani somutluk kazandırma düşüncesini içerirken, tikelliğin evrenselleşmesi, tikelciliğe, eşsizliğe dolayısıyla da farklılık ve ötekiliğe hiçbir sınır tanımadığı düşüncesinin geniş oranda yaygınlaştırılmasını içerir.”⁹³

Bauman da, globalleşme ile yerelleşme süreçleri arasında diyalektik bir ilişkinin varlığını vurgulamaktadır. Global ölçekte bir taraf globalleşme sürecini yaşarken diğer taraf yerelleşme süreci içindedir. Globalleşme sürecinin Bauman’a göre kutuplaştırıcı bir özelliği vardır. Bu kutuplaşmanın itici gücü teknolojik değişikliklerdir. Bu teknolojik değişiklikler, global ölçekte toplumsal tabakalaşmayı yeniden biçimlendirmektedir. Globalleşen üst kültür ve elit kesimdir. Melezleşme olgusundan global ölçekte söz edilecekse; bu olgu, sadece üst kültür ve elit kesim için geçerlidir. Alt kültürler ve alt sınıf yerel kalmaya mahkumdur. Bu durum global ölçekte eşitsizliğin derinleşmesinin kurumsallaşmasına hizmet etmektedir. Bauman, melezleşmenin kendi içinde özgürleştirici bir deneyim olabileceğini belirtmekle birlikte yerel olan için melezleşmenin “kültürel güçsüzleşme” anlamına geleceğini vurgulamaktadır. Teknolojik gelişmeler Bauman’a göre, farklı kültürlerin karşılaşp kaynaşmasından çok kutuplaştırma ve bölme amacına hizmet eder. Teknolojik gelişmeler bu doğrultuda globalleşmenin ayrılmaz bir parçası olan mekanı bölme, ayırma ve dışlama amacına

⁹¹ Stuart Hall, “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, ”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**, Der.: Anthony D. King, Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal, Gülcan Seçkin (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998), 49.

⁹² Immanuel Wallerstein ve Terence K. Hopkins, **Geçiş Çağı/Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)**, Çev.: Orhan Akalın ve Diğ. (İstanbul: Avesta Yayınları, 2000), 129.

⁹³ Robertson, a.g.e., 169.

hizmet eder.⁹⁴ Bauman, bazılarının eksiksiz ve gerçek anlamda ‘global’ hale geldiğini, bazılarının ise ‘yerelliklerine’ saplanıp kaldığını belirtmiştir. Yerel birimler anlam yaratma ya da anlam müzakere etme kapasitelerini kaybederek daha fazla kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu, belli insanları toprağa bağlı olmaktan kurtarmış ve belli topluluk üretici anlamları yurt temelli olmaktan çıkarmıştır. Bu arada öteki insanların barınmayı sürdürdükleri toprağa anlam ve kimlik yükleme kapasitesinden arındırmıştır.⁹⁵

Giddens’a göre globalleşme çok boyutlu karmaşık bir süreçtir ve tek bir boyuta indirgenemez. Globalleşme doğrudan yaşamın en mahrem yerini etkileyen yukarıya, aşağıya ve yana doğru olmak üzere üç yönde işleyen bir süreçtir. Merkezlesleşme konusunda Bauman’la aynı fikirdedir ancak bir farkla*. Giddens’a göre globalleşme sürecinde “ters yönde sömürgeleştirme” söz konusudur.⁹⁶ “Ters yönde sömürgeleştirme, Batılı olmayan ülkelerin Batıdaki gelişmeleri etkilemesi demektir.”⁹⁷ Dolayısıyla globalleşme Giddens’a göre tek yönlü değil; çift yönlü, karşılıklı işleyen bir süreçtir. Bauman, Giddens’ın bu görüşünü paylaşmaktadır. Bauman’a göre globalleşme sürecinde etkileme ve belirleme gücü global arenada seslerini duyurabilenler için geçerlidir. Yazara göre kamusal mekanlar elit kesimin peşinde yerel zincirlerden kurtulmuştur. Evrende sınırlanmış ve ayrılmış yereller globallerle göklerden gelen düzenli televizyon yayınları aracılığıyla karşılaşmaktadır. Bu karşılaşmanın yankıları tüm yerel sesleri boğarak global bir biçimde tekrar duyulur.⁹⁸

Amin de globalleşmenin kutuplaştırmacı eğilimi konusunda Bauman’la aynı fikri paylaşmaktadır. Ancak Bauman’ın, kutuplaşmanın itici gücü olarak teknolojik

⁹⁴ Zygmunt Bauman, *Küreselleşme/Toplumsal Sonuçları*, Çev.: Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 9-14.

⁹⁵ Ibid., 9.

* Bauman’a göre, globalleşme sürecinin önemli karakteristiklerinden biri bu süreçte bir merkezin, bir kontrol masasının, bir yönetim kurulunun, bir idari büronun yokluğudur. Yerel olanın belirleyicilik payının söz konusu olmadığını ve yerelin merkeze giderek artan oranda bağımlı hale geldiğini belirtmektedir. Yerel birimler anlam yaratma ya da anlam müzakere etme kapasitelerini kaybetmiş ve giderek daha fazla kendi denetimleri dışındaki anlam verme ve yorumlama eylemlerine bağımlı hale gelmiştir. Ibid., 69.

⁹⁶ Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Çev.: Osman Akinhay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 24-25.

⁹⁷ Ibid., 28.

⁹⁸ Bauman, a.g.e., 64.

gelişmeleri göstermesine karşın, Amin bu kutuplaşmanın kapitalist sistemin doğasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Ayrıca Giddens'ın “ters yönde sömürgeleştirme” olarak kavramsallaştırdığı merkez ile çevrenin globalleşme sürecinde karşılıklı bağımlılığından hareketle birbirlerini etkileme kapasitelerinin varlığına karşı çıkmaktadır. Amin'e göre globalleşme sürecinde tek yanlı uyum söz konusudur. Bu da çevrenin merkeze tek yönlü bağımlılığıdır.⁹⁹ Amin bu bağımlılığı şu sözleriyle açıklamaktadır: “Modern dönemin kapitalist globalleşmesi doğası gereği kutuplaştırıcıdır. Kapitalist yayılmanın mantığı bizzat sisteme taraf olanlar arasında giderek daha büyük eşitsizlikler yaratıyor. Bu tek yanlı uyum kaçınılmaz olarak daha zayıf olanların çevreleşmesinin derinleşmesi ile sonuçlanmaktadır.”¹⁰⁰

C. Türkiye’de Globalleşme Tartışmaları

Türkiye’de globalleşme tartışmaları incelendiğinde, tartışmaların iki farklı eksende gerçekleştirildiği gözlenmektedir. Bir grup düşünür, globalleşme sürecini olumlu bir gelişme olarak değerlendirirken, diğer grup süreci olumsuz bir biçimde değerlendirmektedir. Bu bölümde olumlu ve olumsuz yaklaşımların Türkiye’de ki önemli temsilcilerine atıfta bulunarak, globalleşme kavramının iki farklı boyutuyla ele alınışının temel yaklaşımları incelenecektir.

Globalleşme tartışmalarında ifadeleriyle önemli bir yer tutan ilk isim Kadir Cangızbay’dır. Cangızbay globalleşme sürecinde önplana çıkan/çıkarılan çok kültürlülük olgusunun aslında görüldüğü/görüldüğü gibi demokratik bir gelişme olmadığını, globalleşmenin kavramsal düzeyde tanımından hareketle vurgulamaktadır. Cangızbay’a göre:

⁹⁹ Samir Amin, “Kapitalizm, Emperyalizm, Küreselleşme”, Çev.: Fikret Başkaya, *Özgür Üniversite Forumu Dergisi*, Sayı:1 (1997), 25.

¹⁰⁰ Ibid., 26.

“... global, her şeyi kapsar; mantıktaki tabiriyle kaplamı sonsuz, dolayısıyla işlemi de sıfattır... Globalin, global olması için mavi ile mavi olmayan arasında fark gözetmemesi, yani her türlü nitel ölçütü devre dışı bırakıyor olması zorunludur. Bu aynı zamanda niceliğin yegane ölçüt konumuna oturması, dolayısıyla birbirlerinden en farklı niteliklerin birbiriyle eş değerli kılınmaları demektir. Bu durumda artık iyi-kötü, güzel-çirkin, doğru-yanlış yok her şey mümkün, her şey meşru, dolayısıyla her şey mubahtır.”¹⁰¹

Cangızbay, globalleşmenin kendi bünyesinde taşıdığı farklılık vurgusunu, buradan hareketle farklı kültürlerin bu süreçte yaşama şansı bulmasını ve globalleşme sürecinde meşruluk kazanmasını, demokratik bir gelişme olarak görmektedir. Çünkü demokratik gelişme olarak gösterilen bu oluşumlar, biçimsel düzeyde değişiklikler yaratmaktadır. İçeriksel düzeyde ise yaratmamaktadır. Cangızbay’a göre globalleşme sürecinde, “İnsana saygı adına, insan kavramı parçalanmış, kültürlerin eşdeğerliliği adına kültür, zoolojik ile eşit bir konuma getirilip, sanki insan ürünü tarihsel bir yapı değil de tarih dışında kaynaklanıp kendi mensupları karşısında aşkınlığa sahip ezeli-ebedi bir mutlaklık olarak şeyleştirilmiş (reifiye edilmiş) olmaktadır.”¹⁰²

Cangızbay’a göre, globalleşmiş bir dünyada her yer pazardır ve her şey pazar içindir. İnsan da bu pazarın ortasındadır. Kapitalizmin en büyük hedefi, toplumsal yeniden üretimin tümünü bir an ve noktasında artı-değer’de üretebilecek bir pazar için üretim’e dönüştürmektir.¹⁰³ Globalleşme sürecinde insanın öznel boyutunun geriletmeye çalışıldığını belirtmektedir. Çünkü globalleşmiş bir dünyada her şey piyasa ilişkilerine, piyasanın gereklerine göre biçimlenecektir. Globalleşmiş insan da bu doğrultuda piyasaya bağımlı, piyasanın hizmetinde, piyasa tarafından şekillendirilen bir kimlik kazanacaktır.

Keyman; globalleşmenin çok boyutlu, çelişkileri kendi bünyesinde toplayabilen karşıtlıklardan çok birlikte varoluşa eşzamanlılığa işaret eden tarihsel bir süreç olduğunu belirtmektedir. Cangızbay’ın tersine, globalleşme sürecinde karşıtlıkların birbirlerinin içine sızdığını ve birbiriyle eklemlendiğini belirtmektedir.

¹⁰¹ Kadir Cangızbay, *Komprador Rejimin Anatomisi* (Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı:02, 2000), 152.

¹⁰² *Ibid.*, 156.

¹⁰³ *Ibid.*, 166.

Globalleşme salt homojenleştirici ya da salt heterojenleştirici bir süreç değildir. Globalleşme her iki süreci de içinde barındırmaktadır. Farklılıklar globalleşme süreci ile birlikte temsil olanağına kavuşmuş ve bu süreç farklılıkların siyasal düzleme taşınmasına olanak sağlamıştır. Farklılık politikası artık günümüzde siyasal düzlemin ayrılmaz özelliklerinden biri haline gelmiştir. Yerel/geleneksel artık günümüzde evrenselin/ modernin dışında ondan bağımsız, kendi içinde kapalı fenomenler olmayıp; modernin/evrenselin içinde ve modern/evrensel olanla etkileşim içindedir. Yerel/geleneksel olan, modern/evrensel içinde yeniden canlandırılmaktadır. Bu durum global ölçekte çok kültürlülüğe katkıda bulunan ve gelişmesini sağlayan bir oluşumdur. Böylece, bu doğrultuda global ölçekte demokratikleşme çabaları ivme kazanacaktır.¹⁰⁴

Globalleşmenin çok boyutluluğu üzerinde duran Keyman ve Sarıbay, kavramın günlük konuşmalarda bile en sık kullanılan kavram olmasına rağmen, globalleşmeden kastedilen şeyin çok net bir görünüme sahip olmadığını belirtirler. “Kavram, bazen dünya toplumlarının birbirine benzeme süreçlerini; buna bağlı olarak tek bir global kültürün ortaya çıkmasını; bazen de toplumların, toplulukların ve kimliklerin kendi farklılıklarını ifade etme ve tanımlama sürecinde kullanılabilmektedir.”¹⁰⁵

Erbaş, globalleşmenin hali hazırdaki değerlendirmelerinde birtakım yanlışların varlığından bahsetmektedir.¹⁰⁶ Bunlardan ilki globalleşmenin, teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıktığı tezidir. Yazar, bu anlayışın kapitalist sermaye birikim mantığının analiz dışı bırakılmasının neticesinde ortaya çıktığını

¹⁰⁴ E. Fuat Keyman, “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: ‘Türban Sorunu’nu Anlamak” **Global Yerel Eksende Türkiye**, Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 26-27.

¹⁰⁵ E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam** (Ankara: Vadi Yayınları, 1998), 9.

¹⁰⁶ Erbaş’a paralel olarak Vilas da globalleşmeye ilişkin mevcut altı yanlış görüşü şu şekilde sıralamaktadır: Globalleşme yeni bir olaydır; globalleşme türdeş bir süreçtir; globalleşme sayesinde hepimiz sonunda eşit olacağız; globalleşme evrensel ilerleme ve refahı getirecektir; ekonominin globalleşmesi demokrasinin globalleşmesinin yolunu açacaktır; globalleşme devletin kademeli bir şekilde ortadan kalkmasını ya da hiç değilse önemini kaybetmesini sağlayacaktır. Ayrıca, Vilas’a göre bu önermeler globalleşmenin ideolojisinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Carlos M. Vilas, “Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş”, **Özgür Üniversite Forumu Dergisi**, Cilt:1, Sayı:1 (1997), 54.

belirtmektedir.¹⁰⁷ Teknoloji-globalleşme ilişkisi bağlamında Cangızbay'a tekrar dönülecek olursa:

"Teknoloji, gelişme, yön, biçim ve hızı kendi içinden belirlenmiş bir veri değil... Globalleşmenin dünyayı tek bir pazar çerçevesinde birleştirmesinin ötesinde, dünyanın kendisinin bizatihi pazar , yani bütün, an ve noktalarında sadece piyasa kurallarının geçerli olduğu bir varlık alanına dönüştürmeye yönelik bir süreç niteliği taşıması, teknolojinin kendi içinden kaynaklanan bir zorunluluk olmayıp tam tersine globalleşmeyi mümkün kılan teknolojinin kapitalist üretim tarzı çerçevesinde, kapitalist sınıfın hedeflerine hizmet edecek şekilde, onun talep doğrultusunda gelişip biçimlenen bir teknoloji olmasının sonucudur."¹⁰⁸

Erbaş'a göre, globalleşme sürecinin açıklanmasında, sürecin tarihsel arka planının ihmal edilmesi; globalleşmenin doğru şekilde analiz edilmesinin önünde önemli bir engeldir. Ayrıca globalleşmenin her ülkeyi benzer biçimde ve sürece katılanları aynı şekilde etkilemesi görüşü de bir yanılgıdır.* Henry Kissenger'in belirttiği üç farklı modern devlet; Sovyetler Birliği ve eski Yugoslavya gibi bütünleşmiş imparatorluklardan geride kalan etnik ayrılıklar, yöneticilerin çizdiği sınırları miras alan Zambiya, Nijerya gibi Afrika'daki sömürge sonrası devletler ve dünya sahnesine egemen olan Rusya Cumhuriyeti, ABD ve Hindistan gibi bağımsız kıta ulus-devletlerin¹⁰⁹ globalleşmeye katkısı ve globalleşmeden etkilenişi farklı olacaktır. Bunlardan bazıları globalleşmeyi yönlendirirken, bazıları globalleşmeye ayak uydurmaya ya da tamamen karşı çıkmaya çalışacak; diğerlerinde ise globalleşmenin ulus-devleti zayıflatması sonucunda etnik ayaklanmalar yaşanacak ve yeni ulus-devletler kurulmaya çalışılacaktır. Bu yanılgıyla ilgili bağlantılı olarak diğer bir yanlış değerlendirme ise yine Erbaş'a göre globalleşmenin herkesin yararına işleyen bir süreç olduğu anlayışıdır. Erbaş sadece tekil ülkelerin değil, aynı zamanda her tekil ülkenin

¹⁰⁷ Hayriye Erbaş, "Küreselleşme ve Ulus-Devletin 'Aşınımı' Sürecinde Toplumsal Eşitlik/Adalet", **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı:13 (2001), 146.

¹⁰⁸ Cangızbay, a.g.e., 165-166.

* Kazgan da Erbaş'la bu konuda paralel düşünmektedir. Globalleşme süreci özellikle çevre ülkelerin ve vasıfsız emeğin aleyhine işlemektedir. Detaylı bilgi için bkz. Kazgan (2000).

¹⁰⁹ Stephen J. Del Rosso, "The Insecure State: (What Future for the State?) Reflections on 'The State' and 'Security' in a Changing World", **Daedalus**, Volume:124, No:2 (Spring 1995), 200-201.

içerisindeki farklı sınıfların, grupların ve bölgelerin bu süreçten farklı şekillerde etkilendiğini vurgulamaktadır.¹¹⁰

Keyder, Erbaş'ın globalleşme süreci ile eklemlenmenin her ülkeye, her sınıfa avantaj sağlamayacağı görüşünü paylaşmamaktadır. Keyder'e göre globalleşme süreci ile eklemlenme, entegre olan ülkeye refah, gelişme ve ilerleme getirecek; bu sürecin dışında kalanlara ise refah, gelişme, ilerleme sağlamayacaktır. "Global dinamiğe ayak uydurabilen kişilerin gelir düzeyi zengin ülkelerdeki benzerlerinden daha az olmayacak, geride kalanlarla aralarındaki açıklık büyüyecektir."¹¹¹ Globalleşme bu bağlamda olumlu bir süreçtir. Dolayısıyla Keyder globalleşmeyi gelişme yolunda önemli bir fırsat olarak değerlendirmektedir.

Erbaş son olarak, globalleşme sürecinin farklılıkların temsiline olanak sağlamasının tüm yerel kültürler için geçerli olmadığını vurgulamaktadır. Bu konudaki yanlış 'evrensel' olma konusunda farklı tarafların kendi yerelliklerini gerçekleştirme şansının eşdeğer olduğu konusundadır. Zaman zaman tersine bir süreç işlese de, genellikle globalleşme süreci gelişmiş toplumların yararına işlemektedir. Bazı toplumlar globalleşme sürecini evrenselliklerini gerçekleştirme alanı olarak görme ve bunu gerçekleştirmeye çalışma konusunda daha avantajlı konumdadırlar. Aslanoğlu ise bu görüşe paralel olarak, globalleşmeyi kültürel bir karışım alanı olarak değerlendirerek, merkez ülkelerin kültürleri kadar, Üçüncü Dünya'nın sahip olduğu kültürlerin de globalleşme süreci içerisinde yerini alarak temsil edileceğini belirtmektedir.¹¹²

1990 yılıyla tarihlendirilebilen üçüncü globalleşme dalgası, ulus-devletin mahiyeti ve işlevlerinde birtakım değişikliklere yol açmıştır. Yukarıda da ifade edildiği gibi ulus-devlet, globalleşme tartışmaları içerisinde merkezi öneme sahiptir. Çünkü globalleşme tartışmaları içerisinde; emek, demokrasi, insan hakları, yerellik, sivil toplum, vatandaşlık vb. birçok tartışmalar ulus-devlet-globalleşme ilişkisinden

¹¹⁰ Hayriye Erbaş, "Küçük Sevimli Dünya Küreselleşme ve Bazı Yanılgılar", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:10 (2000), 148.

¹¹¹ Çağlar Keyder, *Ulusal Kalkınmacılığın İflası* (İstanbul: Metis Yayınları, 1996), 52.

¹¹² Rana A. Aslanoğlu, "Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme", *Global Yerel Eksende Türkiye*, Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 340.

ıkarılmaktadır. Bu boyutlardan her birinin globalleşme bağlamında yapılabilecek her türlü analizleri mutlaka ulus-devlete göndermede bulunmak zorundadır. Ulus-devletin globalleşme sürecinde geçirdiğı değişim bu kavramların içeriğinde, biçiminde ve bağlamında da önemli değişmelere neden olmuştur. Bu çalışma genel olarak, globalleşme sürecinde ulus-devletin içinde bulunduğu konumu ortaya koymak amacı üzerine temellendirildiğinden 1990'dan sonraki globalleşme süreci ve bağlamında ulus-devlet üzerindeki etkisi geniş olarak bundan sonraki bölümde ele alınacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GLOBALLEŞME SÜRECİNDE ULUS-DEVLET VE MİLLİYETÇİLİK

Bu bölümde, globalleşme tartışmaları içindeki mevcut yaklaşımlar ele alınacaktır. Globalleşme süreci açısından ulus-devlet tartışmaları, globalleşme kavramında olduğu gibi yine olumlu ve olumsuz yaklaşımlarla değerlendirilecek ve bu konudaki temel tezlerden bahsedilerek, yaklaşımların önemli temsilcilerinin görüşleri doğrultusunda konu ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

I. Globalleşme/Ulus-Devlet Tartışmaları

Globalleşme tartışmaları içerisinde farklı yaklaşımlar da ulus-devlet konusunda bir konsensusa varmamıştır. Globalleşme sürecine olumlu yaklaşanlar, ulus-devletin aşınma sürecini -ki bazı temsilcileri daha ileri giderek aşıldığını iddia ederler- önemli ve ilerici bir gelişme olarak değerlendirirler. Çünkü bu aşınma ve aşılma global ölçekte zenginliğin, refahın, insan hakları ve demokrasinin gelişmesine neden olacaktır. Hatta daha ileri gidilirse süreç hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirilerek ulus-devletler için temel hedef olarak sunulmakta ve bu sürece uyum “çağdaşlık” göstergesi olarak kabul edilip diğerleri “çağdışı” olarak değerlendirilmektedir.¹

Bu yaklaşım, daha çok, ulus-devletin baskıcı/totaliter ve homojenleştirici yapısına atıfta bulunmaktadır. Ulus-devlet tarihsel bir oluşum olarak kabul edilmekle

¹ Erbaş, *Küreselleşme ve ...*, 214.

birlikte, ulus-devletin daha önce de belirtildiği gibi “ulus” adı verilen ve homojen olarak kurgulanan bir toplumun üzerinde yükseldiği genel bir kanıdır.* Milliyetçilik homojenleştirici bir projedir ve dolayısıyla buradan çıkarılabilecek ulus ve ulusla oluşturulabilecek bütün kombinasyonlar, birer kurgudur. Bununla paralel olarak Erözden de ulus-devlet kurgusunun homojenlik varsayımı üzerinden inşa edildiğini belirtir. Ulus kurgusunun devlet ile bağı, hukuki bir kavram olan vatandaşlık bağıyla sağlanan insan topluluğu ile ulusun toprakla ilişkisi bağlamında değerlendirilen sınır kavramı oluşturur. Kurgunun içerdiği ilke ve meşruiyet kuralı, mükemmel türdeşliğe göre tasarlanmıştır. Fakat Erözden bunlara ek olarak kurgunun gerçekler ile uyuşmadığını da belirtmektedir. Bu homojenleştirici varsayımlara rağmen realite heterojen yani parçalanmış bir görünüm sergilemektedir. Olguyu kurguya uydurmak için bir “uluslaştırma projesi” geliştirilmiştir.²

Bu nedenlerle olumlu yaklaşımlar heterojenlik kavramını özellikle yerellik, insan hakları, demokrasi bağlamında merkeze alarak, ulus-devletin bu homojenliği sağlamak için bastırıldığı veya ikinci plana attığı etnik/dinsel/cinsel alt kimlikler olarak benimsenen heterojen kimliklerin globalleşme süreci ile birlikte artık temsil edileceğini savunmaktadır. Globalleşme bu homojen kurguyu zayıflattığı için ilerici bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda bu yaklaşımın temsilcileri globalleşme sürecini tanımlamada mozaik, melezleşme, eklemlenme gibi bir dizi kavramlar geliştirmiştir.

Globalleşme sürecini olumsuz değerlendirenler ise, ulus-devletin zayıfladığı tezini olumlu yaklaşımlarla paylaşmakla birlikte, ulus-devletin bu süreç içinde aşıldığı iddiasına karşı çıkmaktadır. Ulus-devlet bu süreç içerisinde birtakım işlevlerini kaybetmiştir; ancak bazı işlevlerini halen korumakla birlikte birtakım yeni roller edinmiştir. (Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi ‘Ulus-Devletin Değişen İşlevleri’ başlığı altında daha sonraki sayfalarda verilecektir.) Erbaş’ın ifadesiyle, bu süreçte ilginç olan ve çelişkili görünen sermaye açısından olması gereken ve bu nedenle de aslında hiç de çelişik olmayan, bir taraftan ulus-devletin aşınım süreci söz konusu iken diğer taraftan ulus-devletin güçlü bir biçimde varlığının hissedilmesi süreçlerinin birlikte

* Ayrıntılı bilgi için bkz. Balibar ve Wallerstein (2000) ve Anderson (1995).

² Erözden, a.g.e., 123.

gerçekleşmesidir.³ Denilebilir ki, globalleşme sürecinde ulus-devlet bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir.

Ulus-devlet, globalleşmenin, dolayısıyla sermaye birikim mantığı ve gereği çerçevesinde bazı işlevlerini yitirmekle birlikte, aynı zamanda yine bu sermayenin çıkarı doğrultusunda ve gereğince yeni bazı işlevler de kazanmaktadır. Böylelikle globalleşme süreci ve gerisindeki mantık, ulus-devleti kendi çıkarı doğrultusunda yeniden şekillendirmek olmaktadır. Bu nokta, olumsuz yaklaşımın hemen hemen tüm temsilcileri tarafından paylaşılır. Bu yaklaşımın temsilcileri aynı zamanda özellikle emek ve çevre ülkeler açısından ulus-devletin aşınmasını sonuçları itibarı ile de tehlikeli bulmaktadır. Globalleşme süreci içerisinde emek ile ulus-devlet konusunda çok dikkat çekici önemli bir tarihsel paradoks yaşanmaktadır. Önceleri, ulus-devletin inşası sürecinde işçi sınıfının bilincinin gelişmesi, emeğin bütünleşmesi önünde ciddi bir engel olarak kabul edilip emeğin parçalanmasına neden olarak görülürken, bu kurum günümüzde emeğin global ölçekte korunmasında adeta bir zırh işlevi görmektedir. Ulus-devletin aşınmasında en çok emek gücünün zarar göreceği bu yaklaşım tarafından belirtilmektedir. Burjuvazinin ulus-devleti, günümüzde özellikle vasıfsız emeğin ve yerelin devletidir. Bu anlamda ulus-devlet, günümüzde globalleşme süreci ile birlikte “proleter devlet” olarak nitelendirilmektedir.* Bu yaklaşımın olumlu yaklaşımlarla farklılaştığı diğer bir nokta yerellik konusudur. Bu konu farklı bir başlık altında ayrıca inceleneceğinden kısaca özetlenecek olursa, olumlu yaklaşım; globalleşme sürecinin, yerelin uluslararası arenada temsiline imkan sağlayacağını belirtmektedir. Bu süreç hem demokrasinin hem de yerel girişimcinin dolayısıyla yerel sermayenin güçlenmesine neden olarak ulusal ekonomileri güçlendirecektir. Olumsuzlar ise buna karşı çıkararak yerelliğin kapitalizm ve büyük sermaye tarafından bilinçli olarak önplana çıkartılan bir

³ Erbaş, **Küreselleşme ve ...**, 215.

* Konuyla ilgili olarak Kazgan'ın ifadeleri açıklayıcıdır: Sermayenin uluslararasılaşması ve serbestçe tam akışkan hale gelmesi Çevre'deki ülkelere çeşitli baskılar yoluyla kabul ettirilen politikaların temelinde yatmaktadır. Buna karşılık, işçilerin sınır aşırı akışkanlığı yasaktır; onlar bulundukları ülkede kalacaklardır. Yüksek vasıflı emek ise zaten dünyanın her yanında talep edilir, beyin göçü serbesttir. Böylece ulus-devlet, uluslararasılaşmayan küçük yerli sermayeyle birlikte vasıfsız işçilerin devleti olacaktır; yani bir anlamda “proleterleşme”si söz konusudur. Bu proleter-devlet bir yandan ulus-üstü kurumlar, bir yandan yerel yönetimlere erkini devrettiği, ekonomiye ilişkin temel işlevlerini yitirdiği için, uluslararası sermaye karşısında artık hiçbir direnme gücüne sahip olmayacaktır. Ulus-devletin yitirmekte olduğu işlevleri üstlenip bunları savunacak bir uluslararası örgüt ise görünürde yoktur; varolan örgütler Merkez sermayesinin denetimindedir. (Kazgan, **Küreselleşme ve ...**, 38.)

strateji olduğunu belirtmektedir. Yerellik bu bağlamda ulus-devletin aşındırılması ve böylece büyük sermayenin kârının arttırılabilmesi için geliştirilmiş bir araç olarak ele alınmaktadır.

A. Yerellik

Teknolojik gelişmeler sermayenin global ölçekte hareket kabiliyetini arttırmaktadır. Keyder'e göre günümüzde bütün dünya, sermayenin mantığına teslim olmuştur. Ulusal devlet ve ulusal ekonominin özerkliğini, sınırlarını ve görevlerini günümüzde sermayenin çıkarları belirlemektedir. Bu süreçte ulus-devlete düşen görev, sermayeyi kendi ülkesine çekmek için gerekli siyasal, hukuksal düzenlemeleri gerçekleştirmektir.* Keyder'de globalleşme, kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, böylelikle tekil ulus-devletlere düşen rol bu sürece en iyi biçimde eklemlenmekte ve uyum sağlamaktadır. Bu sürece uyum sağlanamazsa ve entegre olunmazsa tekil ulus-devletler global arenadan dışlanacak, marjinalleşecektir. Çünkü söz konusu devletler, global ölçekte değişen dinamikleri kavrayamayacak ve böylelikle çağı yakalayabilecek doğru politikalar geliştiremeyeceklerdir. Keyder'de yerellik, kavram olarak dışlanma, marjinalite, statiklik ve gerilik gibi bir dizi kavramlara karşılık gelmektedir. Globalleşme ise kavram olarak, ilerleme, gelişme ve dinamizm anlamına gelir. Keyder'e göre 1980 sonrası dünya ekonomisi öyle işler duruma gelmiştir ki ulusal ekonomilerin kendi başına büyümeleri, sermayenin mantığından kaçınmaları neredeyse imkansızdır. Artık bütün sorun daha iyi bir yolla entegre olma diye formülendirmek mümkündür. Ayrıca entegre olmamanın maliyeti çok yüksektir ve dünyanın pek çok yöresi dışlanma ve marjinalizasyon riski ile karşı

* Tonak, gerçekleştirilen bütün siyasi ve hukuki tedbirlere ve düzenlemelere rağmen yabancı sermayenin pek çok çevre ülkelerde cezbedilemediğini belirtmektedir. Tonak, yıllık artışı hızlanan yabancı sermayenin global ölçekte dağılımının eşitsiz olduğunu vurgulamaktadır. "Az gelişmiş ülkelere giden yabancı sermaye payı son yıllarda artmakla birlikte, hâlâ toplam yabancı sermaye stoğunun %75'i, akımların ise %60'ı *Kuzey Amerika, AB, Japonya ve Güney Doğu Asya* içindedir. Kaldı ki, %77'si 10 ülkeye (*Asya Kaplanları, Çin, Arjantin, Şili, Brezilya ve Meksika*) yönelmiştir." (Ahmet Tonak, "Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Bağlamı", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:77, (1998), 73) Somel de Tonak'a katılarak doğrudan yabancı yatırımların ve yabancı sermaye akımının global ölçekte dağılımının eşitsiz olduğunu belirtmektedir. Yabancı yatırımların global ölçekte dağılımı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Cem Somel "Teknoloji, Rekabetçilik ve Kalkınma", *1997 Sanayi Kongresi Bildirileri* (Ankara: Makine Mühendisleri Odası Yayınları: 209, 1998).

karşıyadır. Global şehir çerçevesinde bir entegrasyon özellikle kaynak yaratacağı ve yeniden dağıtılabilecek kaynakları arttıracacağı için tercih edilmelidir.⁴ Keyder, yerel birimler olarak kentlerin globalleşme sürecinde önemli işlevlerinin olduğunu belirtmektedir. Büyük metropol kentler globalleşme süreci ile eklemlenmede önemli bağlantı noktalarıdır. Metropol kentlerin bu işlevi olumlu, ilerlemeci bir işlevdir. Çünkü bu kentler aracılığı ile global refahtan pay alınacaktır, global refah ve kaynaklara ortak olunacaktır.⁵

Aslanoğlu da Keyder'le paralel düşünmekle birlikte, kültürel düzlemde hareket ederek globalleşme sürecinde dünya kültürlerinin karşılaştığı mekanlar olarak, önemli eklem yerleri olduğunu belirtir. "Globalleşme sürecinde hem dünya ekonomisinin yönlendirdiği dünya şehirleri oluşmakta hem de şehirler globalleşme sürecinde etkili olmaktadır."⁶ Ona göre global şehirler farklılıkların önplana çıktığı ve aralarında etkileşimin yaşandığı alanlar olarak karşımıza çıkar. Globalleşme sürecinin farklılıkları ve yerel kültürlerin çeşitliliğini önplana çıkaran özü, global şehirlerde somutlaşmaktadır. Global kentler, yerelin ve evrenselliğin bulunduğu, etkileşme ve iletişime girdiği mekansal sabitlerdir.⁷

Alankuş'a göre yerellik, global sistemlerin dinamikleri içerisinde önemsenmeyenlerin, öteki tarafa atılanların, kıyılarda tutulmak zorunda bırakılanların, bu konumlarını sorunsallaştırarak seslendikleri mevzileri anlatmaktadır.⁸ Alankuş, globalleşme sürecinde, global ile yerel arasında müzakereli bir ilişkinin bulunduğunu ve yerelin müzakere gücünün daha fazla olduğunu vurgulamaktadır. Globalleşme sürecinin "yerellikleri" modernleşme öncesi ilksel yerellikler değil, yeni yerelliklerdir. Bu süreçte yer ve aidiyet ihtiyacının artması yerelin önemli bir sığınak ve mevzi alanı olarak

⁴ Keyder, *Ulusal ...*, 103-104. Ayrıca, Erbaş, hem Burgers'in değerlendirmelerinin hem de Mollenkopf ve Castells'in, Avrupa'nın en zengin şehri *Hamburg* ve dünyanın en zengin şehri olan *New York*'un aynı zamanda dünyanın en yoksullarına ve evsizlerine mekan oluşturmakta olduğunu değerlendirmesinin ve bu doğrultuda farklı düşünürlerin çalışmalarının Keyder'in -buna paralel birçok düşünürün- ileri sürdüğü tezi çürütecek cinsten olduklarını düşündüğünü belirtmektedir. [Ayrıntılı bilgi için bkz. Hayriye Erbaş, "Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:18 (2002).]

⁵ *Ibid.*, 49.

⁶ Rana A. Aslanoğlu, "Globalleşme ve Dünya Kenti", *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:69 (1996), 120.

⁷ *Ibid.*, 121.

⁸ Sevda Alankuş, "Yerellikler, Yerelliğin İmkanları ve Yerel Medya", *Global Yerel Eksende Türkiye*, Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 312.

belirmesine neden olmuştur. Evrensel olanın yerelleştiği ve yerel olanın evrensel sayıldığı bu süreçte yerellik önemli bir koordinatlandırma noktasıdır. Alankuş'a göre yerelliğin tanıdığı birtakım imkanlar vardır. Yeni yerellikler, globalleşme sürecinin global ölçekte su yüzüne çıkardığı artan hareketliliğe paralel, dışa açık konumunu global dinamikleri göz önünde bulundurarak devamlı gözden geçiren, dinamik ve değişken bir kimlik stratejisi benimsemişlerdir. Yerellikler kendi aralarında sürekli iletişim ve etkileşim halinde ortak bir paydadan hareketle, benzerliklerini önplana çıkararak, "farklılıklarını ayrıcalık haline getirmeden" dayanışma ve işbirliği içerisinde ortak bir söylem ve eylem alanı geliştirerek global olanla müzakereye girer. Global olan karşısında müzakere gücünü de işte bu noktadan alır.⁹

Aslanoğlu globalleşme sürecinde melezleşmenin* kaçınılmaz bir olgu olduğunu belirtmektedir. Bu süreçte saf kültürler bulmak zordur. Globalleşme sürecinde modernleşmenin "öteki" kurgusu ortadan kalkmıştır. Öteki/yerel olan, bu süreçte edilgen bir role sahip değil, aksine aktif bir rol üstlenmiştir. Güç, globalleşme sürecinde Batı merkezli olmaktan çıkmış, global ölçekte yeniden dağıtılmıştır. Kültürler, globalleşme sürecinde yan yana yürümektedir. Aslanoğlu'nun ifadesiyle: "Üçüncü dünya metropollerinde oluşan kültür global akışlar içinde yerini almaktadır. Modernleşme teorileri içinde 'uygarlaştırılabilirliği' düşünülen 'öteki' artık global alanın içinde yer almakta, global mozaığın bir parçası olduğunu duyurmaktadır."¹⁰ Yerel kültürler globalleşme sürecinde birbirleri ile karşılaşmakta ve birlikte var olmaktadır. Yerelliğin, globalleşme sürecinde önplana çıkması ötekinin/yerelin global arenada sesini duyurmasına, kendisini ifade etmesine imkan tanımaktadır.

⁹ Ibid., 314-320.

* Aslanoğlu, melezleşme kavramını Bauman'dan farklı bir biçimde kurgulamakta ve açıklamaktadır. Bauman, melezleşmenin yerel için güçsüzleşme anlamına geldiğini vurgulamakta, olumsuz bir bakış açısıyla, globalleşmenin "meşru çocuğu" olarak nitelendirmektedir. Loomba ise, melezleşmeyi tikel anlamıyla, kültürel arılığa yaslanan ve statükoya istikrar kazandırmayı amaçlayan bir strateji olduğunu belirtir. Aslanoğlu ise, melezleşmeyi olumlu bir bakış açısıyla, kültürel bir zenginlik olarak değerlendirerek, yerelin küresel ölçekte temsili anlamına geldiği gerekçesiyle savunmaktadır. Ayrıca Aslanoğlu, melezleşme olgusunun içerisindeki iktidar asimetrisine değinerek dominant kültürün hegomanik karakterini sorgulamaktadır. Melezlik konusuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Loomba, a.g.e., 198-209.

¹⁰ Aslanoğlu, *Bir Kültürel Karışım ...*, 342.

Şu ana kadar bahsedilen olumlu yaklaşımın temsilcileri yerelliği globalleşme sürecinde kaçınılmaz bir olgu olarak görmektedir. Aynı zamanda bu temsilciler yerelliğin globalleşme sürecinde artan önemini ve önplana çıkarılmasını yerinde bir davranış olarak değerlendirir. Ulus-devletin aşınması, yerelliğin gündeme getirilmesi bağlamında demokratik bir gelişmedir. Çünkü ulus-devlet homojenlik esasına dayanarak, farklılıkların ihmal edilmesine, bastırılmasına neden olmuştur. Globalleşme, ulus-devleti aşındırarak veya sınırlandırarak farklılıkların gerek ulusal gerekse global ölçekte temsiline imkan vermektedir. Bu ise, global ölçekte hem demokrasi anlayışının gelişmesine hem de kültürlerin ve toplumların global arenada buluşmalarına ve kaynaşmalarına olanak verecektir. Başka bir boyutu ile ele alındığında, mevcut kaynakların ve refahın global ölçekte paylaşımına ve yeniden dağıtımına imkan tanıyacaktır. Böylece de gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde gelişme yolunda önemli bir adım atacaktır.

Globalleşme sürecinde ulus-devletin zayıflatılmasına paralel olarak yerelin canlanması ve önplana çıkartılması söz konusudur. Olumsuz yaklaşımın temsilcileri, yerelliğin ön plana çıkartılmasının globalleşme süreci içerisinde geliştirilen bilinçli bir strateji olduğunu belirtmektedir. Çünkü yerel birimlerle mücadele etmek ulus-devletle mücadele etmekten daha kolaydır. Bu vurgunun gerekçesi olarak yerelin pazarlık gücünün zayıf olduğu belirtilmektedir. Böylece yerelleşme süreci emperyalizmin, dolayısıyla sermayenin yararınadır.¹¹ Şengül, Alankuş'un yukarıda da ifade edilen görüşünün aksine, globalleşme sürecinde yerelin müzakere gücünün zayıf olduğunu belirtir. Ona göre, ulus-devletin uğradığı güç kaybının yereli bütünüyle bağımsızlaştırmaya bile büyük ölçüde özerkleştirdiği varsayımı, yerelin iktidar olma özelliğini belli ölçülerde restore etmiştir. Ancak bu durumun, global süreç karşısında yerelin ne derecede güçlü olabildiği ile ilgili olup, yerel bu anlamda önemli bir pazarlık payına sahip değildir.¹² Globalleşme süreci içerisinde yerellik tartışmalarında olumsuz düşünenlerin temel vurgusu, yerelin ulus-devlet gibi bir iktidar odağı olamayacağı üzerinedir. Çünkü ulus-devlet, homojen bir ulus kurgusu yaratarak bunu temsil ettiği gerekçesiyle meşruiyetini kazanır ve egemenliğini kurar. Oysa “yerel kimliklerin çoğul

¹¹ Cem Eroğul, “Ulus-Devlet ve Küreselleşme”, *Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme*, Der.: Işık Kansu (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 50.

¹² Şengül, a.g.m., 131.

yapısı” bir yandan zenginliğe işaret ederken diğer yandan yerelin ulusal ölçek gibi tutarlı bir bütün olarak tanımlanmasını zorlaştırır.¹³ Yerelin zenginliği şeklinde nitelenen bu heterojen yapı onun iktidar odağı olarak ortaya çıkmasında en büyük engeldir.

Yerel ölçeğin global ölçekle rekabet edecek güce sahip olmadığı açıktır. Ayrıca rekabet için ne yeterli ekonomik güce ne de gerekli teknik bilgi ve donanıma sahiptir. Bunların sonucu olarak da siyasal gücü de yoktur. Ayrıca globalleşme sürecinin vasıflı emeğin dolaşımını global ölçekte özendirdiği için yetişmiş insan gücünü de kaybetmektedir. Böylece yerel ölçek, vasıfsız emeğin ve küçük sermayenin konumlandığı bir yapı olmuştur. Globalleşme sürecinde yerelin merkez karşısında hiçbir gücü olamaz. Sadece ona bağımlı, onun amaçlarına hizmet eden bir araç olarak işlevini yerine getirir. Bu noktada olumlu yaklaşımlar eleştirilmektedir. Yerelin zayıf konumu ona globalleşme sürecinde içeriksel değil, sadece biçimsel kazanımlar sağlayabilir. Bu durum Şengül tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“Her ne kadar yerel inisiyatifler anlayışı tezi, ulus-devletin tükendiği yönünde ise de, başarı örneği olarak gösterilen diğer ülkelerin başarısının arkasında devletin oynadığı can alıcı rol vardır. Bu nedenle ulus-devletin süreçten dışlandığı ya da etkin katılımının sağlanamadığı bir durumda yerele dayalı bir sanayileşme ve gelişme modelinin en azından Türkiye gibi bir çevre ülkede şansının çok olmadığı görülmektedir. Gelişmiş ülke örneklerinde öne çıkan yerel girişimlerin gerisinde ciddi bir devlet desteği ve eş güdümü olduğu göz ardı edilmemelidir. Sermayenin globalleştiği bir süreçte ulus-devlet gibi mekansal bir sabiti yerelliğe doğru taşımak, Dünya Bankası için bilinçli bir stratejidir ve bunun öyle olması da doğaldır.”¹⁴

B. Bölgeselleşme

Globalleşme sürecinde ulus-devletin egemenliğinin hem aşındırılmasında hem de bu sürecin gereği doğrultusunda bir tepki niteliği de taşıyan diğer bir boyut bölgeselleşmedir. Global ölçekte nesnel koşullar bunu hem zorlamakta hem de

¹³ Ibid., 132.

¹⁴ Ibid., 146-152.

özendirmektedir. Bölgeselleşme süreci genellikle merkez ülkeler tarafından etkin bir biçimde gerçekleştirilmektedir.*

Bölgeselleşme, sağladığı birtakım avantajlarıyla özendirici bir işleve sahiptir. Üye devletler arasında oluşturulan ortak pazarda üye devletlerin ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Çünkü gümrük vergileri ve ithalatı kısıtlayıcı araçları ortadan kalkar. Dolaysız sermaye yatırımları üye devletler arasında gerçekleştirilir. İhracatın önündeki engeller ortadan kalkar. Bu avantajlar oluşumun dışında kalanlar için, rekabet gücünü azaltan etkenler olarak belirir. Bu etkenler üye devletlerin sermayelerinin kâr hadlerindeki artışına neden olurken; bu sürecin dışında kalanlar için azaltıcı etkide bulunur.¹⁵ Somel'de yabancı yatırımların, ağırlıklı olarak ABD, AB ve Japonya'nın kendi liderliklerinde oluşturdukları bölgelerde gerçekleştiğini belirtmektedir.¹⁶

Diğer taraftan bu tür bölgesel oluşumlar birtakım siyasal, hukuksal ve ticari düzenlemelerle tekil ulus-devletlere zarar vermektedir. Held'in ifade ettiği bir örneği vermek gerekirse; Avrupa Topluluğunca artık devletlerin kendi yurttaşlarına uygun gördükleri gibi davranmakta özgür olmadıkları iddia edilmektedir. Ayrıca artık bireyler İnsan Hakları Mahkemesi'ne doğrudan dilekçe ile bireysel başvuru yapabileceklerdir.¹⁷ Kazgan ise, bu görüşün karşısına şu cümleleriyle çıkar:

“Globalleşme, kimilerine göre, 21. yüzyılda bölgesel bloklar arası artan ticaret ve sermaye akımları biçiminde gelişecektir. Kimilerine göre sermaye, özellikle finansal fonlar biçimindeki sermaye, globalleşmesini sürdürürken mal ve hizmet ticareti daha çok bölgesel bloklarda yoğunlaşacaktır. Her iki durumda da ulus-devlet, ülke içi ve ülkelerarası ilişkilerde ana birim olmayı sürdürecektir... Ulus-devletlerin etkenliğinin

* Kazgan'a göre, çevre'de bölgeselleşme hareketleri, Merkez'le birkaç biçimde bağlantılı olarak gelişmiştir. Bir biçimi, Merkez'in kendi coğrafi alanında ve nüfuz bölgesindeki gelişmekte olan ülkeleri bir şekilde kendisine katmasıdır. 1990'lı yılların başlarından itibaren bu hareket ivme kazanmıştır. Meksika 1994'te NAFTA'ya (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Alanı) katılmış, 12 Güney Akdeniz Ülkesi Euro-Med süreciyle AB'ye serbest ticaret anlaşmalarıyla katılmak üzere yola çıkmışlardır. Baltık devletleri, Orta ve Doğu Avrupa (yeni Yugoslavya ve Arnavutluk hariç) Balkan ülkeleri ve Türkiye AB'ye aday olmuşlardır. APEC'de (Asya-Pasifik İşbirliği) ABD, Kanada, Japonya, Avustralya, Güney Kore dışında 13 gelişmekte olan ülke, serbest ticaret alanı hedefiyle buna katılmıştır. (Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 154.)

¹⁵ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 155.

¹⁶ Cem Somel, “Azgelişmişlik Perspektifinde Küreselleşme”, *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:18 (2002), 86-90.

¹⁷ Stuart Hall, Martin Jacques, *Yeni Zamanlar/1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Çev.: Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 96.

en aza indirildiği bir dünya... Bunun kaotik bir dünya olacağına hiç kuşku yok; insanın tümüyle dışlanacağı, ülkeler içindeki kamusal alanın sıfırlanacağı bir dünya. Bu görünüm, gelecekte karşıtlıkların bölgesel bloklar arasında değil de, bu kaos içinde oluşabileceğine işaret ediyor.”¹⁸

Tüm bu etkenler, olumsuz yaklaşımların globalleşme sürecinde ulus-devlet’in zamanla ortadan kalkacağı ve kalkmasının da olumlu bir gelişme olacağı tezine şiddetle karşı çıkmasının sebeplerini oluşturmaktadır.

II. Globalleşmenin Ulus-Devlet Üzerindeki Etkileri

Ulus-devlet, zaman içinde farklı bir ulus-devletin sınırı veya başka bir ulus-devletin sınırına bitişik olarak neredeyse dünyanın her yerinde yerleşik hale gelmekle birlikte; tüm biçimleri de aynı olmamıştır. Mevcut ulus-devletler egemen üretim biçimleri ve ait oldukları toplumsal kuruluş özellikleri nedeniyle birbirinden farklıdır. Bu nedenle her ulus-devletin üstlendiği görevler, oturduğu sistem, uluslararası arenadaki rolü farklılık gösterir. Herhangi bir toplumsal nesnenin doğası onu oluşturan rol ve yapıların devinimine bağlıdır. Bir toplumsal nesnenin doğasını tanımlayan şey, onun “yaptığı iş”, “yerine getirdiği görev”, “oynadığı rol”; kısaca onun işlevidir. Devlet eyleminin tümü siyasettir.¹⁹ Siyaset ise belli bir üretim biçiminin varlığı ve gelişimi için gerekli olan koşulları toplumsal çapta sağlama uğraşısıdır.²⁰

Devletin en temel üç işlevi vardır: İlki, üretim güçlerini korumak ve geliştirmek için üretim sürecinde kullanılacak kaynakları sağlamak üzere savaş vermektir. Buradaki savaşım doğaya karşıdır. İkinci üstlenilen görev, üretim ilişkisini korumaktır. Bu sınırlar arası bir paylaşım olup, egemen sınıfın payını arttırmak, sömürülen sınıfın payını azaltmaktır. Üçüncü olarak da iki temel işlevi yerine getirebilmesi için devletin güçlü olması, kendi çıkarlarını koruması gereklidir. Bu

¹⁸ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 156-157.

¹⁹ Eroğul, *Devlet Nedir?*, 39.

²⁰ Ibid., 42.

durum ise, devletin toplumun üstünde yer almasıdır.²¹ Bununla birlikte, gerçek yaşamda devletin görevi yalnızca bu üç temel işlevle sınırlı kalmamaktadır. Gerçekte devlet, siyasal sistem ve rejimlerle çevrili, çeşitli görevliler tarafından harekete geçirilen, bir dizi teknik ve başka işlev gören yapılar bütünüdür. Devlet üstlendiği görevleri yerine getirebilmek için toplum yaşamının her alanına girmiştir. Devlet üretim uğraşına, toplumsal işlerin yönetimine, uyuşmazlıkların çözümüne, savunmanın örgütlenmesine, toplumsal davranış kurallarının tanımlanmasına, kendi kararları dahil bu kararların uygulanmasına, ideolojik konulara vs. karışmakta ve bu kadar çeşitli uğraşları için iktisadi, örgütsel, hukuki, askeri, ideolojik araçları da kullanmaktadır. Tarih boyunca devletler, liberal sistemden kontrollü sisteme kadar ekonomide farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Oysa, globalleşme süreci ile ulus-devlet, söylediklerini yerine getiremeyen ve ekonomik alandan kendini çeken ve çekmesi de istenen bir görünüm sergilemektedir. Bozkurt'un ifadesiyle geleneksel olarak devlet;

Kamu hizmetlerini sağlar ve değerli kamu mallarını korumak için bir yapı oluşturarak bu yapıyı yönetir,

Kamu hizmetlerini düzenler,

Endüstrilerin gelişmesini destekler ve gerekli alt yapıyı kurar,

Ulusal savunma sistemini kurar,

Ulusal kültür ve ideolojiyi kurar,

Kolektif işbirliğini sağlar,

Sosyal düzeni sağlar,

Ekonomik faaliyetleri düzenler,

İşleyecek Pazar yapısını oluşturur,

Hukuk ve düzeni sağlar.²²

Devletin bu işlevleri, globalleşme süreciyle birlikte birtakım değişikliklere uğramıştır. Bunlar, daha önce de ifade edildiği gibi bakış ve algılayış tarzına göre olumlu veya olumsuz yorumlanmaktadır.

²¹ Ibid., 44,47,52,150-152.

²² Nilüfer Bozkurt, "Globalleşme ve Devlet", *İktisat Dergisi*, Sayı:362 (Eylül 1998), 55.

A. Globalleşme/Ulus-Devlet İlişkisinde Olumlu ve Olumsuz Yaklaşımlar

Globalleşme sürecine olumsuz yaklaşanlar değerlendirildiğinde, globalleşmenin itici güçleri ile ulus-devleti aşındıran nedenlerin aynı olduğu gözlenir. Globalleşme sürecinin genişlemesi ve gelişmesi ile ulus-devletin aşınması arasında ters orantının olduğu söylenebilir. Ulus-devletin egemenlik alanı ve özellikle ekonomik alandaki işlevleri ne kadar sınırlandırılırsa globalleşme sürecinin genişlemesi/gelişmesi o derece hızlı olacaktır. Bu yaklaşım ulus-devletin aşınmasını, teknolojideki gelişmeler ve sermaye birikim mantığı olmak üzere başlıca iki nedene dayandırmaktadır. Bu iki nedeni birbirinden bağımsız olarak değerlendirmek zor gibi gözükmemektedir; çünkü bu nedenler birbirlerini beslemektedir.

Bu yaklaşıma göre teknolojideki gelişmeler globalleşme sürecinde çok önemli bir araçtır. Nedeni sermaye birikim mantığına hizmet etmesidir. Büyük sermayenin kârının maksimizasyonunda önemli işlevler üstlenirler ve bu doğrultuda teknoloji sermayenin dünya ölçeğinde genişlemesinde bir araç haline gelir. Teknoloji, sermaye birikim mantığı doğrultusunda global ölçekte sermayenin serbest dolaşımı için gerekli zemini hazırlar. Bunu farklı birkaç strateji izleyerek gerçekleştirir. Amacı da sermayenin genişlemesinde/gelişmesinde önemli bir engel olarak görülen ulus-devletin egemenlik alanının hem ulusal hem de uluslararası ölçekte daraltmaktır. Özellikle iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler sermayenin global ölçekte hareket kabiliyetini arttırmıştır. Bu durum ise çok uluslu şirketlerin ve büyük sermayenin -büyük sermayeyi elinde tutan merkez ülkelerdir- daha kârlı alanlara sızmasını kolaylaştırmıştır. Burada kârlı alanlardan kasıt ucuz emek, düşük vergi ve doğal kaynakları koruma hakkının zayıf olduğu alanlardır. İletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, özellikle merkez şirketlerin birbirlerinin pazarlarına yatırım yapmalarına olanak vermektedir. Bu unsurlar teknolojinin sağladığı avantajlar ile birleştiğinde maliyetin düşmesine neden olarak kârı artırır. Bu aynı zamanda teknolojinin sermaye birikimine hizmet eden ilk katkısıdır.²³

²³ Kazgan , Küreselleşme ve ..., 167.

Büyük sermayenin kâr maksimizasyonuna hizmet eden teknolojinin diğer bir işlevi de tekel gücü oluşturma işlevidir. Bu aynı zamanda çevre ülkelerin merkeze bağımlılığını güçlendirme amacına hizmet eder. Böylelikle büyük sermaye kârını arttırabilecek ve kendisini de besleyecek bir alan bulmuş olur. Çevre ülkeleri yeni teknolojileri yaratacak ve geliştirebilecek teknik bilgi ve donanım, finans gücüne sahip olmadığı için teknolojiyi geliştirme işlevi merkezin tekeline geçmiştir. Merkez aynı zamanda bu tekel gücünü birtakım yasal düzenlemelerle güçlendirmeye çalışmaktadır. Böylece teknoloji merkezin elinde önemli bir rant aracına dönüşmüştür.²⁴

Ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, ulus-devletin meşruluğunun ve egemenliğinin önemli bir dayanağı olan “sınır” kavramının anlamını da değiştirmektedir. Bu teknolojinin ulus-devleti aşındıran nedenlerinden bir diğeridir. Çünkü ulus-devletler belirlenmiş bir sınır üzerinden hareketle egemenlik ve meşruluk iddiasındadır. Dünya hâlâ siyasi açıdan sınırları belirli ulus-devletlere bölünmüştür. Fiili açıdan ise ulus-devletlerin harita üzerinde gösterilen sınırları, bilişim teknolojisi yolu ile bilgi ve sermayenin devletin denetleyemeyeceği ölçüdeki hızlı geçişleriyle hükümsüz kalmıştır. Ordu, gümrük duvarları, hatta ulusal istihbarat servisleri dahi, sınırları korumakta etkisiz hale gelmiştir. Ulusal sınırların, bir ulusu “ötekileştirdiği” yabancılardan, düşmanlardan koruyan işlevi ortadan kalkmıştır. Gerçi tek bir ekonomik sistemin uygulandığı, benzer kültüre sahip insanların yaşadığı bir dünyada “öteki”ler de kalmamıştır. Ulusal sınırlar artık tarihin belli bir döneminde inşa edilen ulus-devletlerin kuruluş mitlerini yaşatan sembollere dönüşmüştür. Sarıbay’a göre, globalleşme süreci içerisinde ulus-devletlerin sınırlarının anlamı yanında, hem “ulus” hem de “devlet” unsurları da dönüşüme uğramıştır. Globalleşme, ulus-devletin dayandığı politik topluluğun hem sosyolojik mahiyetini hem de topluluğun meşru kıldığı egemenliği (politik iktidarı) dönüştürerek ulus ve devleti krize maruz bırakmıştır.²⁵ Sınır kavramının anlamını değiştiren bir etken ulaşım teknolojilerindeki gelişme ise, diğeri de iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmedir. Burada amaç, ulus-devletin egemen gücünü aşındırarak, büyük sermaye için global ölçekli bir pazarın oluşturulmasıdır.²⁶

²⁴ Ibid., 84.

²⁵ Sarıbay, *Global Bir Bakışla ...*, 102-103.

²⁶ Sınır konusundaki farklı görüşler için bkz. Tekeli ve İlkin (2000) ayrıca Bauman (1999).

İletişim teknolojilerindeki gelişmeler ulus-devletin temsil işlevini aşındırmaktadır. Ulus-devlet, temsil işlevini egemenliği altındaki homojen bir topluluğun sözcülüğünden alır. Dolayısıyla bu homojenlik esası ulus-devletin egemenliği ve meşruluğu da önemli bir araçtır. Ancak iletişim teknolojilerindeki gelişmeler (özellikle bilgisayar teknolojisi ve internet kullanımının dünya ölçeğinde yaygınlaşması) devletin bilgide ve iletişimde tekeline ortadan kaldırmaktadır.²⁷ Bu durum, homojen olarak kurgulanan ve benimsenen topluluğun birbirleri ile iletişime ve etkileşime girmesini kolaylaştıracak heterojenliğin ve farklılığın bilincine varılmasına neden olacaktır. Bu da homojenliğe ve dolayısıyla ulus-devlet ve onun egemenliğine zarar verecektir. Böylelikle sınır kavramının biçim ve içeriğinde önemli farklılaşmalar olmuştur.* (Bu konuyla ilgili “Globalleşme ve Milli Kimlik” başlıklı bölümde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.)

Ulus-devletin, sınırları belirli bir toprak parçası üzerinde ulus olarak adlandırılan insan topluluğu tarafından oluşturulmuş, şiddet araçları tekeline sahip en üstün otorite biçimindeki klasik tanımı hatırlandığında, 20. yüzyılın son otuz yıllık diliminde, devletin globalleşme sürecinde ortaya çıkan yeni iktidar birimleri ile etkileşimi sonucunda bu klasik tanımdan uzaklaşmaya başladığı görülür. Ulus-devletin halk, ülke ve en üst otorite biçimindeki üç unsuru, Bauman’ın ifadesi ile “egemenliğin üç sacayağı” onarılmaz bir biçimde kırılmıştır.²⁸

Günümüzde sınır kavramı tek bir grup için hâlâ anlamını korumaktadır: Vasıfsız emek ve yerel olan için. “Yerellik” başlığı altında ayrıntılı şekilde tartışılan bu olgu, bazen vasıfsız emeğe, bazen de ulus-devletin sınırlarına sıkışmış küçük sermayeye atıfta bulunmaktadır. Teknolojinin burada büyük sermaye için diğer bir stratejik işlevi ortaya çıkmaktadır. Teknolojik gelişmeler emek ile emeğin mekansal örgütlenmesi arasındaki bağı koparmaktadır. Emek-mekan ilişkisi değişmektedir. Bu durum “üretim”in mekansal örgütlenmesini de farklılaştırmıştır. Teknolojik gelişme ve

²⁷ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Oran (2000).

* Bu konuyla ilgili “Globalleşme ve Milli Kimlik” (s.159) başlıklı bölümde daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

²⁸ Bauman, a.g.e., 74.

değişmeler “iş”in ve “emek”in dolayısıyla “üretim”in teknolojiye olan bağıını güçlendirmiştir.²⁹

Olumsuz yaklaşımın temsilcilerinin savunduğu, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki inanılmaz gelişmelerin itici gücüyle sermayenin global ölçekte hareket kabiliyetinin artmasına karşılık, özellikle vasıfsız emeğin yerel ölçeğe hapsedilmesi, buna rağmen vasıflı emeğin global ölçekte dolaşımının özendirilmesi en başta emek gücünün parçalanmasına ve böylelikle emeğin kolaylıkla sermayenin denetimine gireceği savı, olumlu yaklaşımın temsilcileri tarafından eleştirilmektedir. Olumlu yaklaşımın temsilcilerine göre, globalleşme süreci ile global ölçekte teknolojik gelişmelerin imkanları doğrultusunda hareket yeteneğinin artması, emek açısından olumsuz sonuçlar doğurmamaktadır. Hareket yeteneğinin global ölçekte artması emek açısından sınıf bilincini ve dayanışmanın parçalanması sonucunu ortaya çıkarmaz; aksine global ölçekte emek gücünün buluşmasına imkan tanır. Bu, sınıf bilincinin gelişmesini kolaylaştırır ve emek gücü arasında dayanışmayı güçlendirir. Hareket yeteneğinin global ölçekte artış göstermesi, aynı zamanda global ölçekte göç hareketlerini özendirmektedir. Olumlu yaklaşımın temsilcilerine göre globalleşme süreci emek aleyhine bir gelişme değildir. Özelde az gelişmiş ülkelerin ihtiyaç duyduğu vasıflı işgücünün geliştirilmesinde önemli bir göreve sahiptir. İşgücünün, globalleşme süreci içerisinde eğitimi ile nitelikli hale getirilmesi, az gelişmiş ülkelerin gelişmesinde önemli bir etken olacaktır. Globalleşme süreci çevre ülkelerin vasıfsız emek gücünü olumsuz yönde etkilememekte aksine onun gelişmesi ve eğitimi için uygun koşulları yaratarak çevre ülkelerin emek gücünün niteliğinin artmasına katkıda bulunmaktadır.

Globalleşme sürecinde emeğin konumu, ulus-devlet tartışmaları içerisinde özellikle olumsuz yaklaşımların konuya bakışını şekillendiren önemli bir unsurdur. Olumsuz yaklaşımların, globalleşme/ulus-devlet/yerellik ilişkisinde “emek”, merkezi öneme sahiptir. Bu yaklaşımlar arasında kimileri, globalleşme süreci içerisinde emeğin niteliğinde ve niceliğinde gözlenen değişimleri, bu süreç içerisinde benimsenen neo-liberal politikalar doğrultusunda, sermayenin global ölçekte hareketinin serbestleşmesi ve dolayısıyla ulus-devletin yine global ölçekte aşınmaya başlaması neticesinde, emeğin

²⁹ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 45.

bu gelişmelerden etkilenmesi bağlamında ele almaktadır. Böylelikle, emeğin globalleşme sürecinde değişen konumunu analiz etmede hareket noktası; ulus-devletin aşınması, yetki ve sorumluluklarındaki dönüşümün emeğe yansımalarıdır. Devam eden süreçte ulus-devletin aşınması, emeğin aleyhine olan bir gelişmedir. Boratav'ın ifadesiyle, ulus-devletin aşınması öncelikle emeğin sorunudur ve öncelikle emeğin gündemini teşkil etmektedir.³⁰ Globalleşme süreciyle birlikte nitelikli işgücü, sermaye tarafından arzu edilir hale gelmiştir. Buna paralel olarak özelde mikro-elektronikte, genelde teknolojiye yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin üretim sürecinde etkin kullanımı, bu yöndeki değişimleri ve gelişmeleri takip eden, bunları geliştirecek bilgi ve beceri donanımına sahip üretim sürecinde kullanabilen, tasarım konusunda yeterli nitelikteki işgücü, üretim sürecinin önemli bir bileşimi haline gelmiştir. Bu özelliklere sahip vasıflı işgücüne global ölçekte talep artmış, global ölçekte dolaşım özendirilmiştir.

Değişen bu üretim tarzının önemli bileşenlerinden biri olan taşeronlaşma eğilimi veya fason üretim doğrultusunda emek, yoğun teknolojileri –ki bu emek yoğun üretimin büyük ölçüde vasıfsız iş gücüne dayalı olması nedeniyle- kullanan sanayi kollarının, emeğin özellikle vasıfsız emeğin ucuz ve örgütsüz olduğu az gelişmiş üçüncü dünyaya kaydırılmasıyla beraber; vasıfsız emeğin ulusal sınırlar içerisinde tutulması özelde sermayenin, genelde merkez ülkelerinin kârlılık arayışlarında önemli bir strateji ve politika haline gelmiştir. Bu politika ve stratejilerin geliştirilmesindeki amaç, üretim maliyetlerinin düşürülmesidir. Vasıfsız emeğin ulusal sınırlar içerisinde tutulmasında başlıca rol ise ulus-devletlerindir.

Olumsuz olarak nitelendirilen yaklaşımların, globalleşme sürecine mesafeli durmalarında veya sürecin karşısında yer almalarında emeğin konumu önemli bir kriterdir. Globalleşme tartışmalarının içerisinde yer alan emek, ulus-devletin konumuyla ilgili yapılan tartışmaların türevlerinden sayılabilecek ya da başka bir ifadeyle ulus-devlet/globalleşme üzerinden yapılan tartışmalarda ortaya çıkan yerellik olgusu içinde de önemli bir yer tutmaktadır. Emek, “yerel”in tanımlanmasında kullanılan önemli bir kavramdır. Yerelin göndermelerde bulunduğu kavramlardan biri de emektir. Şengül'ün

³⁰ Korkut Boratav, “Ekonomi ve Küreselleşme”, **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**, Der.: Işık Kansu (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 25.

ifadesiyle, bugün yerelin bir özgünlüğü varsa, bu büyük ölçüde emek pazarını tanımlayan bir birim olmasından kaynaklanmaktadır.³¹

Yukarıda açıklanan teknolojik nedenlerle iç içe geçmiş ve olumsuz yaklaşımların ele aldığı etkenlerden ulus-devletin aşınmasında rol oynayan diğer bir neden sermaye birikim mantığıdır. Sermaye birikim mantığı, teknolojiyi önemli bir araç olarak geliştirmekte ve etkili bir şekilde kullanmaktadır. Teknolojik nedenin açıklanmasında büyük sermayenin ulus-devletin aşınmasındaki çıkarı net bir biçimde açıklanmıştır. Teknolojinin globalleşme sürecinde üstlendiği bütün işlevleri aynı zamanda sermaye birikim mantığına hizmet eder; çünkü bu işlevler ulus-devletin aşınmasına neden olur. Böylelikle teknoloji, böylesine bir amacın gerçekleşmesinde büyük sermayenin elinde önemli bir araca dönüşür. Büyük sermayenin kâr maksimizasyonuna teknoloji kadar çok uluslu şirketler ve ulus-üstü resmi yapılar da (Dünya Bankası, IMF, DTÖ vb.) etkin bir şekilde aracılık eder. Bu noktada olumlu ve olumsuz yaklaşımlar arasında önemli bir farklılık ortaya çıkar; olumlulara göre çok uluslu şirketler globalleşmenin bir göstergesidir ve onun temel aktörleridir. Çok uluslu şirketlerin ortaya çıkması ile ulus-devletin aşılması sağlanmıştır. Olumsuz yaklaşımlar ise doğal olarak bu görüşe karşı çıkmakta ve çok uluslu şirketlerin hâlâ ulusal tabanlarına bağlı kaldıklarını savunmaktadır.³² Ayrıca bunların ulus-devletin korumasına³³ ihtiyacı vardır. Bu yaklaşımın temsilcileri çok uluslu şirketlerin ulus-devletin yerine geçen temel aktörler olarak kabul etmezler. Çok uluslu şirketler sadece büyük sermayeye hizmet eden araçlardır.

Bütün bu amaçlar, 1945'ten itibaren benimsenen Keynesçi iktisat politikalarının etkisiyle devletin, özellikle ekonomik alanda artan işlev ve sorumluluklar doğrultusunda korunan ulusal pazar, emeğin maliyetinin yüksekliği ile düşen kâr hadlerinin yükseltilmesi için geliştirilmiş araçlardır. Düşen kâr hadleri ile büyük sermaye global ölçekte, globalleşme baskısı yaratmıştır. Şengül, bu süreci, şu şekilde ifade eder:

³¹ Tarık Şengül, "Siyaset ve Mekansal Özellikler", *Küreselleşme Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı*, Der.: Ahmet E. Tonak (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 133.

³² Bu konuyla ilgili bkz. Hirst ve Thomson, a.g.e., 16.

³³ Söz konusu korumanın boyutları için bkz. Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 16.

“Sermaye birikim süreçleri ve teknolojiye ortaya çıkan koşut olarak daha önce kendisini kısmen ulusal ölçekte belirleyen sermayenin bu sınırların ötesine taşıma özelliği, giderek ağırlık kazanmıştır. Bir başka anlatımla geçmişte yerel ölçeğin dar geldiği sermaye birikim süreçleri için bugün ulus-devlet ölçeği de geçmiştekinden çok daha fazla dar gelmeye başlamış bulunuyor. Bu tür bir eğilim ulus-devletin aşınma sürecinin arkasındaki temel neden haline gelmiş bulunmaktadır.”³⁴

Ulus-devlet sınırları içinde kârı azalış gösteren sermaye, kendisine global ölçekte kârlı alanlar bulma arayışına girmiştir. Teknolojik gelişmeler de bu yöndeki eğilimi kolaylaştırmış, sermayenin hareket hızını arttırmıştır. Bu hareketin önündeki tek engel olan ulus-devlet değişik stratejilerle sermaye birikim mantığı doğrultusunda zayıflatılmaktadır. Çevre globalleşme sürecinde bu mantık gereğince dezavantajlı olan taraftır. Çevrenin globalleşme sürecine eklemlenmesi; çevreye –olumlu yaklaşımların ifade ettiği gibi- zenginlik, refah, barış, demokrasi vb. kazanımları getirmeyecektir. Ayrıca çevrenin ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal gelişme düzeyi düşük olduğu için ulus-devletin düzenleyici ve koruyucu işlevleri bu ülkelerde özellikle önemlidir. Bu yüzden ulus-devletin aşınmasına yönelik büyük sermayenin en büyük saldırısı bu ülkelerde gerçekleşmektedir.³⁵

B. Ulus-Üstücülük ve Ulus-Altıcılık Hareketleri

Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren gelişen ve iki farklı yönde meyleden siyasi eğilimler, ulus-devletin geleceği ile ilgili sorunlara serinkanlı yaklaşılmasını gerektirmektedir. Söz konusu iki eğilim, ulus-üstücülük ve ulus-altıcılık hareketleridir. Ulus-üstücülük yorumlarında ulus-devlet ve milliyetçilik tamamen çağdışı kalmış, işlevini tamamlamış olgular olarak görülmekte ve gelecekte ulusal-üstü yapılanmaların söz sahibi olacağı savlanmaktadır. Ulus-devlet ölçeğindeki siyasi yapılanmaların yerlerini ulus-üstü nitelikte yapılanmalara bırakacağı tezi, toplumsal ve ekonomik gelişmelerin zorunlu bir sonucu olarak görülür. Ulus-devlet geçmişte nasıl belirli toplumsal ve ekonomik şartların sonucu olarak ortaya çıkmışsa, günümüzdeki

³⁴ Şengül, a.g.m., 127-128.

³⁵ Kazgan, Küreselleşme ve ..., 97 ve Oran, Küreselleşme ve Azınlıklar, 49.

teknolojik gelişmelerin tahrik ettiği evrenselleşme süreci karşısında yetersiz kalan bu yapı, yerini daha evrensel ölçekli olan başka bir oluşuma bırakacaktır.³⁶

Bahsedilen bu ulus-üstü siyasi yapılanmanın en somut örneği ise -şu an için- günümüzdeki Avrupa Birliği'dir. Bu birliğin, mutlak anlamda ulusal-üstü yeni bir yapılanma yaratacağını savunanlar yanında, bu görüşe karşı çıkanlar da bulunmaktadır. Avrupa Birliği bünyesinde gerçekleştirilecek olası bir siyasi bütünleşme sonucunda "ulus" kavramının yerine geçecek bir başka meşruiyet kaynağı mümkün müdür? Bu soruya olumlu cevap vermek, Avrupa Birliği yapılanmasının ulus-devletlerin sonunun yaklaştığını gösteren bir dönüşüm olarak kabul edilecektir. Aksi takdirde Avrupa Birliği'nin bir siyasi bütünleşmeyle sonuçlanıp sonuçlanmayacağını herhangi bir önemi kalmayacaktır. Çünkü Avrupa Birliği siyasi bir bütünleşmeye erişse bile, ortaya çıkacak olan, bünyesine aldığı ulus-devletin toplamı kadar bir büyüklüğe erişen yeni bir ulus-devletten başka bir şey olamayacaktır. Ancak Avrupa Birliği bünyesindeki bir siyasi bütünleşmenin ulusal-üstü düzeyde yeni bir meşruiyet yaratma potansiyeli hemen hemen yoktur. Öncelikle oluşmaya başladığı dile getirilen Avrupalı kimliğin sunulduğu ölçüde yeni bir olgu olduğu şüphelidir.* Avrupa'da "yabancı" sözcüğünün artık büyük çoğunluğunu Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen göçmenleri ifade eder biçimde kullanıldığı dikkate alınırsa Avrupalı kimliği düşüncesinin ardındaki en somut dayanağın, Avrupa'nın kapılarını Üçüncü Dünya'ya kapatma çabası olduğu yorumları daha da güç kazanır. Bu yorumu destekleyen bir diğer veri ise, milliyetçiliğin aşırı bir türü olan yabancı düşmanlığının Avrupa ülkelerinde giderek güçlenmesidir.³⁷

Avrupa Topluluğu bünyesinde gerçekleştirilecek bir siyasi bütünleşmeye yönelik çabalardaki tüm artışa rağmen, Topluluğu oluşturan ulus-devletlerin bu bütünleşmenin gerçekleşmesine yönelik dirençleri kolay kolay kırılmamaktadır. Üstelik

³⁶ David Beetham, "The Future of the Nation State", *The Idea of the Modern State*, Edit.: G. McLennan, D. Held and S. Hall (Philadelphia: Open University Press, 1984), 208, 220-221 Aktaran: Erözden, a.g.e., 127.

* Bu konuda Balibar, 19. yüzyıl Avrupalı sömürgeci sınıfların, aralarındaki ulusal kimlik farklarını bir yana bırakarak, ortaklaşa bir biçimde "beyaz"ın üstünlüğü fikrini geliştirdiklerini, bununla birlikte "vahşiler"e karşı korunması gerekli uygarlık düşüncesini yarattıklarını; bu düşüncenin de bugünkü anlamıyla ulusal-üstü Batılı ya da Avrupalı kimliği kavramının gelişmesindeki temellerden birisini oluşturduğunu söylemektedir. (Etienne Balibar, "İrkçılık ve Milliyetçilik", Balibar ve Wallerstein, a.g.e., 57-58.)

³⁷ Ibid., 128-129.

bu ulus-devletler halen, başta eğitim tekeli olmak üzere, tüm uluslaştırma araçlarını ellerinde tutmakta ve bunları etkin bir biçimde çalıştırmaktadır. Kendisi için çalışan uluslaştırma araçlarından mahrum bir “Avrupa Ulusu” kavramının kendisine bir yer edinmesi mümkün gözükmemektedir.³⁸ Sonuçta Avrupa Birliği’nin hedeflemiş olduğu siyasi bütünlüğe erişmesi uzak görünmektedir. Ayrıca, siyasi bütünlüğü gerçekleştirse bile evrensel ölçekli bir siyasi bütünlüşme süreci içinde yer almayan bu birliğin yeni bir süper ulus-devlet ve yeni bir milliyetçilik doğurmak dışında bir sonucu olmayacaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği yapılanmasıyla, ulus-devletin aşılabileceğini düşünmek yerinde değildir.

Ulus-devletin geleceğini ilgilendiren en önemli olgu başından beri ifade edilen globalleşmedir. Globalleşmenin birçok boyutu bulunmaktadır, ancak sermayenin globalleşmesi veya uluslararasılaşması denilen olgunun ulus-devlet üzerinde bazı sonuçlarının olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şayet devletin ulusal düzeydeki kapitalizmi düzenlemek gibi bir işlevinin olduğu kabul edilirse, globalleşme uluslararası bir devleti gündeme getirecektir.³⁹ Global sermaye uluslararası şirketler aracılığıyla etkinliğini ve gücünü sürekli arttırmaktadır. Bugün inanılmaz cirolar yapan ve dünyanın dört bir yanında faaliyet gösteren büyük markalar, sermayesinden çalışanlarına kadar uluslararası hale gelmiştir. Toyota, Sony, ITT, Renault, Fiat, Ford, HSBC, General Motors vs. şirketlerin artık ulusları yoktur. Ancak, uluslararası bu şirketleri, ulus-devletin düzenleyicileri olarak görmek büyük bir hata olur. Devlete ait birçok özellik uluslararası şirketler için geçerli değildir. Fakat bu şirketlerin ellerindeki büyük güç (bu büyük bir oranda ekonomik güçtür) ile devletlerin siyasetlerini etkilemeleri ve kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmeleri söz konusu olabilir.⁴⁰

Globalleşmenin mevcut ulus-devlet yapıları üzerinde bir baskı oluşturduğu çoğu akademisyen tarafından kabul edilmektedir. Ancak bu gidişatın ulus-devletin uluslararası bir devletle yenilenmesi mi yoksa ulus-devlete olan ihtiyacı pekiştiren bir türden mi olduğu tartışma konusudur. Global sermayenin giderek artan egemenliği

³⁸ Ibid.

³⁹ Menderes Çınar, “Küresel Sermaye ve Ulus-Devlet Üzerine Etkileri”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:56 (Yaz-Güz 1993), 82.

⁴⁰ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 68.

sonucunda uluslar-üstü bir devletin ortaya çıkması uzak bir ihtimal olarak görünmektedir. Ancak içinde ulus-devletin egemenliklerini devam ettirdiği bir uluslararası devletin ortaya çıkması mümkündür. Bu anlamda, uluslararasılaşma; devletler sisteminin yeniden örgütlenme süreci olarak kabul edilebilir.⁴¹

Sermayenin niteliğindeki değişimler, geçmiş dönemlerde mikro-milliyetçilik lehine ağırlık koyan bir dizi etmendeki konum değişikliği ile siyasi toplumun bir ulustan ve onu temsil eden ulus-devletin oluşum projesinde de deformasyon yaratarak daha geniş ölçekli siyasi ve toplumsal alanların oluşumunu desteklemeye başlamıştır. Amerika'nın Meksika ve Kanada ile olan sınırlarını kaldırması, AB, KEİB (Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi) Projesi, İslam Kalkınma Teşkilatının girişimleri, BDT; Uzakdoğu'daki "Beş Kaplan"ın yakınlaşma girişimleri ekonomi temelinde ulus-ötesi eksenlere dayanan ilgili ülkeler açısından toplumsal, kültürel ve ideolojik dönüşümler yaratma yeteneğindeki örnek olarak dünya gündemindedir.⁴²

Evrensellik yönündeki bu örneklerin yanı sıra ulus-devleti tehdit eden hareketler de vardır. Ulus-devleti tehdit eden bu oluşumlar ulus-altıcılık hareketleridir. Ulus-altıcılık hareketini kendi içerisinde bölgeselcilik ve mikro-milliyetçilik şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Sosyalist Blok'un ortadan kalkması ve özellikle Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte doruk noktasına ulaşan mikro-milliyetçilik akımı, bugüne kadar alışılmış olanın oldukça altında kalan boyutlarda devlet yapılanmaları hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak ortaya çıkmaktadır.⁴³ Yakın gelecekte de devletsiz ulusların milliyetçiliği ve diğer mikro-farkçılık lehine gelişen hareketler güç kazanmaya devam edecek ve bu gelişmeler ulus-devletin politikalarında da etkili olacaktır.⁴⁴ Ancak görülen odur ki mikro-milliyetçilik lehine ortaya çıkan bu dalgalanmalar uluslar-üstü bir istikamete yürüyen genel akışın yönünü değiştirip kendi lehine çevirecek güce ve büyüklüğe sahip görünmemektedir.

⁴¹ Çınar, a.g.m., 86-87.

⁴² Bostancı, *Bir Kolektif ...*, 124.

⁴³ Erözden, a.g.e., 130.

⁴⁴ Guibernau, a.g.e., 227.

Mikro-milliyetçilikten daha değişik içeriği olan bölgeselcilik akımının ulus-devlet kurgusuna alternatif oluşturabilme potansiyeli daha fazladır. Mikro-milliyetçilik akımından ayrılıkçılık taleplerinin azlığı ölçütüyle ayrılabilen olan bölgeselcilik akımı, ulus-devlet yapılarının içinde daha küçük ölçekte kültürel ya da ekonomik bütünlük içinde bulunduğunu savladığı bölgeler için farklı ölçeklerde özerklik elde etme hedefine yönelmiş bir siyasi akım olarak tanımlanabilir. Batı Avrupa çerçevesinde bölgeselcilik hareketi, kendisine önemli bir yer edinerek İtalya, İspanya ve Portekiz örneklerinde somut başarılar elde etmiştir. Ancak söz konusu siyasi hareketi doğrudan ulus-devlet kurgusuna karşıt siyasi bir hareket olarak alıp değerlendirmekten çok, sadece ulus-devletin somut düzlemde gözlenen türlerinden birisi olan üniter devlet modeline karşı bir akım olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.⁴⁵

Ulus-devlete yönelik hareketler olarak değerlendirilen ne ulus-üstüculük ne de ulus-altıcılık akımları, bir meşruiyet ilkesi etrafında yoğunlaşan ulus-devlet kurgusunun yerine alternatif bir güç oluşturabilecek güçte değildir. Zaten, ulus-devletin geleceğine ilişkin yapılan varsayımlar, bu tarz somut siyasi yapı dönüşümlerinden çok, soyut siyasi düşüncedeki dönüşümler dikkate alınarak yapılmalıdır. Bu bağlamda, demokrasi olarak adlandırılan yönetim biçiminin bir değer olarak kabul edildiği bir düşünce sistemi içinde bu yönetim biçimini yaşama geçirebilmek için ulusal egemenlik ilkesine dayalı bir devlet yapılanmasından daha elverişli bir araç bulunamadığı sürece ve bir siyasi iktidarın meşru kabul edilmesi için, egemenliğin ulusal bir organ tarafından kullanılan bir iktidar olması gerektiği düşüncesi terk edilmedikçe, ulus-devlet gelecekteki varlığını koruyacaktır.⁴⁶

III. Ulus-Devletin Değişen İşlevleri

Globalleşme sürecini gerek olumlu gerekse olumsuz değerlendirenlerin üzerinde durduğu ortak nokta, ulus-devletin aşındırıldığı konusudur. Burada sorulabilecek temel soru, “ulus-devlet aşınıyor ama nasıl ve hangi yönde?” olmalıdır.

⁴⁵ Erözden, a.g.e., 130.

⁴⁶ Ibid., 131.

Ulus-devletin aşındırıldığı konusu üzerinde duran akademisyenler ulus-devletin aşağıya ve yukarıya olmak üzere iki düzeyde aşındırıldığını belirtir: Aşağıya doğru, yerel yönetimler önplana çıkarılarak; yukarıya doğru, uluslararası resmi ve gayri resmi örgütler aracılığıyla... Bu düzlemlerde önplana çıkarılan kurum ve kuruluşlar da ulus-devletin aşındırılmasında etkin olarak kullanılan araçlardır. Bu araçlar yardımıyla da devletin birtakım işlevlerinde farklılaşmalar olmaktadır. Eroğul, devletin zayıflatılmasında birtakım stratejilerden bahseder. Bunlardan ilki bölgesel oluşumlar yoluyla devletin doğrudan bu örgütlenmeler içerisinde eritilmesidir. İkincisi devletin doğrudan parçalanmasıdır.⁴⁷ Burada globalleşme önemli bir etkidir. Diğer yol ise devletin egemenliğini⁴⁸ parçalamaktır. Buna örnek olarak IMF, Dünya Bankası gibi kurumların politikaları gösterilebilir. Uluslararası konjonktür* de buna imkan tanımıştır. Egemenliği azaltmadaki diğer faktör ise, yukarıda bahsedildiği şekliyle yerelliğin önplana çıkartılmasıdır.

A. Ulus-Devletin Kaybettiği İşlevler

Ulus-devletin globalleşme sürecinde bazı işlevleri değişmiştir. İşlevlerdeki bu değişim olumlu ve olumsuz yaklaşımlar için de önemli bir farklılaşma konusudur. Değişen işlevler bu iki yaklaşım açısından farklı yorumlanmaktadır. Olumlular ulus-devletin kaybettiği birtakım işlevlerden hareketle, ulus-devletin ortadan kalktığını veya kalkacağını ve bunun da olumlu bir gelişme olduğunu belirtirken; olumsuz yaklaşımlar, işlevlerdeki bu değişimlerden hareketle ulus-devletin ortadan kalktığı sonucunun çıkarılamayacağını belirtmektedir. Onlara göre, ulus-devletler globalleşme sürecinde yeni birtakım işlevler üstlenerek varlığını koruyacak ve global sistemin temel aktörleri

⁴⁷ Eroğul, *Devlet Nedir?*, 49.

⁴⁸ Egemenlik kavramı, genellikle, bir ulus-devletin kendi geleceği üzerinde iktidarı ve denetiminin olması anlamına gelir; başka bir anlatımla devlet nihai kararları verme ve belirli bir topluluk ya da toprak parçası üzerinde hukuk belirleme ve yürürlüğe koyma yetkisine sahiptir. Egemenliğin yitirilmesi, ulusal politikanın doğrultusunu belirleme konusunda, yasal ve fiili denetim kaybı anlamına gelmektedir. Held'in bu tanımı günümüz ulus-devletlerin değişen konumları göz önünde alındığında önemli açılımlar sağlamaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. D. Held, "Ulus-Devletin Çözülüşü", *Yeni Zamanlar/1990'larda Politikanın Değişen Çehresi*, Der: Stuart Hall ve Martin Jacques, Çev.: A. Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995), 190.

* Global ölçekte yaşanan kapitalizmin krizleri I. ve II. Petrol Krizleri ile 1982'de Meksika'da patlak veren borç krizi, başta çevre ülkeler olmak üzere global ölçekte borçlanma sürecini başlatan etkenler olmuştur.

olma görevini sürdürecektir. Ayrıca ulus-devletin ortadan kalkması en azından bazı unsurlar için -çevre, yerel olma ve vasıfsız emek- hiç de olumlu bir gelişme değildir. Ulus-devletin ortadan kalkması global ölçekte eşitsizliğin kurumsallaşması anlamına gelmektedir.

Genel olarak olumsuz yaklaşımın bütün temsilcileri ulus-devletin ekonomik alandaki işlevlerinin büyük bir bölümünü kaybettiğini belirtmektedir. Yitirilen bu işlevler, 1945 sonrasında Keynesçi iktisat politikalarının benimsenmesi ile devletin ekonomik alanda üstlendiği işlevdir. Bauman'a göre, sermayenin değişmez bir yurdunun olmadığı ve finans akışının büyük ölçüde hükümetlerin kontrollerini aştığı bir dünyada, ekonomik politikanın kolu kanadı kırılmıştır.⁴⁹ Pierson'a göre, uluslararası siyasi ekonomide son yıllarda görülen değişmelerin iki önemli sonucu olmuştur. İlki, sermayenin kazandığı uluslararası hareketliliğine uyum sağlayamayan emek üzerinde pazarlık konumunu güçlendirmesidir. İkincisi, müdahaleci devletin otoritesinin ve pazarlık kapasitesinin zemininin yok edilmesidir.⁵⁰

Bu durum ulus-devletlerin ekonomik özerkliğine kısıtlamalar getirmiş, ulusal ekonominin global ekonomiye uyarlanmasını doğurmuştur. Tek tek devletlerin kendi sınırları içinde ve boyunca süren ekonomik faaliyetleri, düzenlemeleri gün geçtikçe daha az mümkün olmaya başlamıştır. Devletler sermayenin kendi ülkesinde yatırım yapmasını sağlamak için cazip bir ortam yaratmak konusunda diğer devletlerle çetin bir rekabete girmiştir. Kendini iç ve dış yatırımcılar için daha cazip kılmaya çalışan devlet, işgücü piyasalarını, ulaşım yapısını, vergi yapısını hatta eğitim müfredatını bu misafirlere uygun hale getirmeye çalışmaktadır. McGerew, bu değişimleri ulus-devletin sonunun geldiğinin habercisi olarak görmektedir. Bu çerçevede McGrew, ulus-devletin otoritesini, özerkliğini, doğasını ve yeterliliğini tehlikeye atan dört özgül tehdit tanımlamaktadır:

Devletin yeterliliğine tehdit: Devletin vatandaşlarının çıkarlarının ve refahının belirleyicisi kendi dışında güçler olmaya başladığından, ulus-devlet kendi yurttaşlarının kaderini giderek daha az belirleyebilir olmuştur.

⁴⁹ Bauman, a.g.e., 67.

⁵⁰ Pierson, a.g.e., 197.

Devletin biçimine tehdit: Yaşanan gelişmeler, ulus-devletlerin artan ölçüde uluslararasılaşmasına neden olmuştur. Ulus-devletler, devletlerarası politikaları belirleyebilmek için uluslararası forumlar etrafında konumlanmaya başlamıştır.

Devletin özerkliğine tehdit: Globalleşme, devlet yöneticilerinin siyasi seçeneklerini keskin biçimde kısıtlamıştır. Ekonominin kontrolünden çıkması ile ulus-devletler politika üreten olmaktan çıkıp, giderek daha çok hazır politikaları uygulayan haline gelmiştir.

Devletin otoritesine tehdit: Globalleşmenin, ulus-devletin yeterliliğini ve özerkliğinin temellerini aşındırması, hükümetin etkinliğini dolayısıyla da devletin meşruiyetinin ve otoritesinin temellerinin aşınmasına neden olmuştur.⁵¹

Ancak Pierson, global piyasalara bu denli bağlı oluşun ille de devletin faaliyetlerinin gerilemesi anlamına gelmediğini, yatırımlar için elverişli ortamın hazırlanmasında devletin belli alanlara katılmasının gerektiğini belirtmiştir.⁵²

Global ekonomide yaşanan değişimin doğal sonucu olarak ulus-devletin kapasitesinin azaldığını ve bu azalışı devletin ekonomiye müdahale yollarının değişmesinde gören Cerny, bunun devlet yansımaları “refah devletten rekabet devletine” dönüş olarak nitelendirmekte ve gidişi şu şekilde özetlemektedir:

“Çağdaş dünyada, devletlerin ve ekonomilerin etkileşim yollarında kökten değişimler olmuştur. Özellikle uluslararasılaşan etkenler, üç değişimi zorlamıştır:

1. Makro ekonomik müdahalecilikten mikro ekonomik müdahaleciliğe bir kayma; bu durum paradoksal olarak hem yasal sınırların dışına çıkarılmasında hem de sanayi politikalarında kendini gösterir;

2. Bu müdahaleciliğin odağının kalkınmadan ve genel görece üstünlüğü elinde tutma amaçlı bir dizi “stratejik” veya “temel” ekonomik faaliyetlerin

⁵¹ Stuart Hall, David Held and Tony McGrew, (Ed.), **Modernity and its Futures/Understanding Modern Societies, Book IV** (Cambridge: Polity Press, 1992), 87-92 Aktaran: Pierson, a.g.e., 277-278.

⁵² Ibid., 279.

sürdürülmesinden farklılaşmış ve hızla evrilen ulusları piyasalardaki rekabetçi koşullara esnek tepki vermeye yani “rekabet” üstünlüğünü sağlamaya kayması;

3. Parti ve hükümet politikalarının odak noktasının, ülke içindeki refahın genel maksimizasyonundan hem özel sektörde hem de kamu sektöründe girişimin, yenilenmenin ve kârlılığın teşvikine kayması.”⁵³

Cerny’nin refah devletinden rekabet devletine geçiş sürecinde devlet “minimal devlet” konumuna indirgenmiştir.

Globalleşme süreciyle birlikte ulus-devletin bazı işlevlerini kaybettiği görüşünü savunanlar, başta ekonomik alan olmak üzere pek çok geleneksel aracın ortadan kalkmasının ya da yapı değiştirmesinin, ulus-devlet kadar veya ondan daha güçlü hükümetler dışı örgütlerin ve çok uluslu şirketlerin öne çıkmasının, toplum kesimlerinin devletten beklentilerinin değişmesinin, teknoloji, iletişim ve bilgi alanlarında ulaşılan ve önüne geçilmez bir hal alan ilerlemelerin olmasının, devletin varlığı nedeniyle büyük öneme sahip askeri savunma yönünün asgari düzeye inmesinin ulus-devlet aleyhine gelişmeler olduğunu savunmaktadır. Bacık’a göre, kendi ülkesinde özelleştirme hareketleriyle müdahale yeteneğini kaybeden devlet, uluslararası alanda da hükümet dışı örgütlere, sivil inisiyatiflere ve çok uluslu şirketlere geri adım atmıştır.⁵⁴ The Economist’e göre globalleşme sürecinde ulus-devletin giderek etkinliğini yitirmesi üç önemli gelişmeye bağlıdır:

■ Ekonomik olarak; mal ve hizmetlerin, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle ülke sınırları dışında kolaylıkla ulaşılabilir hale gelmesi, ulus-devletin kendi kendine yeterli olma ilkesini geçersiz hale getirmesi,

⁵³ Philip G. Cerny, "The Limits of Deregulation: Transnational Interpenetration and Policy Change", *European Journal of Political Research*, Hans Keman and Edward C. Page (Ed.), Volume:19, No:2 &3 (March-April 1991), UK: Blackwell Publishing, 179 Aktaran: Pierson, a.g.e., 198.

⁵⁴ Gökhan Bacık, "Ekonomik Dış Politika: Yeni Dünya Düzeni Bir Zorunluluk", *Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, (Temmuz 1998), 35.

■ Askeri olarak; kara harekâtları ile yapılan savaflara uçak ve füzelerin katılmasıyla ve ulus-devletin kendi sınırları içinde, sınırlarını korumaya dayalı savunma anlayışının kendini güvende hissedemeyecek bir noktaya gelmesi,

■ Bilgi teknolojisindeki gelişme sayesinde diğer devletler ve uluslar hakkında hızlı ve geniş bilgi edinme imkanlarıyla insanların birbirine yaklaşması, ulus-devletlerin kendine özgü ideolojik ayrıcalıklarını kaybetmesi anlamına gelmektedir.⁵⁵

B. Ulus-Devletin Koruduğu/Kazandığı İşlevler

Bu yaklaşımın temsilcileri, yukarıda bahsedilen ve ulus-devletin kaybettiği birtakım işlevleri olduğu görüşünü kabul etmekle birlikte hâlâ birtakım işlevlerini koruduğunu; aynı zamanda birtakım yeni roller üstlendiğini belirtmektedir.

Ulus-devlet hâlâ meşru şiddet araçlarını kullanma tekeline sahiptir. Bu işlev globalleşme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü globalleşme sürecine karşı geliştirilebilecek tepkilerin denetim altında tutulması için kullanılması bile, bu tepkilerin caydırılmasında şiddet araçları ulus-devletin elinde önemli bir ikna aracıdır. Bu işlevle bağlantılı olarak ulus-devletlerin günümüzde koruduğu diğer bir işlev, ulusal güvenliği sağlama işlevidir. Bu görevi yerine getirmesi için de devletin meşru şiddet araçlarını kullanma tekeline sahip olması gerekir.⁵⁶

Ulus-devletin ayrıca globalleşme sürecinde değişikliğe uğrayan, sınırlı olarak koruduğu bir diğer işlevi sınırların kontrolü işlevidir. Bu nüfus ve vasıfsız emeğin denetimi ile ilgili bir işlevdir. Sınırların kontrolü, bu yaklaşıma göre dünyadaki eşitsizliğin sürdürülmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ulus-devletin bu bağlamda koruduğu diğer bir işlevi ise temsil işlevidir. Ulus-devlet meşruluğunu ve egemenliğini sınırları altında tuttuğu nüfusu, temsil işlevinden alır.⁵⁷ Ulus ötesi firmalar, dünyayı

⁵⁵ "The Nation-State is Dead. Long Live the Nation-State", *The Economist*, (23 December 1995), 17-20.

⁵⁶ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 252.

⁵⁷ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması", *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı:10 (Şubat-Mart-Nisan 2000), 120.

dönüştürmek kapasitesine sahip olsalar da globalleşmiş ekonomik sistemi büyük krizlere düşürmeden sürdürebilecek bir regülasyon sistemi geliştirmekte ve ona meşruiyet sağlamakta yetersiz kalmaktadır. Böyle bir sisteme meşruiyet sağlayabilecek uluslararası sistemin aktörleri günümüzde ancak ulus-devletler olabilir.⁵⁸ Uluslararası yönetim mekanizmalarının meşruiyetini sağlayan temel kurumlar ulus-devletlerdir.⁵⁹

Ulus-devletlerin koruduğu diğer bir işlev ise teknolojilerin gelişmesi için gerekli olan AR-GE projelerine gerekli olan en büyük finansman desteğini sağlamaktır.⁶⁰ Ulus-devletin global ölçekte en büyük finans gücüne sahip olması - merkez ülkeler açısından bu geçerlidir.- özellikle çok uluslu şirketlerin gelişmesini sağlayan teknolojik yatırımlarda başat rol oynaması ve aynı zamanda bunlara global ölçekte meşruiyet sağlaması işlevi ulus-devletin globalleşme süreci ile ortadan kalkmadığına dair olumsuz yaklaşımlar için temel verilerdir.

Ulus-devlet günümüzde hâlâ büyük harcamalar yapmakta, büyük vergiler toplamakta ve büyük borçlar almaktadır. Aynı zamanda büyük bir işverendir. Devlet sadece emek satın almaz, ayrıca büyük sermaye projelerine fon sağlar, alt yapı çalışmalarını üstlenir. Devletin üretim sürecinde gerilemesi; aynı ölçüde tüketici olma, yani mal ve hizmet alma sürecinde aynı ölçüde ilerlemesi demektir. Daha çok tüketici olarak ekonomide piyasaya girerek yine yer alır. Hatta savunma gibi belli sektörlerde bazı özel şirketlerin tek müşterisi devlettir.⁶¹ Dolayısıyla devletin ekonomi üzerindeki müdahalesinde bir yok oluş değil, bir farklılaşma ya da bir yeniden yapılanma söz konusudur. Günümüzde pek çok gelişmiş devletin, ekonomideki en büyük ve en belirleyici aktör rolü devam etmektedir. Ulus-devletin vergi alması hâlâ ulusaldır. Devlet, ya para politikasında olduğu gibi doğrudan doğruya ekonomiyle, ekonomik aktör olarak etkide bulunmakta ya da sağlık hizmeti şeklindeki sosyal politikalarda olduğu gibi dolaylı olarak ekonomik sürece etkide bulunmaktadır. Ulus-devlet hem toprak sahibi, hem de sermaye sahipliği görevini sürdürmektedir. Devlet, 20. yüzyılda

⁵⁸ Buna paralel olarak Giddens'in ifadesiyle ekonomik güçleri ne denli büyük olursa olsun endüstriyel şirketler askeri örgüt değildir ve kendi kendilerini belirli bir toprak parçasına bağlı kendilikler olarak (entity) belirleyemezler. Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 78.

⁵⁹ Tekeli ve İlkin, a.g.m., 122.

⁶⁰ Ibid., 121 ve Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 252.

⁶¹ Pierson, a.g.e., 176.

her ulus-devlette farklı derecelerde de olsa büyüyüp, büyük bir işveren haline gelmiştir. Ekonominin devletin yasal müdahale alanından çıkması birdenbire olmuş bir olay değildir. Geçtiğimiz son 20 yılın devlet reformlarının başlıca amaçlarına bakıldığında, bunlardan birinin piyasalara ve rekabete daha fazla ağırlık vererek devletin yetki alanını ve devlet elindeki tekeli kırmak olduğu görülür.⁶²

Ulus-devletin globalleşme sürecinde iki temel düzlemde, alttan ve üstten aşındırılmasına karşın tam bu noktada yeni bir rol üstlenmektedir. Hirst ve Thomson bu yeni rolü şu şekilde ifade etmiştir:

“Paradoksal bir şekilde dünya ekonomisi uluslararasılaştığı ölçüde ulus-devlet ihtiyacı ortaya çıkar fakat ulus-devletler geleneksel görünüşleri ile tek egemen güç olarak değil, uluslararası yönetim düzeyleri ve gelişmiş dünyanın eklemelenmiş halkaları arasındaki kaçınılmaz bir bağlantı mekanizması olarak belirir. Devletlerin, yukarı doğru uluslararası düzeye; aşağı doğru ulus-altı ajanlara dağıtma pratikleri ve politikaları yönetim sistemini birarada tutacak eklem yerleridir. Ulus-devlet bu ‘birleşme’ işleminin merkezidir.”⁶³

Bahsedilen bu ulus-üstü ve ulus-altı örgütlenmelerin bir güç odağı olarak belirmesinde neredeyse ulus-devletin kendi egemenliğine rakip olarak güçlenmesinde ve bunların global ölçekte meşruiyet kazanmasında ulus-devlet merkezi bir rol oynar. Bu örgütlenmelere ulus-devlet egemenliğinin bir kısmını gönüllü olarak teslim edip zayıflar gibi algılanırken; öte yandan globalleşme sürecinde temel aktör olarak varolma çabasında bu örgütlenmeleri kullanır. Bu yüzden bu örgütlenmeler globalleşme sürecine bir tepki görünümü de kazanmaktadır.

⁶² Ibid., 172.

⁶³ Hirst ve Thomson, a.g.e., 219-227.

IV. Uluslararası Yapıda Değişim

Yeni dünya düzeni adı altında öngörülen uluslararası siyasi yapı, ülkeler arasında savaşın en aza indirildiği, uluslararası ilişkilerde eşitlik ve barışın hakim olduğu ve anlaşmazlıkların görüşmeler yoluyla çözümlendiği bir ortamı ifade etmektedir. İdeolojik bağlamda ise demokrasi ve insan hakları ilkelerinin ülkelerin iç siyasi yapılarında egemen olması, uluslararası toplumun ülkelerin siyasi yapılarını bu doğrultuda geliştirmeleri yönünde tasarrufta bulunma hakkını anlatmaktadır. Bu nedenle denilebilir ki demokrasi ve insan hakları ideali globalleşme sürecinde öne çıkan temel anlayışı oluşturmaktadır.

Uluslararası güç ilişkilerinin yeniden belirlendiği II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte, uluslararası ilişkilerin yeni bir boyut kazanması ve başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerin kurulması ile hak ve özgürlükler, devletler üstü düzeyde gündeme gelmeye başlamıştır. 90'lı yıllara gelindiğinde uluslararası siyasi yapı radikal bir değişikliğe uğramış, iki kutuplu güç merkezlerine dayanan yapının yerini tek merkezli ve istikrarsız bir sistem almıştır. Soğuk savaş döneminde her iki kutup ve onların yörüngesindeki ülkeler, birbirlerini denetleyerek bir güç dengesi oluşturmuştur. Bu sistem, bir tarafın diğerini tamamen yok edecek bir üstünlüğe sahip olmaması esasına dayanmıştır. Nükleer silahların sayısı ve etkilerine dayalı olan denge durumu, taraflardan birinin bu savaştan çekilmesi ile sona ermiştir.⁶⁴ Bu dönemle beraber, bağımsızlıklarını kazanmaya başlayan Üçüncü Dünya Ülkelerinin, ulusların eşitliği bağlamında yeni bir uluslararası yapı kurulmasına yönelik baskıları da artmıştır. Savaş sonrası ortaya çıkan ve çift kutuplu sistemin çökmesiyle sonuçlanan gelişmeler, artık ulusal sınırların devletlerin güvenliğini sağlama noktasında aşılabilir bir engel olmadıkları unsurunu öne çıkarmıştır. Bunlardan ilki artık ulusal sınırların devletlerin güvenliğini sağlama noktasında aşılabilir bir engel olmadıklarının anlaşılmasıdır. Özellikle askeri teknolojinin gelişimi, olası savaşların teknolojiler arası savaşlar olacağı yönündeki görüşlerin güçlenmesini sağlamıştır. Bu durum ulus-devletlerin kurulması sonrasında yaşanan "sınır fetişizmi"nin ve "sınırların masumiyeti" ilkesinin

⁶⁴ Turgay Uzun, "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi, İdealler, Gerçekler ve Türkiye", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:21 (Mayıs-Haziran 1998), 232.

sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Sınırları koruma, ülke içinde ulusal birliği tesis etme ve ülke içindeki düzeni sağlama amacıyla yapılan ihlaller, insan haklarının çiğnenmesi ve ülke içindeki farklı etnik unsurları baskı altına almaya yönelik politikalara göz yumma anlayışı zayıflamıştır. Ülkelerin içinde yaşanan bu tip uygulamaları, iç işlerine karışmama ilkesinin arkasına sığınarak gizleme politikaların geçerliliğinin kalmadığı bir döneme girilmiştir.

Yeni oluşan dünya sisteminde ulus-devletlerin, eskiden olduğu gibi kutsal ve dokunulmaz niteliğinin zayıfladığını söylemek mümkündür. Önceleri ülke içinde çok geniş yetkilere sahip olan ulus-devletin kendi egemenliğinden doğan tasarruf alanı daralmış, giderek uluslararası yapının denetim alanı içine girmiştir. Bugün dünyadaki tüm siyasal ve sosyal ünitelerin birbirleriyle ilişkili olmasından dolayı global bir sistemin varlığından söz etmek mümkündür. Uzun süre küçük devletlerin dışında kendisini tümüyle izole ederek varlığını sürdüren bir devlet bulunmamaktadır. Bu nedenle global sistem içinde devletlerin birbirleriyle çeşitli derecelerde ilişkileri söz konusudur.⁶⁵

Ancak ulus-devletin yaşadığı bu değişim demokratikleşmeyle paralel olarak gelişmektedir. Hatta otoriter veya totaliter yapısını koruma yönünde çaba harcayan devletlerde insan hakları ihlalleri, azınlıklara karşı yürütülen planlı asimilasyon politikaları devam etmektedir. Yani çok etnikli bir devlet içinde yaşayan halkların durumu, sahip olduğu haklar ve kendilerinin devlet karşısında aldıkları tavır, devletin sahip olduğu siyasal rejime bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Touraine'nin ifade ettiği gibi, demokrasinin var olma koşulu yalnızca siyasal eşitlik ve tüm yurttaşlara aynı hakların verilmesi değildir; demokrasi, toplumsal eşitsizlikleri ahlaki haklar adına dengeleyen bir araçtır. Demokratik devlet, en savunmasız yurttaşlarına yasanın belirleyeceği sınırlar çerçevesinde, devletin kendisinin de içinde bulunduğu eşitsizlik içeren bir düzene karşı gelme hakkını tanımalıdır. Böylece devlet kendi otoritesini sınırlar, ancak bunu toplumsal eşitsizlikleri sınırlamak adına yapar.⁶⁶

⁶⁵ Kalevi Jaakko Holsti, *International Politics: A Framework for Analysis* (New Jersey: Prentice-Hall nt. Inc., 1994), 16.

⁶⁶ Alain Touraine, *Demokrasi Nedir?*, Çev.: Olcay Kunay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997), 38.

Bir grup insan için kendi kendini yönetmek, genellikle kendi adına egemenlik istemek anlamına gelir. Egemen devlet haline gelen grup, uluslararası hukukun öznese, dolayısıyla tanınmış bir iktidara dönüşür. Devletin kendi sınırları içinde yaşayan etnik toplulukların hangileri “halk” kavramı içinde değerlendirilebilir? Hangi tip topluluklar kendi kendilerini yönetme iddiasında bulunabilirler?⁶⁷ Bu noktada devletin karşı karşıya olduğu bir ikilem ortaya çıkmaktadır. Devlet kendi sınırları içinde yaşayan etnik topluluklara, -demokratik devletin temel ilkelerinden olan- farklı olmalarından dolayı sahip oldukları hakları verecek midir? Bu hakların sınırı ne olacaktır? Ülke içinde yaşayan etnik azınlıkların sahip olduğu hakları, her etnik topluluğa kadar genişletebilme eğiliminde olan kendi kaderini tayin ilkesini, kendi ulus-devletlerini kurma yönünde bir araç olarak kullanıp kullanmayacakları konusunda bir kontrol mekanizması kurmak mümkün müdür? Bu ve benzer sorulara verilecek cevaplar, yeni bir siyasal yapılanmaya doğru evrilen ulus-devletin varlığı ve devamlılığı konusunda ipucu vermektedir.

Ulus-devletin demokratikleşmesinin, özellikle çok etnikli ülkelerde bir ikilemi de ortaya çıkardığı söylenebilir. Demokratik hakların genişletilmesi, etnik toplulukların temsil yeteneğinin artırılması ve özellikle kendi kaderini tayin hakkının bu tip topluluklara tanınması ulus-devletin karşısında bir parçalanma tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda ulus-devletin otoriter bir yönetime sahip olması demokrasinin ilkeleriyle çelişen bir durumu ortaya çıkaracaktır. Ancak devlete parçalanma tehlikesi karşısında gereken hareket alanını da kazandıracaktır. Bu noktada önemli olan ülkelerin toplumsal ve siyasal yapılarına uygun bir denge sisteminin oturtulmasıdır. Ulus-devlet içinde yaşayan halkın evrensel insan haklarından yararlandırılmaması düşünülemeyeceği gibi, devletin kendi içinden yeni ulus-devletler yaratılmasına da seyirci kalması beklenemez. Böyle bir durum, siyasal organizasyon olan devletin tanımıyla da çelişecektir.⁶⁸

Ulus-devletin geleceği büyük ölçüde demokrasi idealine bağlı görünmektedir. Demokratik hakların tanımı ve işlevselleştirilmesi, ulus-devletin demokratikleşmesini

⁶⁷ Monique Chemillier-Gendreau, “Uluslararası Hukuk, Devletler Hukuk, Halklar Hukuku”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 131-132.

⁶⁸ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 76.

sağlayacaktır. Kavramsal olarak yaklaşıldığında ise, demokrasi ve ulus olguları arasındaki ilişkilerin karmaşık bir yapı gösterdiği görülmektedir. Halkların kendi kaderlerini tayin hakkı, bugün uluslararası camia tarafından teorik de olsa kabul görmektedir. Bağımsız olma veya başka bir ifadeyle egemen devlet kurma hakkı demokrasinin temel koşullarından biri olarak görülmektedir. Bununla beraber, eski ya da yeni olsun tüm ulus-devletler demokratik değildir.⁶⁹ Her ne kadar ulus kavramının tanımlanmasında Fransa, İngiltere ve ABD örneklerinde olduğu gibi, “özgür yurttaşlar topluluğu” gibi tanımlamalar yapılmışsa da ulus, her şeyden önce belirli ortaklıklara sahip bir topluluğun diğer topluluklardan farklı özellikler göstermesi sonucu ortaya çıkar ve bu birliktelik genellikle bir dış tehdit karşısında perçinlenir. Yani topluluğun büyük bölümü için ortak payda, dıştan gelen saldırılara karşı ortaklaşa savunmanın söz konusu olduğu bir toprak parçasına atıfta bulunulmasıdır. Topluluk içindeki ayrışma ve çatışmalar ne kadar yoğun olsa da, ulus özelliğini taşıyan bir topluluk, sahip olduğu toprak parçasını korumak için ortak bir savunma refleksi geliştirecek, iç çatışmalar ertelenecektir.* Diğer yandan otoriter bir yönetim altında yaşayan halklar için muhalif unsurların bir tehdidi söz konusu olduğunda, yönetim karşıtlığını bir yana bırakıp ülkelerinin savunulması yönünde çaba harcadıkları birçok örnekte görülmüştür. Bu nedenle ulus niteliğini kazanmada devletin demokratik bir yönetime sahip olmasının belirleyici bir kriter olmadığı söylenebilir.⁷⁰ Zaten ulus kavramının ortaya çıktığı tarihsel süreç göz önüne alındığında, bu sürecin demokrasinin oluşum süreciyle örtüşmediği görülecektir.

Günümüzde ulus-devletin birtakım işlevlerini uluslararası kuruluşların devraldığı, sınırların ekonomik ve siyasal birlikler içinde erimeye başladığı bir dönem yaşanmaktadır. Kendi kaderini tayin hakkının genişletilerek işlevselleştirilmesi, ulus-devletin karşısına bir dağılma sendromunu çıkarmıştır. Günümüzün pozitif uluslararası hukuk bakımından, bir devletin “ülkesel bütünlüğüne” veya “siyasal bağımsızlığına” karşı kuvvet kullanması ya da “ulusal birliğin kısmen ya da tamamen” bozulmasına

⁶⁹ Yves Lécoste, “Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift mi?”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 49.

* Bu duruma örnek olarak Çin iç savaşı sırasında Japon işgaline karşı Çan-Kay Şek önderliğindeki milliyetçiler ile Mao Tse-Dung önderliğindeki komünistlerin kendi ülkelerini savunma amacı altında birleşmeleri gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 14. Baskı (İstanbul: Alkım Yayınları), 231-236.

⁷⁰ Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji ...*, 77.

yönelik eylemlerde bulunması durumunda, devletin bu eylemlere karşı hareket alanı oldukça sınırlanmıştır. Örneğin 1993 yılında Viyana’da toplanan İnsan Haklarına İlişkin Dünya Konferansı’nda kabul edilen iki belgeden biri olan Viyana Bildirgesi’nde her halkın kendi kaderini tayin hakkına sahip olduğu tekrar edildikten sonra, “halkların kendi kaderlerini tayin haklarına ilişkin vazgeçilmez haklarını gerçekleştirmek için, BM Antlaşması uyarınca, her ‘meşru’ harekete başvurma haklarının tanındığı” beyan edilmiştir.⁷¹ Bu bağlamda uluslararası hukuk açısından, dünyada yaşanan birçok örnekte görüldüğü gibi, ulus-devlete karşı azınlıkların gerçekleştirdiği hareketler çoğu zaman hak talebi biçiminde algılanmaktadır. Bu sürecin hızlanarak devam etmesi, dünyada yaşanan gelişmeler, birden çok etnik yapıdan oluşan devletlerin dağılarak “homojen” birimler haline gelmesi nedeniyle, uluslararası yapının daha küçük ancak çok sayıda devletlerden oluşan bir yapıya doğru evrildiği, dünya devletlerin temel aktör olma konumlarının zayıflayacağı ve onların yerini uluslararası şirketler, gruplar ve dinsel cemaatlerin alacağı yönünde ileriye yönelik tahminlerin yapılmasını sağlamaktadır.

Ulus-devletin geleceği siyasal, toplumsal ve yönetsel alanda birçok olguyu yakından ilgilendirmektedir. Özellikle Avrupa’da başlayan siyasal ve ekonomik entegrasyon süreci, ulus-devlet kavramında bir yumuşamayı beraberinde getirmiştir. Avrupa Birliği, iki kutuplu dünyanın bir unsuru olarak ortaya çıkmasına karşın, günümüzde, globalleşme olgusuna bir cevap niteliği taşımaktadır. Söz konusu bu birlik, ulus-devlet yapılanmasını aşan ve bireye kadar inen topluma dayalı, siyasi ve ekonomik kurumları geliştirmektedir. AB ile ilgili sorun, artık, bir bütünlüğü yani, Avrupa’yı tanımlamıyor oluşudur. AB, ulus-devletler arasında oluşturulan işbirliğinin bir ürünü olduğundan devletlerin bölgesel işbirliği örgütünden daha fazla bir anlam içermektedir.

Avrupa Birliği bir yandan sahip olduğu büyük desteği kaybederken, diğer yandan vatandaşlarının yaşamlarında giderek artan bir öneme sahip olmaktadır. AB, birliğe üye ülkeler arasında ekonomiyle ilgili yasaların oluşturulmasında %75’in üzerinde sorumluluğa sahipken, ülke içi yasalar açısından %50 pay sahibidir. Bununla beraber, yapılan araştırmalar birliğe üye pek çok ülkede AB’ye karşı eskiye oranla daha az istek duyulduğunu ortaya koymaktadır. Ancak globalleşme bağlamında ele

⁷¹ Turgut Tarhanlı, “Kendi Kaderini Tayin Hakkı Ya Da ‘Öteki’nin İradesi”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der.: Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 508.

alındığında ve vatandaşların günlük sorunlarına daha fazla ilgi gösterildiğinde AB, ekonomik olduğu kadar siyasi rolü açısından da önem taşıyan bir kurumdur. Çünkü bu bağlamda dünyaya öncülük etmektedir. AB, hiçbir geleneksel yapıya uymayan bir yönetim sergilemektedir. Birliğe üye ülkeler Avrupa bağlamında olduğu kadar birlik dışında da kozmopolit ulus niteliğini devam ettirebilecek güçlü bir motivasyona sahiptir.⁷² Bu noktada, ulus-devlet açısından bir krizden söz etmek için daha erkendir. Ancak, gerek günümüzde gerekse gelecekte bu sorunun ülkelerin siyasal karar alma sürecinde merkezi bir rol oynayacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Tutum'un ifadesiyle, gelecekte yurttaşların nasıl bir yönetim modeli altında yaşayacakları, bu yönetim modelinin, ulusal, yerel, bölgesel ya da uluslar üstü bir model mi olacağını belirtmek için zaman erkendir.⁷³

Dünyada yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda, uluslar-üstülük ve buna bağlı olarak çok-toplumluluk olguları öne çıkmaktadır. Çok-toplumluluk ve uluslar-üstülük, ulus-devlet dışında devlet kurmanın yeni yöntemlerini bulmayı hedefleyen kurumsal mühendislik girişimleri olarak tanımlanabilir. Bu girişimler, “ulus-devlet olma hayalini terk eden devletlere ve demokratik, özgürlükçü, çok uluslu devletlerde yaşamak üzere egemenlik arayışından vazgeçmeye hazır uluslara” ulaşmayı amaçlamaktadır.⁷⁴ Avrupa’da yaşanan süreç işte bu “egemenlik arayışından vazgeçme” olgusunun bir sonucu olarak görülebilir. Ancak yine de bu vazgeçme sürecinin sorunsuz ve “kendiliğinden” işleyen bir süreç olarak geliştiğini düşünmek de tarihsel gerçeklere aykırı olacaktır. Yaşanan bu entegrasyon süreci, her ülkede aynı düzeyde işlememekte, bu sürece karşı tepki duyanlar da, eylemlerinin gerekçelerini egemenliğin ortadan kaldırıldığı tehlikesine dayandırmaktadır.

⁷² Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 158.

⁷³ Cahit Tutum, *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma* (Ankara: TESAV Yayınları, 1994), 21.

⁷⁴ Jean Leca, a.g.e., 18.

V. Globalleşme ve Milli Kimlik

Ulus-devletin kriz içinde bulunması veya aşınması sürecinde milli kimlik hangi yönden sorunsallaştırılacaktır? Bu soruya verilecek cevaplar doğrultusunda globalleşme sürecinde milli kimlik konusunu işlemek yerinde olacaktır. Bu soru geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde milli kimlik olgusu ile daha önce de üzerinde durulan kimlik olgusunun kazandığı yeni anlamlar ele alınarak cevaplandırılabilir. Geleneksel toplum, bireyi, gelenek, inanç sistemleri gibi yerel bağlarla tanımlamıştır. Oysa modernlikte yerel ve aktüel kimlikler yer almaz. Modernleşme paradigması; milliyetçiliği, modern devlet ve modern ekonomilerin inşa süreçlerinin ürünü ya da taşıyıcısı olarak basitleştirmektedir.⁷⁵ Kimlik, modernleşmeyle birlikte, bireyin yerel bağlardan kopması, “öteki”nin farkına varması ve kendini ona göre tanımlamasıyla birlikte sorun haline gelmeye başlamıştır. Aydın’ın ifadesiyle, devletin kimliği ile devleti oluşturan yurttaşların varsayımsal kimliğinin örtüştüğü ulus-devletleşme sürecinde milli kimlik sorun olmaktan çok uzaktır.⁷⁶

Ancak modernleşmeyle birlikte toplumlar başka kültürlerle karşılaşmaya ve ilişki kurmaya başlamıştır. Bu ilişkilerle birlikte yeni kazanımlar milli kimlik olgusu üzerinde de etkili olmuştur. Köseoğlu’nun; “Bu tür karşılaşmalar arttıkça, toplum, başka kültürlerin varlığından haberdar olmuş ve kıyasla düşünmeye yani kendini dışarıdan kavramaya başlamıştır. Bu, kendi kimliğinin/farklılığının farkına varmaktır”⁷⁷ ifadesi, milli kimlik olgusunun modernleşmeyle birlikte başka bir boyut kazandığını göstermektedir.

Globalleşmeyle birlikte hem insanların kendilerine yükledikleri hem de başkaları tarafından onlara yüklenen toplumsal kimlik kategorileri daha da artmakta, bu durum bireyin tek bir kimliğe sahip olmasının önüne geçmektedir. Globalleşme, böylece hem niceliksel olarak kimlik kategorilerinin artmasını sağlamakta, hem de artan iletişim ile birlikte kültürler arası alış-verişin artması kimlik olgusunun niteliğini

⁷⁵ Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Der.: Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 216.

⁷⁶ Aydın, *Kimlik Sorunu* ..., 22.

⁷⁷ Nevzat Köseoğlu, “Kültür/Kimlik Üzerine”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı:33 (1995), 41.

değiştirmektedir. Bahsedilen bu niteliksel değişme, kimlik kavramının durumsal olarak (iletişim kurulan kültürün özelliklerine ya da konuşulan bağlama göre değişebilen) algılanmasına ve dinamik bir özellik kazanmasına yol açmaktadır. Toplumsal yapının bu yönde değişmesi ve birbirinden farklılıklar gösteren birçok kimlikten oluşması, toplumun her zaman korunmasını ve dengede kalmasını engellemekte ve er geç siyasi, ekonomik, hukuki, etnik, dinsel vs. kimlikler arasında çatışmalar yaşanmasına yol açmaktadır.

Fransız Devrimi'nden sonraki süreçte, teritoryal ve ulus anlayışı içinde vatandaşları birbirine bağlayan, böylece bireyin diğer kimliklerini (etnik, dinsel, sınıfsal) eriterek tüm bireyleri milli kimlik altında toplayarak birleştirici bir rol oynayan ulus-devlet globalleşme ile birlikte bu işlevini kaybetmeye başlamıştır. Bu anlamda ulusal kimliğin işlevi, toplumda dayanışma duygusunu sağlamasıdır. Milli kimliğin bu işlevini kaybetmesiyle birlikte, bireyler bu duyguyu başka kaynaklarda arayacaklar ve böylece kimlik sorunsallaşacaktır. Toplumsal grupların dayanışma duygusunun bozulmasından sorumlu tuttuğu "öteki"ni düşman ilan etmesiyle toplum gruplar arasında çatışmalara ve karışıklıklara sahne olacaktır.

Kazgan'ın ifadeleriyle, ulus-devletin işlevi, yapıştırıcı gücü, aynı zamanda gelir bölüşümünü düzeltme girişiminden, o sayede refahın düzeleceği beklentisine giren farklı alt kimlikli kitlelerin bütün içinde kalmasından kaynaklanır. Eğer hükümet giderek bir de sosyal giderleri kısıp, gelir bölüşümünü bozan politikalara zorlanıyorsa, ulus-devletler bu işlevleri yitirmiş demektir.⁷⁸ Bu durum ekonomik açıdan sorunlar yaşamaya başlayan bireylerin globalleşmenin parçalayıcı etkisiyle birlikte güvensizlik yaşamalarına ve bu duyguyu yenebilmeleri için dayanak noktası (dayanışma ideolojisi) olarak diğer kimliklerini öne çıkarmalarına neden olmaktadır. Ulus-devletlerin sosyal devlet olma niteliğini yerine getirememesi ve vatandaşların isteklerini karşılayamaması, sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürü kitlelerin alt kimliklere sarılmaları sonucunu doğurmaktadır. Türkiye'de 1980'lerden sonra öne çıkan siyasal İslam ve Kürt sorunu bu bağlamda değerlendirilmelidir. Gökdemir, globalleşmenin neden olduğu toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal sonuçları ele aldığı makalesinde, bu sonuçlardan birinin

⁷⁸ Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 235.

dinsel alanın yeniden güç kazanması olduğunu belirtirken çok haklıdır.⁷⁹ Böylesi durumlar özellikle çok etnili devletler açısından daha büyük problemlere yol açmaktadır. Devletin resmi ulusal kimliğini benimsemek istemeyen gruplar ile devlet arasında çatışmalara neden olan gerilimler devletin meşruluğunu da etkilemektedir.

Bununla birlikte etnik çokluğa sahip toplumlarda, devlet kurumlarının etnikleşmesi ve süren gerilimlere devletin yanlı bir rol oynaması, devletin etnik ayrımların ve çatışmaların kışkırtıcısı olarak karşımıza çıkmasına yol açmaktadır. Devletin kültürel gruplarla bu tür bir ilişkiye girmesi, siyasal grupların yıpranmasına, kalkınma öncülüğünde ve çatışmaları idare etmede devletin kapasitesinin giderek azalmasına zemin hazırlamaktadır.⁸⁰ Buna benzer bir açıklama da Sarıbay'dan gelmektedir. Ona göre, globalleşme olgusunun getirdiği heterojenlik, yani daha önce ulusa atfedilen özelliklerin, şimdi, mikro topluluklara/cemaatlere atfedilmesi, devletin hangi bölünmez topluluğa dayanacağı konusunda bocalamalar yaşamasına sebep olmakta; bu da ulus-devletin krize girmesinin nedenlerinden birini oluşturmaktadır.⁸¹ Bu durumda ulus-devletin yerine getirmesi gereken işlevlerden birisi, vatandaşları dinsel ya da etnik kimliği ne olursa olsun, olanaklar içinde diğer ülkelerin saldırısına karşı güvenlik; içeride bireylerin, toplumsal sınıfların ya da etnik-dinsel alt grupların birbirleri karşısında hukuksal eşitlik, adalet ve güvenlik sağlamasıdır. Bu bağlamda bir otoriteleri vardır.⁸²

Aslanoğlu, globalleşme sürecinin eş zamanlı olarak iki kültür görüngüsü sunduğunu belirtir. Bunlardan ilkinde göre, tüm heterojen kültürler dünyayı kaplayan tek hakim kültürün içinde erimektedir. İkinci görüngü ise kültürlerin sıkışması ile ilgilidir. Fakat kültürler hiçbir örgütleyici prensip olmaksızın yan yana akmaktadır.⁸³ Bu görüngülerden ilkiyle kastedilen, global ya da evrensel kültür kavramıdır. Bu kavram Batı'nın ekonomik yayılmasıyla birlikte, kültüründe tüm dünyaya yayılmaya başlaması ve dünya çapında kültürel homojenlik sağlamasını işaret etmektedir. Global kültür, telekomünikasyonun gelişmesi ve bilgi-haber akışının yoğunlaşmasıyla ilintilidir.

⁷⁹ Gökdemir, a.g.m., 18.

⁸⁰ Topçuoğlu, a.g.m., 102.

⁸¹ Sarıbay, *Global Bir Bakışla ...*, 103.

⁸² Kazgan, *Küreselleşme ve ...*, 243.

⁸³ Aslanoğlu, *Bir Kültürel Karışım...*, 344-345.

Robertson yerelin globalleşmesi, globalin yerelleşmesi kavramsallaştırmasını, “küre-yerelleşme”⁸⁴ olarak adlandırmaktadır.

Globalleşme, içinde bazı çelişkiler yaşayan bir süreçtir. Keyman’a göre, globalleşme ne yerel kültürü ve bu yerel kültüre dayalı kimlik tanımlarını tümüyle yıkıyor ne de farklılıkları sorunsuzca bünyesine katıp “öteki”nin sonsuz kabulünü müjdeliyor. Dolayısıyla, globalleşmeyle birlikte içerisi ve dışarısı, kimlik ve fark, birinci dünya ve ikinci dünya, benlik ve öteki arasında çizilmiş zaman ve mekan ayırımına dayalı sınırların yittiğini ve bunun sonucu global bir toplum ve global bir kültürün ortaya çıktığını söylemek zordur.⁸⁵ Aslanoğlu’nun ifadesiyle, kültürel küreselleşme, görüntüler-sembooller aracılığıyla yaşanmaktadır. Bu doğrultuda yaşadıklarımız, algıladıklarımız homojen bir global kültür içinde gerçekleşmemektedir; etkili olan kültürel globalleşmedir. Bunun anlamı da farklı kültürlerin global olarak akmasıdır.⁸⁶

Bunun karşı kutbunda yer alan görüntü ise globalleşmenin kültürü parçalayacağı ve çok-kültürlülük temayülüne yol açacağıdır. Aydın’a göre kimlik kavramının referansı, 19. yüzyılı siyasi süreçlerinde belirlenmiş ulusal sınırlar olmaktan çıkarak, cemaatlara, halklara, dil gruplarına ya da tarihi hatıra ortaklıklarına hatta cinsel gruplaşmalara, kurgusal ya da somut küçük gruplara doğru boyutunu küçültmekte yani çoğullaşmaktadır.⁸⁷

Kültürde standartlaşmaya dayanan ulus-devlet açısından çok-kültürlülük ve heterojenlik istekleri milli kimlikte sorunlar yaratmaktadır. Çünkü ulus-devlet vatandaşına “yurttaşlık” şeklinde homojen bir milli kimlik sunar. Ancak yeni oluşan kimlik referansları çerçevesinde birey kimliğini yeniden tanımlar ve inşa eder. Böylece ulus-devletin rolü bu süreçte gevşemekte; bu süreçte direnen toplumlarda etnik çatışmalar kendisini tayin edilmiş tek kültürlü sınırlar içinde farklı olarak tanımlayan

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Robertson (1999).

⁸⁵ E. Fuat Keyman, “Küçülen ve Parçalanın Dünyada Siyaseti Anlamak”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, Sayı:72 (1996), 41.

⁸⁶ *Kültürel Globalleşme* ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aslanoğlu, *Bir Kültürel Karışım ...*, 336-340.

⁸⁷ Aydın, *Kimlik Sorunu ...*, 11.

halkların özerklik ve bağımsızlık mücadeleleri şeklinde veya mikro milliyetçilikler biçiminde ortaya çıkmaktadır.*

Sarıbay, globalleşmeyle birlikte “yerelliğin yükselmesi” şeklinde sunulan olgunun, esasında globalleşmeye karşı milliyetçiliğin marjinalleşmek istememesinden doğan direnişi olduğunu belirtir. Ona göre milliyetçiliği parçalayan globalleşme, milliyetçilikleri de doğal olarak parçalamıştır. Artık milliyetçiliğin nihai amacı paradoksal olarak, ulus-devlet inşa etmek değildir. Bazen bir etnik topluluğu, bazen bir kültürü, bazen bir din ve bazen de bir medeniyeti meşrulaştırmaktır.⁸⁸

Oran, globalleşmeyle birlikte milliyetçiliğin sonunun geldiği beklentisi yerine, milliyetçilik hareketlerinin niteliksel olarak değişmekte olduğunu ve niceliksel olarak da artış göstermeye başladığını belirtmekte ve 1990 globalleşmesiyle ortaya çıkan milliyetçilikleri üç kısma ayırmaktadır: i) bir kısım milliyetçilikler aslında milliyetçi değildir. (Hırvatistan’ın Yugoslavya’dan ayrılma isteği Avrupa Topluluğu’na girişini kolaylaştıracağına inanmasıydı); ii) Bir kısmı ise anakronik (zamanını şaşırmış) milliyetçiliklerdir. (Doğu Avrupa’nın komünizme geçmesi nedeniyle daha önceden ortaya çıkması gereken ancak çıkmayan milliyetçilikler gibi); iii) Üçüncüsünü de azınlık milliyetçilikleri oluşturmaktadır.⁸⁹

Yaşanan toplumsal değişikliklerin toplumsal kurumların yapısı ve işlevleri açısından bazı farklılıklara yol açtığı sosyolojik bir gerçekliktir. Sanayileşme olgusu beraberinde geleneksel aile yapısının yerini alan çekirdek aile yapısını getirmiş ve sonuçta ailenin işlevleri açısından da farklılıklara neden olmuştur. Ancak ulus-devlet, kimlik referansı olma özelliğini günümüzde hâlâ korumaktadır.

Globalleşmenin karmaşık ve çok boyutlu yapısı, doğuracağı sonuçlar hakkında fikir birliğine varılmasına engel oluşturmakla birlikte, onun çelişkili yapısı da bu

* Kuzey İrlanda’da Katolik-Protestan çatışması, İspanya’da Baskların ve Türkiye’de Kürt vatandaşların istekleri bu konuyla ilişkilidir. Asya ve Afrika’da yerel ve etnik milliyetçilik hareketleri yükselmektedir. Irkçılık ve yabancı düşmanlığı da bu alt kimliklerin yükselişini destekleyici niteliktedir.

⁸⁸ Ali Yaşar Sarıbay, “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam,” 1998, **Global Yerel Eksende Türkiye**, Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay (İstanbul: Alfa Yayınları, 2000), 214.

⁸⁹ Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, 55.

duruma destek olmaktadır. Globalleşmenin çelişkilerini ele alan Oran, globalleşmenin Batı'nın tüm dünyaya yayılmasıyla homojenleşme sağladığını, ancak diğer taraftan da etnik çatışmalar veya farklı kültürlerin güçlenmesi gibi farklılık ve bölünmelere kaynaklık ettiğini belirtmektedir.⁹⁰ Bunun yanında Batı, üstyapısında bulunan insan ve azınlık haklarını getirmekle birlikte, bu hakların antitezi olan güçlü iktidar özlemlerini, hatta güçlü iktidarın kendisini peşinden sürüklemektedir. Aynı zamanda bir yandan yerel dilleri teşvik ederken, diğer yandan İngilizce'yi bir dünya dili haline sokarak, yerel dilleri fiilen öldürmektedir. Ulusal devleti zayıflatmasına rağmen, uluslararası sermayenin yatırımını koruması için bu devletin en azından "polislik" işlevini kuvvetlendirmeye devam etmektedir.

Yukarıda değinilen konular ışığında, globalleşme, ulus-devletin tamamen tasfiyesine yol açmamakla birlikte, Batı dışındaki ulus-devletlerin işlevleri açısından aşındırıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bu ya globalleşme ya da ulus-devlet gibi pozitivist bir anlayışa yol açmamalıdır. İki süreç birlikte yaşayabilme şansına sahip olmakla birlikte, Batı'nın gelişmiş ülkeleri açısından bu durum daha olası görünmektedir. Zaten Batılı büyük devletlerin sermayelerini uluslararası şirketlerin hizmetine sunması ya da çok uluslu şirketlerin merkezinin Batı'da olması bunu destekler niteliktedir. Giddens globalleşmenin kısmen Batılılaştırmak anlamına geldiğini ise şu cümleleriyle ifade eder: "Globalleşme elbette tarafsız bir şekilde gelişmiyor ve sonuçları bakımından hayırlı bir olay değildir. Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın dışında yaşayan birçok insanın gözünde, rahatsız edici derecede Batılılaştırma (Belki şimdi tek süper güç, global düzende ekonomik, kültürel ve askeri konumuyla sağladığı hakimiyetten dolayı ABD olduğu için Amerikanlaştırma da diyebiliriz) damgasını taşımaktadır."⁹¹ Bu noktada Camileri ve Falk'ın ifade ettiği, globalleşmenin Batı-dışı dünyada yarattığı etkilere göz atmak yerindedir:

⁹⁰ Ibid., 39-40.

⁹¹ Giddens, *Elimizden Kaçıp ...*, 26-27.

a) Bireysel kimliklerin patlaması ve siyasallaşması,

b) Merkezi kurum ve yapıların etkisinin azalmasıyla yerel kurum ve yapıların etkisinin/öneminin artmasının ihtiyaç duyduğu yeni sosyal bağlara cevaben tüketim siyasetinin hakim konum kazanması,

c) Bireyin davranış kalıbını global bir perspektif ve kültürel duruma göre ayarlamasına yönelik dayatma (evrensel kültür).⁹²

Globalleşmenin tehdidi altında bulunan ulus-devlet, bu sorunlarla mücadele edebilmek için teknolojik gelişmeleri yakından izleyerek ekonomik büyümesini gerçekleştirmeli ve ekonomik istikrarı sağlamalıdır. Kaybettiği sosyal kimliğini tekrar kazanması ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Ulus-devlet, Batı'nın dayatmacı politikalarından ancak bu şekilde kurtulabilir ve gelişmesini sağlayabilir. Bu şartları yerine getirmesi, alt kimlikler arasında denge sağlama ve onları bir arada tutma işlevini tekrar kazanmasına neden olacaktır. Bunun sağlanmasıyla da milli kimlik tekrar toplumdaki dayanışmanın kaynağını oluşturacak ve alt kimliklerin altında politize olması mümkün olabilecektir.

VI. Günümüzde Milliyetçilik

Siyasal ve toplumsal boşluklar, ekonomik çöküş devreleri ve büyük çalkantılar, toplumda bireyle ve gruplar için milliyetçi ideolojiyi karşı konulmaz bir çekim alanı haline getirmiştir. İnsanların tehditle karşılaşmaları ve kriz dönemlerinde modern milliyetçilik, Fransız Devrimi'nden beri en iyi dayanma noktalarından birisi olmuştur. Orta Avrupa, Balkanlar, eski Sovyetler Birliği ve dünyanın diğer bölgelerinde meydana gelen olaylar bu iddiayı kanıtlar niteliktedir. Milliyetçilik, Alter'in de ifade ettiği gibi

⁹² Camileri and Falk, a.g.e., 64-65.

kayı verici olaylar karşısında bir sığınma noktası sağlamamış, belki daha fazla oranda bağımsızlık, eşitlik, kendi kaderini belirleme yönündeki umutları uyandırmamıştır.⁹³

Her türlü global teslimiyetçilikten yana olanların milliyetçiliğe yönelttikleri eleştirilerin temelinde yatan husus, milliyetçiliğin tabiatı gereği bir "çatışma" ideolojisi olduğudur. Onlara göre milliyetçilik "biz" ve "öteki" gibi iki toplumsal öznenin karşıtlığından hareket etmekte ve "biz"i "öteki"ne düşmanlık esasında tanımlamaktadır. Bu doğrultuda milliyetçilik, savaşla özdeş tutulmaktadır.

İlk bakışta cezbedici gibi görünen "biz" ve "öteki" ayrımı esastaki bu eleştiri; metodolojik bir hassasiyetle hareket edildiğinde anlamsızlaşmaktadır. Çünkü milliyetçiliğe yöneltilen bu eleştirinin hemen bütün ideolojiler, sosyal akımlar, hatta dinler için geçerli olduğunu saptamak zor değildir. Milliyetçilikten beslenen "biz" ve "öteki" ayrımının bir çatışmaya dönüşme potansiyelinin diğer ideolojilerden kaynaklanan "biz" ve "öteki" ayrımındaki çatışma ihtimalinden daha yüksek olduğunu söylemek kuramsal bakımdan zordur. Pratikte milletler arasında yaşanan çatışmaların sıklığı ise, ulusların milletlerarası siyasetin aktörleri konumunda bulunmasından ve tarihin şekillenişinde milletlerarası ilişkinin/mücadelenin belirleyici bir unsur olmasından kaynaklanmaktadır.

Milliyetçilik, Avrupa'dan Amerika'ya bütün coğrafyalar üzerinde etkisini göstermiş, 20. yüzyılda ise bu akım birçok bölgede bağımsızlık hareketlerinin, savaşların ve devlet kurma (state-building) idealinin itici gücü haline gelmiştir. 20. yüzyılın ilk yarısında birçok ulusal kurtuluş hareketinin, bağımsızlığın kazanılma sürecinde milliyetçi ideolojinin toplumu harekete geçirici ve dinamizm sağlayan gücünü kullanması yeni devletlerin doğuşunu hızlandırmıştır. Milliyetçilik, özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında az gelişmiş ülkelerde emperyalizme karşı mücadele ile aynı anlamda da kullanılmıştır.

Milliyetçilik, 1980'li yılların sonlarında güçlü bir ivme kazanmış ve "milliyetçi dalga" tüm dünyada etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dalga aslında, iktidar

⁹³ Peter Alter (Ed.), *Nationalismus* (GmBH&Co.KG, München,1994), 32 Aktaran: Uzun, *Bir Siyasal İdeoloji* ..., 80.

ilişkilerinin aynı zamanda hem milliyetçilikle hem de enternasyonalizmle beslendiği komünist sistemin çöküşünün bir sonucudur.

20. yüzyılda milliyetçiliğin bütün dünyaya yayılışının nedeni Batılı olmayan ve gelişmekte olan ülkelerin Batılılaşma ve modernleşme sürecine girmeleridir. 20. yüzyılda Batılı olmayan toplumların değişim sürecine girmeleri ile milliyetçilik, modernleşme, ulusal kalkınma ve bağımsızlık ideallerinin seslendirildiği geniş bir platform haline gelmiştir. Kohn bu yüzyılı “Pan-Nationalism” yüzyılı olarak tanımlamaktadır.⁹⁴ Anderson, neredeyse her yıl BM’in yeni bir üye kazandığını belirterek, bir zaman birliklerini tamamen pekiştirmiş olduklarını düşünen nice “eski ulus”un, kendi sınırları içinde doğan “alt milliyetçilikler” tarafından meydan okunan bir konumda bulunduklarını ve bu milliyetçiliklerin de elbette bir gün “alt”lıktan kurtulacakları günü hayal ettiklerini belirterek, “milliyetçilik çağının sonu”nun görünürde olmadığını ve milliyetin zamanımızın siyasal hayatının en evrensel biçimde meşru kabul edilen değeri olduğunu belirtmektedir.⁹⁵

20. yüzyılın özellikle ikinci yarısında henüz ulusal bütünlüklerini sağlayamamış olan ülkelerde, dinsel-etnik temele dayalı bir çatışma sürecinin başladığı görülmektedir. 1975-1990 arasında Lübnan, 1990’lardaki Somali ve Bosna-Hersek bunalımları, içerisinde birden çok dinsel-etnik topluluğu barındıran ülkelerde bir dağılma sendromu patlak vermiştir.

1989 sonrasında dünyada ortaya çıkan demokratikleşme ve cemaat hakları dalgası ile merkezi devletlerin toprak bütünlükleri, ilk kez Sovyetler Birliği’nden kopan Baltık ülkelerinin bağımsızlıklarının tanınmasıyla birlikte başlayan ve Yugoslavya’nın çatışmayla, Çekoslovakya’nın ise barışçı bir biçimde bölünmesiyle ve her defasında da bölünen parçaların diğer devletler tarafından tanınmasıyla tehdit altına girmiştir.⁹⁶ Bu süreç sonunda her etnik grubun kendisini ayrı bir halk olarak tanımlamasıyla birlikte bu toplulukların ayrı egemenliğe sahip bir devlet çatısı altında toplanmaya yönelik olarak

⁹⁴ Hans Kohn, *The Age of Nationalism: The First Era of Global History* (New York: Harper, 1962), 78.

⁹⁵ Anderson, a.g.e., 17.

⁹⁶ Ersin Kalaycıoğlu, “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der.: Faruk Sönmezoğlu (İstanbul: Der Yayınları, 1994), 411.

işlevselleştirilen kendi kaderini tayin ilkesi (self-determination) yeniden bir sorun olarak gündeme gelmiştir.

Dünya siyasi sisteminde yaşanan değişim, ulus-devlet kavramıyla birlikte yurttaşlık kavramında da bir değişimi beraberinde getirmiştir. Göç, bölgeselleşme ya da globalleşme gibi uluslar-aşırı etkenlerin baskısıyla, ulusal yurttaşlık yerini daha yeni ya da daha dar yurttaşlıklara bırakmak zorunda kalmıştır. Bunun yanında çoğunlukla ulusu oluşturan tarihsel kriterler (toprak hukuku/kan hukuku) üzerine kurulan ve yurttaşları yek vücutlaştıran devlet modelleri birbirine yaklaştırmaya doğru gitmektedir. Son olarak uyruk olmadan yurttaş olunabilen ya da tam tersi durumlar söz konusu olmaktadır.⁹⁷

20. yüzyılda yaşanan teknolojik gelişmeler ve bunların ulusal sınırlar üzerindeki geçirgen etkisi (penetration), ulus-devlet içinde yaşayan etnik kültürlerin kendilerini ifade etme imkanlarını arttırmış ve daha önemlisi bu topluluklara yönelik bilgi ve propaganda akışını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde demokrasi ve insan hakları ideallerinin yükselmesi nedeniyle ulus-devletin kendi tasarruflarını uluslararası denetime açması bu tip topluluklara geniş bir hareket alanı sağlamıştır. Bu hareket alanı ulus-devlet içinde yeni mikro bazda milliyetçi hareketlerin oluşmasına, halen olanların da yeniden aktif hale gelmesine imkan tanımıştır.

Ulusal sınırların eski “kutsallığı”nı yitirmesi ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler, devletlerin etnik ve kültürel anlamda kendilerine yakın gördükleri ulusal azınlıkları, kendi ulus-devletlerini kurma yönünde mobilize etmelerini kolaylaştırmıştır. Bu süreç hemen hemen her ulusal azınlığın bir başka ulus-devlet tarafından korunduğu, desteklendiği bir uluslararası siyasi yapıyı gündeme getirmiştir. Böylelikle globalleşmenin, kendisine yüklenen bütünleştirmeci işlevinin aksine, paradoksal olarak yerleşmeyi körükleyerek bir mikro-milliyetçilikler çağını ve ulus-devlet anlayışını tehdit eden bir süreci başlattığı söylenebilir.

Bu süreçte ulus-devlet yapısının dayandığı temel anlayış olan self-determination kavramı sorgulanmış ve sarsılmış, globalleşme sürecinin getirdiği

⁹⁷ Catherine Withol De Wenden, “Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem Ortak”, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, Der.: Jean Leca (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 39.

parçalanma ve ufalanmaların ürünü olarak etnik anlayışlar kendilerini ve dünyayı yeniden gözden geçirmeye başlamıştır. Ulus-devletler, uluslar-ötesi yeni aktörler ve bölgeselleşme eğilimleriyle üstten bir baskıya maruz kalırken, etnik akımlar tarafından da alttan sıkıştırılmaktadır.⁹⁸ Bütün bu baskılara rağmen, günümüzde ulus-devlet hâlâ en güçlü siyasal birim olma özelliğini sürdürmektedir. Ulus-devlete yönelik yapılan olumsuz projeksiyonlara rağmen güçlenen milliyetçilik akımlarının ulus-devleti kendi içinde gelişen mikro-milliyetçiliklere ve “ulus-devlet sarmalına” karşı koruyacağı, yeniden biçimlenen siyasal yapıda demokratik devlet anlayışının tüm sorunlara karşı güçleneceği, demokrasi ve insan hakları idealleriyle çelişmeyen bir milliyetçilik anlayışının da ulus-devleti kendisini aşındırmaya yönelik tehditlere karşı koruyabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

⁹⁸ Erbay, a.g.m., 149.

DEĞERLENDİRME

VE

SONUÇ

Ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik kavramlarının oluşum süreçlerinin ele alınmasıyla başlatılan bu çalışma, günümüzün en yoğun söylemlerinden olan globalleşme kavramının tarihsel gelişimi ile devam etmiş ve son olarak globalleşme kavramının ulus-devlet ile milliyetçilik üzerindeki etkilerinin açıklanmasıyla son bulmuştur.

Uluslaşmanın henüz ortaya çıkmadığı, Ortaçağ Avrupa'sının insanı için henüz bir "milli kimlik"ten bahsedilmediği dönemde sınıfsal ve dinsel (mezhepsel) kimlik ya da kimlik çalışmaları gözlenmiştir. Feodal Avrupa'da sınıf egemenliği kısmen Hristiyanlık aracılığıyla korunmaktaydı. 15. yüzyıldan önce Batı Avrupa devletleri sömürgeleştirme çabalarına başlamadan, dışarıya/ötekine dönük menfaat ve ilgi odağı topluca Doğu olarak bilinen Ortadoğu, Kuzey Afrika ve Hindistan olmuştur. Mîles, bu nedenle Avrupa'nın "yabancı" düşüncesinin, bu düşünceye yüzyıllar boyunca şekil veren Arap dünyasına dayandığı gözleminde bulunmuştur.¹ Bunun sonucunda Avrupalılar, ekonomik ve siyasal menfaatlerinin çatışması sonucunda gerçek bir "öteki" söylemi yaratmışlardır. 1096-1270 yılları arasında gerçekleşen, asıl amacı ekonomik olan -Doğu'nun zenginliklerine ulaşmak- Haçlı Seferleri sırasında, Hristiyan Batı'nın savaşın nedenini İsa'nın mezarının kurtarılması olarak göstermesi, dinin bu dönemde toplumu peşinden sürükleyen en yüce sadakat unsuru olduğunu göstermektedir. İki ayrı dünya arasındaki bu mücadeleler Avrupa'da krallık ve prensliklerin kilise üzerinde baskı kurarak güçlerini arttırma isteğine neden olmuştur.

Tarihsel ve sosyolojik bir kategori olarak ele aldığımız ulus-devletin temelleri, 15. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Milletleşme süreciyle çok yakın bir ilişkisi olan milliyetçilik hareketi dünyaya bir "burjuva ideolojisi" olarak ve özellikle 1789 Fransız

¹ Mîles, a.g.e., 29.

Devrimi'nin ardından yayılmıştır. Devrimin oluşmasında aydınlanma dönemi toplumsal ve siyasal düşünürlerinin görüşleri ile Rönesans ve Reform hareketlerinin dönüştürdüğü dinsel ve sınıfsal yapı büyük rol oynamıştır. İngiltere ve Fransa gibi sanayileşme ve uzmanlaşmanın geliştiği toplumlarda, kendinden önceki yapı ve kurumlara egemen olan aristokrasi ve ruhban sınıfının otoritesini kırmak isteyen, öncelikle ekonomik açıdan güçlenen ve kendi sınıfsal varlığını güvenceye almak isteyen burjuva sınıfı doğmuştur. Bu amaç çerçevesinde hareket eden burjuvazinin ekonomik düzeyde milli pazarı ve milli birliği sağlama zorunluluğu siyasal düzeyde milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır.

Yapılan tüm bu değerlendirmeler Kılıçbay'ın, spontane (kendiliğinden) ve tepeden inme olarak belirlediği iki tür uluslaşma sürecine işaret etmektedir.² İngiltere ve Fransa'nın tarihsel gelişim sürecine ve kültürel değerlerine uygun olarak yaşanan uluslaşma süreci, Avrupa'nın farklı toplumlarıyla birlikte Türkiye'de de sözü edilen ülkeler model alınarak gerçekleşmiş ve daha çok bürokrasi ve aydın sınıfının ittifakıyla "tepeden/zorla" indirilmiştir.

Globalleşme ile ilgili kuramsal tartışmalar, daha çok olgunun başlangıç tarihi ve ulus-devlet ile milli kimliğe etkileri üzerinde odaklanmaktadır. Giddens'in globalleşmeyi modernliğin bir sonucu olarak ele alan görüşünün yanında,³ globalleşmeyi Batı'nın dünyaya yayılması anlamında kabul eden görüşlerin varlığı, bu olgunun tarihsel bir yaklaşımla ele alınmasının nedenleri arasındadır.

Başlangıcı 1490 –coğrafi keşiflerin başlangıcı- olarak nitelendirilen birinci globalleşme döneminde, denizcilikteki gelişmeler "yeni dünyanın keşfi" şeklindeki Avrupa merkezli bir tanıma yol açmıştır. Bu dönemde ulus-devletlerin temelleri olan merkezi krallıkların gelişmesi, milli ekonomiyi güçlendirmeye yönelik sömürgecilik ve merkantilizm politikasına dayalı Batı'nın yayılması sürecini başlatmıştır. Keşiflerden sonra başlayan askeri işgaller, keşfedilen yeni dünyaya Hristiyanlığı götürme şeklinde Avrupa devletlerinin amaçlarını meşrulaştırmalarını sağlamıştır. Tamamen ekonomik

² Mehmet Ali Kılıçbay, "Modern Ulus Kavramı ve Ulus-Devlet", *Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri* (Mersin Üniversitesi, 30 Nisan-2 Mayıs 1997), 13.

³ Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, 66.

temelli böyle bir amacın dinsel olarak gösterilmeye çalışılması, dinin toplumdaki dayanak sağlama işlevinin halen geçerli olduğunu göstermektedir.

Sömürgeleştirme, genellikle “öteki”ne güç uygulamayla birlikte gelişmiştir. Bu süreçte egemen olan Avrupalı sınıflar, eylemlerini haklı çıkarmak amacıyla yerli nüfusla ilgili tanımlamalarını yeniden düzenlemişlerdir. Bu süreç içinde gelişen sömürgeciliğe dayalı “öteki” tanımı, kendilerinin ne olduğunun belirlenmesi üzerine, “öteki”nin ne olmadığının vurgulanması; yani farklılık üzerine kurulmuştur. Bu tanım, farklı olanın uygar olmadığı, bu nedenle Avrupalıların onları uygarlaştırılması görevini yerine getirmesi üzerine oturtulmuştur.

1890 tarihiyle başlatılan ikinci globalleşme dalgasıyla birlikte; Batı’nın yayılma süreci, 18. yüzyıl Sanayi Devrimi’nin etkisiyle gelişen sanayileşme ve teknolojik gelişmelerle temellenmektedir. Oran’ın ifadesiyle, 19. yüzyıl sonunda kapitalizm, yeniden yayılma zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. İkinci yayılma bunu sağlayarak sistemin kendini yeniden üretmesine imkan tanımıştır. Bu nedenle, o zamana kadar sömürgecilik olarak anılan olgunun bu yepyeni türü farklı bir ad almıştır: Emperyalizm.⁴ 1890 yılında kurumlaşan bu dönem, Batı Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişmeleri ile baş edemeyeceğini anlayan Almanya’nın 1870’te Gümrük Birliği’ni gerçekleştirmesiyle birlikte, milli ve siyasal birliğini tanımlamasına dayanmaktadır. Bu durum Almanya ve İtalya’nın diğer sömürgeci ülkeler arasına katılması sonucunu doğurmuştur. Belge, bu sürecin Batı Avrupa’nın burjuva nitelikli ulus-devletlerin çok farklı yapıdaki, Bismarck’ın (Bonapartist) ulus-devletini yarattığını ileri sürmektedir.⁵ Böylelikle Fransız Devrimi’nin ardından yurttaşlık tanımına dayalı olarak gelişen, hukuki ve siyasi temele oturan milliyetçilik anlayışı, yerini Alman kültür devleti modeline dayalı yeni bir anlayışa bırakmıştır. Bu dönemde doruğa çıkan şovenizm ve ırkçılık gibi politikaların, kendine meşruiyet kazandırabilmek için milliyetçilik ideolojisini kullanmaları, bu dönemden sonra milliyetçiliğin ırkçılıkla ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu durum, milliyetçilik ideolojisinin özünden değil, 19. yüzyılda ortaya çıkan otoriter rejimlerin uygulamalarından kaynaklanmaktadır.

⁴ Oran, *Küreselleşme ve Azınlıklar*, 7.

⁵ Murat Belge, “Milliyetçilik”, *Birikim Dergisi*, Sayı:23 (1997), 52.

Esas olarak dünya pazarına ulaşmak için bloklaşan devletler arasında ilk büyük dünya savaşının yaşanmasına neden olan bu dönem, imparatorluk sisteminin çökmesine ve yerini ulus-devletlere bırakmasına sahne olmuştur. Tarihsel mekan açısından Batı Avrupa’da çıktığı belirtilen milliyetçilik, merkezden çevreye doğru gelişim göstererek, önce diğer Avrupa ülkelerinin uluslaşmasını ve buradan da Orta Avrupa ve Balkanlara yayılması sürecini doğurmuştur. Tarih içinde erken uluslaşan ve ekonomik yönden gelişmiş Batı ülkelerinin, ekonomik çıkarlarını sağlamlaştırmak amacıyla sömürge ülkelere ve az gelişmiş ülkelere, yerel/kültürel değerlerini dayatmaları sonucunda, bu ülkelerde Batı’ya tepki olarak gelişen sömürgecilik sonrası milliyetçilik (kolon milliyetçiliği) ve az gelişmiş ülke milliyetçiliğinin doğuşuna tanık olunmaktadır. Bu dönemde Batı dışı ülkelerde görülen milliyetçilik hareketlerinin ortak özelliği, anti-empyrist oluşlarıdır.

Etkisini Türk uluslaşma sürecinde de gösteren bu gelişme, Batılı olmayan ülkeler açısından paradoksal bir sonuca neden olmuştur. Bir taraftan uluslaşma sürecinin gerçekleştirilmesi amacıyla Batı’nın “öteki” şeklinde tanımlanarak Batılı kurumlara tepki gösterilmiş, diğer yandan da Batı’nın hegemonyası karşısında bu ülkelerin kurumlarını Batılı kurumlara göre yapılandırma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bu gelişme süreci, maddi-manevi kültür, Doğu-Batı, biz-öteki, modern-geleneksel gibi birtakım dikotomilere (ikililik özelliği) neden olmuştur. Bunun sonucu olarak da kültürel yapıda, “yabancılaşma” olgusu ortaya çıkmış, milli kültür ve milli kimlik konuları sorunsallaşmıştır.

1950’lerden sonra yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmelerle birlikte patlak veren Soğuk Savaş dönemi, kimlik konusunda temel dönüşmelere neden olmuştur. Bir kutbun serbest piyasa ekonomisi (ABD), diğer kutbun merkezi planlamayı (SSCB) savunduğu ve uyguladığı bu dönem, iki kamp arasında yaşanan ideolojik mücadeleler ile belirlenmiştir. Soğuk Savaş döneminin koşulları içinde daha rahat hareket etme imkânına kavuşan az gelişmiş ülkelerin, Batılı öncülerinin gelişmelerine uygun olarak ekonomik büyüme hızlarına göreceli artış sağlamalarına paralel olarak demokratikleşme ve sosyal devlet olma sürecine girdikleri de söylenebilir.

Modernleşmeyle birlikte yaşanan toplumsal değişikliklerin, toplumsal kurumların yapısı ve işlevleri açısından bazı farklılıklara yol açtığı sosyolojik bir gerçektir. Bu gelişmeyle birlikte hem insanların kendilerine attettikleri hem de başkaları tarafından onlara yüklenen toplumsal kimlik kategorileri daha da artmış, bu durum bireyin tek bir kimliğe sahip olmasını engellemiştir. Modernleşme, böylece hem niceliksel olarak kimlik kategorilerinin artmasını sağlamış, hem de artan iletişim ile birlikte kültürler arası alış-verişin artması, kimlik olgusunun niteliğini değiştirmiştir. Kimlik olgusunda gözlenen niceliksel ve niteliksel değişim, modernleşmeyle birlikte kimliğin sorun haline gelmesine neden olmuştur.

1990 yılında başlatılan üçüncü globalleşme dalgası ise 1980'lerde gerçekleşen teknolojik devrime dayanmaktadır. ABD'nin öncülüğünde tüm dünyaya yayılan serbest piyasa ekonomisi, beraberinde Batı kültürünün yayılmasını da getirmiş, bir süre sonra Doğu Ülkeleri de bu gelişim rüzgarına kapılmışlardır. Bu durum önce 1989'da Doğu Bloğunun yıkılması ve ardından 1991'de SSCB'nin dağılması sonucunu doğurmuştur.

Globalleşme kavramının tarihsel dönemleri değerlendirildikten sonra, özellikle, üçüncü globalleşme dalgasının başlamasıyla birlikte akademik alanda tartışma konusu olan globalleşme yaklaşımları, bu çalışmada olumlu ve olumsuz olmak üzere iki grup biçiminde ele alınarak, ekonomik ve kültürel süreçte ulus-devlet ve milliyetçilik kavramları üzerindeki etkileriyle birlikte değerlendirilmiştir. Globalleşme tartışmaları içerisindeki bu yaklaşımlar, ilgi ve bilgilenme alanlarına göre şekillenmektedir. Bu alanları ise kişilerin meslekleri, sahip oldukları ideolojileri, etik/dinsel/cinsel/ulusal kimlikleri, içinde yer aldığı sınıf ve bunlara eklenebilecek birçok unsur oluşturmaktadır. Olumlu ve olumsuz yaklaşımlar, kendi içlerinde taşıdıkları referansları ve yer verilen argümanları bağlamında değerlendirildiğinde birbirlerine farklı ve karşı olarak konumlanmaktadır. Bahse konu yaklaşımların, çalışmada yer verilen tartışmaları bağlamında olguları ele alış tarzları ve değerlendirmeleri, yaklaşımların hem birbirinden farkını hem de kendi içlerindeki benzerliklerini ortaya koymaktadır.

Her iki grubun globalleşme sürecinde ortaya çıkan olay ve olguları değerlendirmelerinde de kendi içlerinde benzer yönlerinin olduğu görülmektedir.

Olumlu yaklaşımlara göre globalleşme, en temelde, global ölçekte artan hareketlilik ve buna paralel olarak farklılıkların/yerelin gerek ulusal gerekse global ölçekte temsil imkanına kavuşması ve böylelikle insanların, toplumların, kültürlerin uluslararası alanda karşılaşılarak kaynaşması ve bütünleşmesidir. Teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan globalleşme, bu teknolojik gelişmelerin itici gücüyle gerçekleşen oluşumlar bağlamında yeni bir olgudur. Globalleşme bu yaklaşımın temsilcileri tarafından az gelişmiş çevre ülkelerin maddi ve manevi gelişimi açısından önemli bir “fırsat” olarak değerlendirilmektedir. Bu fırsatın değerlendirilmesinde, gerek yabancı yatırımların taşıyıcısı ve aracısı olarak beliren çok uluslu şirketler gerekse AB, Avrupa İnsan Hakları Mahkemeleri, Sivil Toplum Örgütleri ... vb. oluşumlar etkin rol oynayarak ulus-üstü veya uluslararası örgütlenmeler yoluyla refah, zenginlik, demokrasi vb. -merkez ülkelerin sahip olduğu tüm olumlu ayrıcalıklar- global ölçekte yayılacak ve denetlenecektir. Ancak olumlu yaklaşımın temsilcileri globalleşme sürecinin yaşanılan şekliyle farklı, yerel ve az gelişmiş ülkeler için bir “fırsat” yaratıp yaratmadığını ampirik veriler ışığında sorgulamamaktadır. Olumsuz yaklaşımlar ise, globalleşme sürecinin yaşanılan şeklinden hareketle ampirik veriler ışığında, özellikle az gelişmiş ülkeler açısından olumsuz sonuçlara yol açtığını veya kısa vadede açacağını belirtmektedir.

Globalleşme süreci sadece az gelişmiş çevre ülkeleri ve özellikle az gelişmiş ülkelerin içindeki alt sınıfları değil, aynı zamanda merkez ülkeler içerisindeki alt sınıfları da olumsuz etkilemekte, gerek ulusal gerekse uluslararası gelir dağılımını bozmaktadır. Global ölçekte artan bu yoksullukta globalleşme sürecinde ulus-devletin zayıflaması veya başka bir ifadeyle aşınması önemli bir işleve sahiptir. Çünkü ulus-devlet alt sınıf için bir zırh görevi görmektedir. Fakat globalleşme süreci çevre ülkelerin merkez ülkelere yapısal bağımlılığını (olumlu yaklaşımlara göre bu karşılıklı bağımlılıktır) arttırdığı, derinleştirdiği için, çevre ülkelerde yoksulluk daha keskinleşmekte veya yaygınlaşmakta ve katlanarak artmaktadır. Bu nedenle olumsuz yaklaşımlar kapitalist sistemin doğasını ve mantığını da referans göstererek globalleşme sürecinin az gelişmiş çevre ülkeler için bir “fırsat” olduğu tezine şiddetle karşı çıkmaktadır. Şayet globalleşme süreci bir fırsat yaratıyorsa bu sermaye için geçerlidir. Sermaye global ölçekte kârının maksimizasyonu ve sermayenin çıkarlarıyla kişisel

çıkarları örtüşerek sermaye ile eklemlenen ayrıcalıklı sınıf için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşımın temsilcileri olumlu yaklaşımın globalleşme sürecinin göstergesi olarak sunduğu, uluslararası alanda ulus-devletin yerine çok uluslu şirketlerin temel aktör olarak ortaya çıkması tezine de karşı çıkmaktadır. Bu yaklaşımın temsilcileri yine ampirik verilerden hareketle çok uluslu şirketlerin ulusal tabanlarına bağlı kaldığını belirtmektedir. Ulus-devlet globalleşme sürecinde de temel aktördür. Globalleşme bu yaklaşıma göre bir "mit"tir.

1990'lı yılların başından başlayarak dünya ölçeğinde siyasi sistemin şekillenmesini belirleyen en önemli olay yukarıda da ifade edildiği gibi şüphesiz, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa sosyalizminin çöküşüdür. Sosyalist sistemin çöküşü, liberal kapitalizmin nihai zaferi ve "tarihin sonu" olarak algılanmış, soğuk savaşın sona erişine paralel olarak, uluslararası ilişkilerin daha "barışçı" bir zemine oturacağı yeni bir dünya düzeninin beklentisi içine girilmiştir. NATO ve Varşova Paktı gibi uluslararası askeri örgütlenmelerin soğuk savaş dönemindeki işlevlerini yitirdikleri düşüncesi, bu teşkilatların varlık nedenlerinin tartışmasını gündeme getirmiştir. Doğu ve Batı blokları arasındaki kamplaşmanın sona ermesiyle beraber bu kamplaşmaya düşünsel zemin hazırlayan ideolojiler arasındaki mücadelenin de ortadan kalktığı, dolayısıyla, "ideolojiler çağının sonu"na gelindiği düşüncesi egemen olmaya başlamıştır.

Drucker'in a) Kapitalist ötesi topluma geçiş, b) Bilgi ekonomisine geçiş ve c) Milli devletten mega devlete geçiş⁶ olarak üç boyutta değerlendirdiği bu sosyal, iktisadi ve siyasi dönüşüm süreci, sosyal bilimler literatüründe "yeni" kavramların dolaşıma girmesine de neden olmuştur. Globalleşme, ulusal azınlıklar, grup kimliği, global sermaye vb. kavramlar, 1980'lerin sonundan itibaren kendini gösteren değişimi adlandırmada oldukça sık başvurulan kavramlar haline gelmiştir.

Bu süreçte gözlenebilen bir başka husus da, uluslararası ilişkilerde "insan hakları"nın daha sıkça kullanılan bir çerçeve olarak belirginleşmesidir. İnsan hakları, önceki dönemde de milletlerarası siyasetin bir aracı olarak işlev görse de yeni dönemde,

⁶ F. Peter Drucker, *Kapitalist Ötesi Toplum*, Çev.: Belkıs Çorakçı (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994), 22.

"etnik mesele"leri manipölasyona dönlük olarak grup/etnisite kimliği etrafındaki tartışmaları önemli ölçüde yönlendirmektedir.

Globalleşmenin ulus-devletin içeriğinde değişikliğe neden olmasıyla ilgili olarak ortaya çıkan bir başka görüntü de, günümüzde tırmanışa geçen yerel milliyetçilik hareketleridir. Soğuk savaşın bitmesinin ardından gelişen bu hareketler, ortaya çıkışından bu yana süregelen klasik milliyetçiliğın formunu değiştirmektedir.

Körfez krizinde, Birleşmiş Milletler gücünde cisimleşen "Yeni Dünya Düzeni"nin bir barış düzeninden çok bir çatışma düzenini ortaya çıkardığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki entegrasyon çabalarına karşılık, etnik ayrılıkların körüklediğı çatışmaların da yoğunluk kazanması, birbiriyle ters yönde işleyen farklı iki süreci gözler önüne sermektedir. Globalleşen dünyada milliyetçiliğın ve ulus-devletlerin eski tayin edici kuvvetini kaybedeceğini düşünen zihinler, Avrupa'nın göbeğinde "milliyet" esasında gerçekleşen yeni şekillenmeleri değerlendirirken yeni kavramlara sarılmışlardır: Mikro milliyetçilik, saldırgan milliyetçilik, etnik milliyetçilik vb. Aslında ortadaki gelişmeler, milliyetçiliğın 19. ve 20. yüzyıldaki gücünün devam ettiğini göstermektedir. İki Almanya'nın birleşmesi, Çekoslovakya'daki bölünme, Bosna-Hersek'teki savaş, globalleşen dünyanın yeni değerleriyle açıklanması zor olaylar olarak yeniden karşımıza çıktığının delilleridir. Bütün bunlar, milliyetçiliğın 21. yüzyıla girerken hâlâ en önemli politik güç olduğunu, 20. yüzyıl nasıl milletlerin mücadelesi şeklinde cereyan ettiyse 21. yüzyılda da uluslararası mücadelenin temel aktörlerinin yine milletler olacağını göstermektedir.

Globalleşme sürecinde tartışmalara neden olan ulus-devlet ve milli kimlik konusundaki görüşler iki temele dayanmaktadır: Bunlardan ilki, süreci ekonomik olarak ele almakta; diğeri ise, globalleşmenin kültürel sonuçlarına değinmektedir.

Ekonomik açıdan globalleşmeye bakıldığında, bu süreçle birlikte etkili olmaya başlayan ulus-aşırı güçlerin ulus-devletin işlevlerini ve gücünü aştığı ve uluslar-üstü sermaye hareketlerine dayanan bir dünyaya ekonomisinin ulus-devletin denetiminden çıktığı ve böylece ulus-devletin yavaş yavaş ekonomik alanı terk ettiğine yönelik

tartışmalar çoğunluktadır. Globalleşmeyle ilgili olarak ortaya çıkan bir diğer tartışma “global kültür” kavramı etrafında gelişmektedir. Bu kavram, Batı’nın kendi yerel kültürünü evrenselleştirmesi çabasını temsil etmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, araştırmanın konusunda tarihsel bir yaklaşım, kültür kavramının tarihsel gelişim sürecine bağlı olduğunu ve bu anlamda homojenlik taşımayacağını varsaymaktadır.

Globalleşme politikalarında etkin olan güçler yepyeni sistemlerini bütün ülkelere kabul ettirmeye çalışırken, ulus-devlet de girişimcilik ve eğitilmiş insan gücü potansiyelini iyi kullanarak rolünü iyi belirleyebilmelidir. Başka bir ifadeyle devlet; stratejileri belirlemeli, ekonomiyi yönlendirmeli, yabancı sermayeyi ülkeye getirmek için siyasi ve ekonomik istikrarı sağlamalı, özel sektörün yabancılarla ortaklık kurma eğilimine destek olmalı, ülkeyi üretim ve ihracat üssü haline dönüştürmeli, altyapı imkanları arttırmalı, yenilikleri özümsemelidir.

Ulus-devlete, rekabeti sağlamak ve denetlemek, insan gücünü geliştirmek, tutarlı politikalar izlemek gibi yeni roller verilmelidir. Şeffaf bir devlet, şirketlerini küresel rekabete hazırlayan, işletmecilik yapmaktan vazgeçen, rant yaratan faaliyetlere son veren, bölgesel farklılıkları azaltan, mali disiplinsizlikle, ekonomik dengesizlikle, adaletsiz dağıtımla ve yüksek enflasyonla mücadele edebilen bir devlet, globalleşmenin meydan okumalarına karşı hem ayakta kalabilir hem de “ulus-devlet” olma özelliğini koruyabilir.

Ulus-devlet, globalleşme ile mücadele edebilmek için iktisadi büyüme yanında sosyal ve kültürel hedefleri de ulusal kalkınma politikasının odak noktasına koymalıdır. Sefaletin azalması, hayat standardının yükseltilmesi, zenginliğin özendirilmesi kadar eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi de ulusal kalkınma politikasının hedefleri arasında olmalıdır. Geleceği işaret eden ve “dünya tasarımı olarak” anlaşılan globalleşme, kültürlerin çatışmasına fırsat verdiği gibi çok-kültürlülüğün yaşanmasına, kültürel zenginliklerin özümsemesine, tanıtılmasına ve korunmasına da fırsat vermelidir. Globalleşen sadece ekonomi, teknoloji, iletişim uygulamaları değil, aynı zamanda okul sistemleri, öğretim sistemleri, bilimler, etnografya sahasındaki çalışmalar, gençlik kültürü, müzik, sanat, tiyatro ve mimaridir.

Global düzeyde her ülkede ortak bir kamuoyu, dünya kamuoyunu belirleyen bir yapı oluşmaktadır. Globalleşmede zorluklara dayanan bir toplumla, ulus-devleti korumak isteyen bir dayanışma toplumu ile bütün insanlığa acı çektiren bir toplumdan da bahsedilebilir. Çünkü globalleşme olgusu tüketicilerin ihtiyaçlarından hareket ederek stratejilerini belirlemektedir. Şimdiye kadar politik ve toplumsal gelişmenin temeli ulus-devlet aracılığı ile gelişen ilişkilerle oluşuyordu. Günümüzde ise, ulus-devletin bilgi, öğrenme ve iletişim sistemleri, üretim ve paylaşma yapısı ulus-devlet bağından ve sınırlamasından kurtularak örgütlenmiş, işlevleri kurumsallaşmış, hedefleri ve yol haritaları belirlenmiş bir ağa bağlanmaktadır. Bu yüzden ki ulus-devletlerin egemenlikleri globalleşme sürecinde büyük yaralar almaktadır.

Yeni Dünya Düzeni'nde frenlenemeyen finans akımları ve istihdam, gelirler ve sosyal tabaka, evrensel çocuk ve insan hakları ile politik çatışmalar arasında da etkileşimler oluşabilmektedir. Bu konularda ortaya konulacak milli davranışlar ve hareketler, sadece o milletin değil, diğer devletlerde yaşayan vatandaşların çalışmaları açısından da önem arz etmektedir. Bütün bu olaylar tek başına milli odaklı bir politikayla kavranması mümkün olmayan yeni bir sorumluluk anlayışı getirmektedir ki, buna "global sorumluluk" denebilir.

Globalleşme sürecinde siyasi iktidarın dışında bazı iktisadi odaklarda da kararlar alınmakta ve bu kararlar tüm toplumu etkilemektedir. Özellikle ileri sanayi ülkelerinde görülen bu durum, siyasi alanın sınırlanması anlamına gelmektedir. Ancak alınan bu kararlarda demokratik meşruiyet sözkonusu değildir. Demokrasi sorunu, doğrudan ulus-devlet boyutunda ele alındığında, globalleşmeci bakış açısının zaaf ve açmazları kendini hemen belli etmektedir. Devletin, ekonomik ve siyasi alana ilişkin egemenlik haklarının bir bölümünden vazgeçmesi ya da yaptırım yeteneğini kaybetmesi, gerçekte ulusun (demos'un) siyasi varlığı ve etkinliğinin gerilemesiyle aynı anlama gelmektedir.⁷

⁷ Ali Farazmand, "Globalization and Public Administration", *Public Administration Review*, Sayı:6 (Kasım-Aralık 1999), 515-516 Aktaran: Esat Öz, "21. Yüzyılda Milli Devlet, Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik*, Cilt:4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), 756.

Sonuç olarak; globalleşme sürecinin getirileri arasında bahsedilen ve ulus-devletin egemenliğinin sona erdiği tezi gerçeklerden uzak olduğunu söylemek mümkündür. Global iktisadi ilişkiler ve ticaret akımları, ulus-devletin güç rekabetleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ayrıca uluslararası iş çevrelerinin Dünya Ticaret Örgütü'ne, gümrük tarife anlaşmalarına, sözleşme hakları ve telif haklarının korunması konusundaki hükümet uygulamalarına yönelttiği aşırı ilgi, ulus-devletin bütün özellikleriyle devam ettiğinin önemli göstergelerinde birdir.⁸ Sınır kavramının globalleşmeyle birlikte anlam ve özellik değiştirmesiyle birlikte ticaret ilişkileri, kimi zaman ulus-devletin sınırlarını aşmaktadır, ancak bu durum ulus-devleti yok etmekten çok, ulus-devletlerin uluslararası alanda temel birim olarak kabul edilip bütün ulusların ortak olarak dünya iktisatını denetlemelerini gerekli kılan bir duruma işaret etmektedir.

Globalleşmenin getirdiği ve getirebileceği risklerden çekinen pek çok devlet, ekonomisini dünya pazarına açmakta tereddüt göstermektedir. Aslında globalleşme ile hem bu risklerle uğraşmak hem de ulusal girişimcilerin ve firmaların global pazardan yararlanmasına destek olmak açısından devlete daha fazla görev düşmektedir. Ayrıca, yeni oluşan bu bütüncül global pazarda kabul görmüş ve uygulanabilir ahlaki, yasal ve ekonomik kurallara gereksinim vardır; ancak bunu sağlayacak uluslararası bir kurum henüz yoktur. Bununla birlikte ekonomik gelişme için özel işletmelerin ve girişimcilerin aktivitelerini destekleyecek ve tamamlayacak etkin bir devlete gereksinim vardır. Böylesi bir durumda Bozkurt'un da belirttiği gibi; devletin egemenliğinin sona ermesinden değil devletin düzenleyici rolünün öneminden dem vurmak lazım gelmektedir.⁹

Ulus-devlete duyulan gereksinime karşın, globalleşme ile birlikte yaşanan değişim, ulus-devleti hedef almakta ve onun amacını, niteliğini, kapsamını, sınırlarını yeniden belirlemekte ve hatta egemenlik iddiasını köklü biçimde revize etmektedir. Bu bağlamda; ulus-devletlerin önünde iki seçenek durmaktadır. Bunlardan ilki, globalleşmeyi kabul etmek ve bu sürece dahil olmak; ikincisi globalleşmenin dışında kalmak ve bu sürecin sonuçlarından etkilenmemektedir. Ulus-devlet için iki seçenek de zorluklarla doludur. İlkinde, ulusal ekonomiyi tamamen uluslararası ekonomi ile

⁸ Peter Marcuse, "Küreselleşmenin Dili", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:25, Sayı:229, 203-204.

⁹ Bozkurt, a.g.m., 56.

bütünleştirmek ve uyumlaştırmak gerekecektir. İkincisinde ise, ulus-devlet ulusal ekonomi üzerindeki müdahalesini en üst düzeye çıkarmak, denetimi dışındaki gelişmeleri yakından izleyerek etkilerinden korunmak için önlemler almak zorundadır. İkinci yolun gelinen bu süreçte başarılı olması mümkün gözükmezken, birinci yolun seçilmesi durumunda da global krizlerden kendini korumak kolay olmayacaktır. Bu nedenle bir ara formüle ihtiyaç vardır. Bu da dünya ekonomisine ters düşmeyen ama tamamen entegre olmayan bir sistem olmalıdır. Bunu yaparken de yeniden yapılanan ulus-devlet toplumsal görevlerinden vazgeçmemeli, piyasalara daha etkin bir şekilde katılmanın yollarını aramalı, piyasanın düzenlenmesinde ve denetlenmesinde -özellikle de özelleştirilen kurumların denetiminde- etkin bir rol oynamalıdır.

Tüm bunlar gerçekleşirken ulus-devletin olmadığı bir düzende kaos yaşanması muhtemeldir. Ulus-devletin ortadan kalktığı yerde hayata geçirilemeyen kanunlar, güçsüz ve şaşkın otoriteler, cezalandırılmayan suçlar, saldırıya uğrayan mülkler, ortadan kaldırılan kişisel güvenlik, anayasanın, adaletin ve toplumun ahlâkının yozlaşması kendini gösterecektir. Bu da anarşist bir ortam demektir.

Globalleşme sürecinin milli kimlik ve kültüre yüklediği anlam, toplumların yeryüzündeki ayırt edici vasıflarını belirleyen ve demokrasinin sosyo-kültürel alt yapısını tahkim eden rolüyle de sınırlı değildir. Milli kimlik ve kültür, yabancı kültür dalgalarına karşı yakın bir alış-veriş içinde olduğu alt/mahali kültürler açısından bir “*dalgakıran*” işlevi görmektedir.¹⁰ Bu işlevini, görece daha güçsüz durumdaki alt kültürlerin üzerinde büyük bir “*manevi kalkan*” oluşturarak yerine getirir. Milli kültürler, bu anlamda “şemsiye kültür” işlevi görerek, ulus-devlet sınırlarında sadece toplumsal ve kültürel ahengin değil, zenginliğin de garantörü olmaktadır.¹¹

Milli kimlik, her şeyden önce, bir toplu ve devleti evrensel ölçekte tanımlayabilmenin ve onun temsil edilebilmesinin ön şartını oluşturmaktadır. İkinci olarak da, belirli bir ülkede demokratik sistemin sürekliliğinin temini bakımından hayati olan müşterek değer ve ideallerin sosyo-kültürel alt yapısını oluşturmaktadır.

¹⁰ Öz, a.g.m., 757.

¹¹ Ibid., 758.

Devlet, milli kimlik ve ulus arasındaki bu ilişki –karşılıklı ayakta tutma durumu-¹² devam ettiği, devletlerin milli kültürleri koruma ve desteklemeyi sürdürdükleri sürece, ulus-devletler modern dünyada başlıca siyasal aktörler olarak kalmaya devam edecektir.

Toplumlararası kültürel ilişki ve diyalog ile her türlü bilgi alışverişi toplumsal verimliliğin artmasında belirleyici unsurlardan biridir. Devletin özerkliği ve işlevleri ulusaları trendlerin etkisiyle aşınmaya uğrasa bile, global değişim sürecinde ulus-devletin yerine geçebilecek herhangi bir unsur bulunmamaktadır. 21. yüzyıl, kendinden önceki dönemde de olduğu gibi, uluslararası arenada, ulus-devletlerin değişmez aktör olarak kalacakları bir süreci içinde barındıracaktır.

¹² Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, Çev.: Derya Kömürcü (İstanbul: Everest Yayınları, 2002), 128-129.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali “Ulusun Egemenliğinden Temsilcilerin Egemenliğine, **Radikal –İki-**, 25.04.2004.
- ve Levent Köker. **Tanrı Devletinden Kral-Devlete**. Ankara: İmge Kitabevi, 1991.
- Akal, Cemal Bali (Der.). **Devlet Kuramı**. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- Alankuş, Sevdâ. “Yerellikler, Yerelliğin İmkanları ve Yerel Medya”, **Global Yerel Eksende Türkiye**. Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Amin, Samir. Kapitalizm, Emperyalizm, Küreselleşme, Çev.: Fikret Başkaya. **Özgür Üniversite Forumu Dergisi**. Sayı:1 (1997).
- Anderson, Benedict. **Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Yayılması ve Kökenleri**. Çev.: İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları, 1995.
- Armaoğlu, Fahir. **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. 14. Baskı. İstanbul: Alkım Yayınları, (Tarihsiz).
- Arendt, Hannah. **Totalitarizmin Kaynakları 1 Antisemitizm**. Çev.: Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Aslanoğlu, Rana A. “Globalleşme ve Dünya Kenti”, **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı:69 (1996).
- “Bir Kültürel Karışım Olarak Küreselleşme”, **Global Yerel Eksende Türkiye**. Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Ateş, İlber Ruhtan. “Kimlik Siyaseti, Yurttaşlık ve Kamusal Alan: Demokrasi ve Ulus Devlet Kavramları Eksenli Bir Çözümleme”, **Türkiye ve Siyaset Dergisi**. Sayı:3 (Temmuz-Ağustos 2001).
- Aydın, Suavi. **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**. İstanbul: Öteki Yayınları, 1998.
- Bacık, Gökhan. “Ekonomik Dış Politika: Yeni Dünya Düzeni Bir Zorunluluk”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**. (Temmuz 1998).
- Bahar Ersanlı Büşra ve Günay Göksu Özdoğan, “Ulus ve Ulusçuluk: Sanayileşme Sürecinde İktidara Gelen Kültür”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:28 (Kış-1985).

- Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein. **İrk, Ulus, Sınıf Belirsiz Kimlikler**. Çev.: Nazlı Ökten. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- Bauman, Zygmunt. **Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları**. Çev.: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Baydur, Mithat. **Milliyetçilik**. İstanbul: Ağaç Yayınları, Alternatif Üniversite: 35, 1994.
- Baykal, Bekir Sıtkı. **Yeni Zamanlar Avrupa Tarihi**, 2. Cilt 1. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Belge, Murat. "Milliyetçilik", **Birikim Dergisi**. Sayı:23 (1997).
- Beriş, Hamit Emrah. "Moderniteden Postmoderniteye", **Siyaset**. Ed.:Mümtaz'er Türköne. Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**. Ankara: Bilgi Yayınları, 1973.
- Boratav, Korkut. "Ekonomi ve Küreselleşme", **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**. Der.: Işık Kansu. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Bostancı, M. Naci. "Etnisite, Modernizm ve Milliyetçilik", **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:50 (Mart-Nisan 1998).
- **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**. İstanbul: Doğan Kitapları, 1999.
- Bottomore, Tom. **Siyaset ve Sosyoloji**. Çev.: Erol Mutlu. Ankara: Teori Yayınları, 1987.
- Bozkurt, Nilüfer. "Globalleşme ve Devlet", **İktisat Dergisi**. Sayı:362 (Eylül 1998).
- Breuilly, John. **Nationalism and the State**. Manchester: Manchester University Press 1993.
- Burns, Edward McNall. **Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950**. Çev.: Alâeddin Şenel. Ankara: Birey ve Topum Yayınları, 1984.
- Camileri, Joseph A. ve Jim Falk. **The End of Sovereignty: The Politics of a Shrinking and Fragmenting World**. Aldershot: Edward Elgard Publishing Limited, 1992.
- Cangızbay, Kadir. **Komprador Rejimin Anatomisi**. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplığı: 02 Yayınları, 2000.
- Carr, Edward Hallett. **Milliyetçilik ve Sonrası**. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

- Cerny, Philip G. "The Limits of Deregulation: Transnational Interpenetration and Policy Change", **European Journal of Political Research**, Hans Keman and Edward C. Page (Eds.), UK: Blackwell Publishing Volume:19, No:2&3 (March-April 1991).
- Chatterjee, Partha. **Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası**. Çev.: Sami Oğuz. İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.
- Coşkun, İsmail. **Modern Devletin Doğuşu**. İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- Crone, Patricia. **Pre-Industrial Societies: New Perspectives on the Past**. Oxford [UK] and Cambridge [Massachusetts, USA]: Blackwell, 1995.
- Çınar, Menderes. "Küresel Sermaye ve Ulus-Devlet Üzerine Etkileri", **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı:56 (Yaz-Güz 1993).
- Dellanoi, Gil. "Milliyetçilik ve İdeolojik Kataliz", **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Der.: Jean Leca. Çev.: Siren İdemen. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- Drucker, F. Peter. **Kapitalist Ötesi Toplum**. Çev.: Belkıs Çorakçı. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1994.
- Durgun, Şenol. "Modern Devlet Olmanın Zorunlu Koşulu Ulus-Devlet Midir?", **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. (Kış-2000).
- Duverger, Maurice. **Siyaset Sosyolojisi**. Çev.: Şirin Tekeli. İstanbul: Varlık Yayınları, 1996.
- Emerson, Rupert **Sömürgelerin Uluslaşması**. Ankara: Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1965.
- Erbaş, Hayriye. "Küçük Sevimli Dünya Küreselleşme ve Bazı Yanılgılar", **Doğu-Batı Dergisi**. Sayı:10 (2000).
- "Küreselleşme ve Ulus-Devletin 'Aşınımı' Sürecinde Toplumsal Eşitlik/Adalet", **Doğu-Batı Dergisi**. Sayı:13 (2001).
- "Küresel Kriz ve Marjinalleşme Sürecinde Göç ve Göçmenler", **Doğu Batı Dergisi**. Sayı:18 (2002).
- Erbay, Yusuf. "Kavram Olarak Küreselleşme", **Milli Kùltürler ve Küreselleşme, Milliyetçilik ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları VI. İlmi Kongresi Bildirileri**. Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997.
- Erdoğan, İrfan. **Kapitalizm, Kalkınma, Postmodernizm ve İletişim**. Ankara: 2000.
- Erdoğan, Mustafa. "Milliyetçilik İdeolojisine Dair", **Liberal Düşünce Topluluğu Dergisi**. Sayı:15 (Yaz-1999).
- Ergil, Doğu. **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1983.

- Eriksen, Thomas. **Etnicity and Nationalism: Anthropological Perspective**. Londra: Pluto Press, 1993.
- Erkal, Mustafa E. "Etniklik ve Etnik Grup Kavramları Üzerine", **Türkiye ve Siyaset Dergisi**. Sayı:3 (Temmuz-Ağustos 2001).
- Eroğul, Cem. "Ulus-Devlet ve Küreselleşme", **Emperyalizmin Yeni Masalı Küreselleşme**. Der.: Işık Kansu. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- **Devlet Nedir?**. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- Erözden, Ozan. **Ulus-Devlet**. Ankara: Dost Kitabevi, 1997.
- Gellner, Ernest. **Uluslar ve Ulusçuluk**. Çev.: Büşra Ersanlı Bahar ve Günay Göksu Özdoğan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.
- **Milliyetçiliğe Bakmak**. Çev.: Simten Coşar ve Saltürk Öztürk. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- "Karşılaştırmalı Perspektiften Türk Seçeneği, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**. Ed.: Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.
- Gendreau, Monique Chemillier. "Uluslararası Hukuk, Devletler Hukuk, Halklar Hukuku", **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Der.: Jean Leca. Çev.: Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Giddens, Anthony. '**Sosyoloji**' Eleştirel Bir Yaklaşım. Çev.: M. Ruhi Esengül ve İsmail Öğretir. İstanbul: Birey Yayınları, 1994.
- **Modernliğin Sonuçları**. Çev.: Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.
- **Elimizden Kaçıp Giden Dünya**. Çev.: Osman Akinhay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- **Üçüncü Yol, Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi**. Çev.: Mehmet Özay. İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000.
- Giray, Bahadır. "Batı Literatüründe Milliyetçilik Tipolojileri ve Eleştirisi", **Türkiye ve Siyaset Dergisi**. Sayı:5 (Kasım-Aralık 2001).
- Gökalp, Ziya. **Türkçülüğün Esasları**. İstanbul: Varlık Yayınları, 1972.
- Gökçe, Birsen. **Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar**. Ankara: Savaş Yayınları, 1996.
- Gökdemir, Oktay. "Küreselleşme ve Post-Modernizm Tartışmaları Karşısında Ulus Devletin Konumu", **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**. Mersin Üniversitesi (30 Nisan-2 Mayıs 1997).
- Guibernau, Montserrat. **Milliyetçilikler 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler**. Çev.: Neşe Nur Domaniç. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1997.

- Güleç, Cengiz. **Türkiye’de Kültürel Kimlik Krizi**. Ankara: Vadi Yayınları, 1992.
- Habermas, Jurgen. **Kamusalığın Yapısal Dönüşümü**. Çev.: Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Hall, John A. ve G. John Ikenberry. **Devlet**. Çev.: Yeşeren Olgu Alibeygil ve Murat Şipal. İstanbul: Doruk Yayınları, 2000.
- Hall, Stuart ve Martin Jacques. **Yeni Zamanlar/1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**. Çev.: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- “Yerel ve Küresel: Küreselleşme ve Etniklik”, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**. Der.: Anthony D. King. Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal ve Gülcan Seçkin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Hart, Michael ve Antonio Negri. **İmpararorluk**. Çev.: Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Hatipoğlu, Murat. “Küreselleşme, Ulus-Devlet, Atatürk ve Türk Milliyetçiliği Üzerine Tarihsel ve Güncel Bakışlar”, **Türk Yurdu Dergisi**. Cilt:20, Sayı:160 (Aralık-2000).
- Hayes, Carlton J. H. **The Historical Evolution of Modern Nationalism**. New York: New York University Press, 1950.
- **Milliyetçilik Bir Din**. Çev.: Murat Çiftkaya. İstanbul: İz Yayınları, 1995.
- Hirst, Paul ve Grahame Thomson. **Küreselleşme Sorgulanıyor**. Çev.: Çağla Erdem ve Elif Yücel. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- Hobsbawm, Eric J. **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik/“Program, Mit, Gerçeklik”**. Çev.: Osman Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.
- **Kısa 20. Yüzyıl-1914-1991/Aşırılıklar Çağı**. Çev.: Yavuz Alogan. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1996.
- **Devrim Çağı /1789-1848**. Çev.: Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, 2000.
- **Sermaye Çağı/1848-1875**. Çev.: Bahadır Sina Şener. Ankara: Dost Kitabevi, 2003.
- Holsti, Kalevi Jaakko. **International Politics a Framework for Analysis**. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1994.
- İçduygu, Ahmet. “Çok Kültürlülük: ‘Türkiye Vatandaşlığı’ Kavramı İçin Toplumsal Bir Zemin”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:33 (Mart-Nisan 1995).
- Jaffrelot, Christophe. “Bazı Ulus Teorileri, Uluslar ve Milliyetçilik”. Der.: Jean Leca. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

- Kansu, Işık. (Der.). **Emperyalizmin Yeni Masalı; Küreselleşme**. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Karakaş, Mehmet. **Türk Ulusçuluğunun İnşası**. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.
- Kautsky, John. **Political Change in Underdeveloped Countries**. New York: John Wiley Press, 1962.
- Kalaycıoğlu, Ersin. “Yeni Dünya Düzeni ve Türk Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**. Der.: Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 1994.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet / Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2000.
- “Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor?”, **İktisat Dergisi**. Sayı:416 (2001).
- Kedourie, Elie. **Nationalism**. Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
- Kennedy, Paul. **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**. Çev.: Birtane Karanakçı. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1990.
- Keyder, Çağlar. **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1989.
- **Ulusal Kalkınmacılığın İflası**. İstanbul: Metis Yayınları, 1996.
- Keyman, E. Fuat. “Postmodernizm ve Radikal Demokrasi”, **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:56 (Yaz-Güz 1993).
- “Küçülen ve Parçalanmış Dünyada Siyaseti Anlamak”, **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı:72 (1996).
- “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: ‘Türban Sorunu’nu Anlamak”, **Global Yerel Eksende Türkiye**. Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- ve Ali Yaşar Sarıbay. **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam**. Ankara: Vadi Yayınları, 1998.
- Kılıçbay, Mehmet Ali. “Modern Ulus Kavramı ve Ulus-Devlet”, **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**. Mersin Üniversitesi (30 Nisan-2 Mayıs 1997).
- King Anthony D. “Kültür Mekanları, Bilgi Mekanları” **Kültür, Küreselleşme ve Dünya Sistemi**. Der.: Anthony D. King. Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal ve Gülcan Seçkin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1998.
- Kohn, Hans. **The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background**. New York: Collier-Mac Millan, 1960.
- **The Age of Nationalism: The First Era of Global History**. New York: Harper, 1962.

- Köseoğlu, Nevzat. "Kültür/Kimlik Üzerine", **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:33, (Mart-Nisan 1995).
- Kuyucuklu, Nazif. **İktisadi Olaylar Tarihi**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:2902, 1982.
- Lacoste, Yves. "Ulus ve Demokrasi Doğal Bir Çift mi?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Der.: Jean Leca. Çev.: Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Leca, Jean. "Neden Söz Ediyoruz?", **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Der.: Jean Leca. Çev.: Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Lee, Stephen. **Aspects of European History/1494-1789**. London: Routledge, 1984.
- Lipson, Leslie. **Politika Biliminin Sorunları**. Çev.: Tuncer Karamustafaoğlu. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1973.
- Loomba, Ania. **Kolonyalizm Postkolonyalizm**. Çev.: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Lubber, Ruud. "The Dynamic of Globalization" (03.02.2004).
http://www.itcilo.it/english/actrav/telearn/global/ilo/globe/new_page.htm.
- Machiavelli, Niccolô. **Prens**. Çev.:Nazım Güvenç. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1999.
- Macpherson, Crwaford Brough. **Demokrasinin Gerçek Dünyası**. Çev. Levent Köker. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- Mahçupyan, Etyen. "Devlet, Liberalizm ve Kapitalizm", **Doğu-Batı Dergisi**. Sayı:1 (1997).
- Mann, Michael. "Nation States in Europe Other Continents: Diversifying, Developing, Not Dying", **Mapping The Nation**. Ed.: Gopal Balekrishnan. London: Verso, 1996.
- Marcuse, Peter. "Küreselleşmenin Dili", **Mülkiye Dergisi**. Cilt:25, Sayı:229.
- Marsh, James L. and John D. Caputo and Merold Westphal (Ed.). **Modernity and Its Discontents**. New York: Fordham University Press, 1992.
- Marshall, Gordon. **Sosyoloji Sözlüğü**. Çev.: Osman Akınhay ve Derya Kömürcü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Martal, Abdullah. "İki Dünya Arasında Şovenizm" **Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**. Mersin Üniversitesi (30 Nisan-2 Mayıs 1997).

- McCarthy, Thomas. "On Reconciling Cosmopolitan Unity and National Diversity", **University of Chicago**. (22.01.2004).
<http://www.uchicago.edu/research/jnlpubcult/backissues/pc27/08McCarthy.html>.
- McLuhan Marshall ve Bruce R. Powers. **Global Köy**. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2001.
- McNeill, William H. **Dünya Tarihi**. Çev.: Alâeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Miles, Robert. **İrkçilik**. Çev.: Sibel Yaman. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 2000.
- Miller, David. **On Nationality**. Oxford: Clarendon Press, 1995.
- Morris, H.S. "Ethnic Groups", **International Encyclopedia of the Social Sciences**. Ed.: Dawid L.Sills. Volume: 5, New York: Macmillan and Free Press, 1968.
- Oba, Ali Engin. **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Oran, Baskın. **Az Gelişmiş Ülke Milliyetçiliği/Kara Afrika Modeli**. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1977.
- **Küreselleşme ve Azınlıklar**. Ankara: İmaj Yayınları, 2000.
- Ortaylı, İlber. "Millet Kimliği", **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:50 (Mart-Nisan 1998).
- Oppenheimer, Franz. **Devlet**. Çev.: Aleâddin Şenel ve Yavuz Sabuncu. İstanbul: Engin Yayıncılık, 1997.
- Outwaite, William and Tom Bottomore. (Ed.) **The Blackwell Dictionary of Twentieth Century Social Thought**. c. 2. Oxford: Blackwell Publishers, 1993.
- Öğün, Süleyman Seyfi. "Milliyetçilik Demokrasinin Kriz Kaynağı mı?", **Düşünen Siyaset Dergisi**. Sayı:1 (Şubat 1999).
- **Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- "Türk Milliyetçiliğinde Hakim Millet Kodunun Dönüşümü", **Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**. Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Öz, Esat. "21. Yüzyılda Milli Devlet, Küreselleşme ve Türk Milliyetçiliği", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce/Milliyetçilik**. Cilt:4. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Özipek, Bekir Berat. "Devlet", **Siyaset**. Ed.: Mümtaz'er Türköne, Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- Özkırımlı, Umut. **Milliyetçilik Kuramları**. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

- Özönder, M.Cihat “Dünya’da ve Türkiye’de ‘İrk’ ve ‘Etniklik’ Kavramları”, **Kök Araştırmalar Dergisi**. II, Sayı:1 (Bahar-2000).
- Özüerman, Tülay. “Türkiye’de Siyasal Partilerin Kurumsallaşması”, **Yeni Türkiye Dergisi**. Sayı:23-24 (Eylül-Aralık 1998).
- Pierson, Christopher. **Modern Devlet**. Çev.: Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çivi Yazıları, 2000.
- Poloma, Margaret. **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**. Çev.: Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Poggi, Gianfranco. **Modern Devletin Gelişimi/Sosyolojik Bir Yaklaşım**. Çev.: Şule Kut ve Binnaz Toprak. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Renan, Ernest. “What is a Nation”, **Modern Political Doctrines**. Ed.: Alfred Zimmern. London: Oxford University Press, 1939.
- Robertson, Roland. **Küreselleşme/Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**. Çev.: Ümit Hüsrev Yolsal ve Gülcan Seçkin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Rokkan, Stein. “Dimensions of State Formation and Nation-Building: A Possible Paradigm for Research on Variations Within Europe”, **The Formation of National States in Western Europe**. Ed.: Charles Tilly. New Jersey: Princeton University Press, 1975.
- Rose, A. Marshall. **Minorities, International Encyclopedia of Social Science**. New York: Mac Millan and Free Press, 1960.
- Rosso, Stephen J. Del. “The Insecure State: (What Future for the State?) Reflections on ‘The State’ and ‘Security’ in a Changing World”, **Daedalus**. Volume: 124, No:2 (Spring-1995).
- Rousseau, Jean Jacques. **Toplum Sözleşmesi**. Çev.: Alpagut Erenuluğ. Ankara: Öteki Yayınları, 1999.
- Sampson, Edward E. “Kimliğin Dağılması Gözden Geçirilmiş Bir Kişisel ve Toplumsal Düzen Kavramına Doğru”, Çev.: Hasan Bacanlı. **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:33 (Mart-Nisan 1995).
- Sarıbay, Ali Yaşar. “Post-Modern Ulus Olmanın Teorik Olasılıkları”, **Tarih ve Milliyetçilik I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri**. Mersin Üniversitesi (30 Nisan-2 Mayıs 1997).
- **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- **Postmodernite Sivil Toplum ve İslam**. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.

- “Küreselleşme, Postmodern Uluslaşma ve İslam,” **Global Yerel Eksende Türkiye**. Der.: E. Fuat Keyman ve Ali Yaşar Sarıbay. İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Sarıca, Murat. **Siyasi Tarih**. İstanbul: Ar Basım ve Yayıncılık, 1983.
- Sarınay, Yusuf. **Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı**. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Schlesinger, Philip. **Medya, Devlet ve Ulus / Siyasal Şiddet ve Kolektif Kimlikler**. Çev.: Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1994.
- “Ulusal Kimlik Üzerine Toplumsal Teoride Kolektif Kimlik Sorunu”, **Varlık Dergisi**. Sayı:144 (Eylül-1994).
- Schnapper, Dominique. **Yurttaşlar Cemaati/Modern Ulus Fikrine Dair**. Çev.: Özkan Okur. İstanbul: Kesit Yayınları, 1995.
- Sills, Dawid L. (Ed.) **International Encyclopedia of the Social Sciences**. Volume: 15. New York: Macmillan and Free Press, 1968.
- Smith, Anthony D. **Theories of Nationalism**. Londra: Duckworth, 1971.
- **National Identity**. London: Penguin Books, 1991.
- “The Problem of National Identity: Ancient, Medieval and Modern”, **Ethnic and Racial Studies**. University of Surrey, UK. Volume: 17, No: 3 (1994).
- **Milli Kimlik**. Çev.: Bahadır Sina Şener. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- **Myths and Memories of the Nation**. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**. Çev.: Derya Kömürcü. İstanbul: Everest Yayınları, 2002.
- Snyder, Louis L. (Ed), **The Dynamics of Nationalism. Readings on its Meaning and Development**. New Jersey: Rutgers University Press, 1964.
- Somel, Cem. “Teknoloji, Rekabetçilik ve Kalkınma”, **1997 Sanayi Kongresi Bildirileri**. Ankara: Makine Mühendisleri Odası Yayınları: 209 (1998).
- “Azgelişmişlik Perspektifinde Küreselleşme”, **Doğu-Batı Dergisi**. Sayı:18 (2002).
- Soroka, Michael P. and George J. Bryjak. **Sociology, Cultural Diversity in a Changing World**. Boston: Allyn and Bacon Press, 1992.
- Sönmezoğlu, Faruk (Der.). **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**. İstanbul:Der Yayınları, 2000.
- Spybey, Tony. **Globalization and World Society**. Cambridge: Polity Press, 1996.

Strauss, Claude Levi. **İrk, Tarih ve Kültür**. Çev.: Haldun Baydır-Reha Erdem-Işık Ergüden ve Arzu Oyacıoğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 1997.

----- **The New Nationalism**. New York: Cornell University Press, 1968.

Şaylan, Gencay. **Postmodernizm**. Ankara: İmge Kitabevi, 1999.

----- **Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**. Ankara: İmge Kitabevi, 2003.

Şenel, Alâeddin. **İrk ve İrkçilik Düşüncesi**. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1993.

Şengül, Tarık. "Siyaset ve Mekansal Özellikler", **Küreselleşme/Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**. Der.: Ahmet E. Tonak. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Tarhanlı, Turgut. "Kendi Kaderini Tayin Hakkı Ya Da 'Öteki'nin İradesi", **Türk Dış Politikasının Analizi**. Der.: Faruk Sönmezoğlu. İstanbul: Der Yayınları, 1994.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin. "Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması", **Doğu-Batı Dergisi**. Sayı:10 (Şubat-Mart-Nisan 2000).

The Economist, The Nation-State is Dead. Long Live the Nation-State" (23 December 1995).

Tilly, Charles. **Avrupa'da Devrimler: 1492-1992**. Çev.:Özden Arıkan. İstanbul: Afa Yayınları, 1995.

Tonak, E. Ahmet. "Çok Taraflı Yatırım Anlaşmasının Bağlamı", **Toplum ve Bilim Dergisi**. Sayı:77 (1998).

----- (Der.). **Küreselleşme/ Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı**. Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

Topçuoğlu, Abdullah. "Ulus-Devlet ve Etnisite Olgusu", **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:33 (Mart-Nisan 1995).

Touraine, Alain. **Modernliğin Eleştirisi**. Çev.: Hülya Tufan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1994.

----- **Demokrasi Nedir?**. Çev.: Olcay Kunay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Tunçay, Mete (Der.). **Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi-2/Yeni Çağ: Seçilmiş Yazılar**. Ankara: Teori Yayınları, 1986.

Tutum, Cahit. **Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma**. Ankara: TESAV Yayınları, 1994.

Türkdoğan, Orhan. **Milli Kimliğin Yükselişi, Niçin Milletleşme?**. İstanbul:Alfa Yayınları, 2000.

- Türkkahraman, Mimar. "Batı'da Milli Devlet ve Ekonomi Anlayışının Gelişimi ve Sömürü", **Onuncu Köy Dergisi**. Sayı:7 (1997).
- Türköne, Mümtaz'er. "Milli Devlet-Laiklik-Demokrasi", **Türkiye Günlüğü Dergisi**. Sayı:29 (Temmuz-Ağustos 1994).
- **İslamcılığın Doğuşu**. Ankara: Lotus Yayınevi: 2003.
- **Türk Modernleşmesi**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- (Ed.) **Siyaset**. Ankara: Lotus Yayınevi, 2003.
- Uzun, Turgay. "Uluslararası Alanda İnsan Haklarının Gelişimi, İdealler, Gerçekler ve Türkiye", **Yeni Türkiye Dergisi**. Sayı:21 (Mayıs-Haziran 1998).
- "Uluslararası Politik Sistemin Değişimi, Yeni Uluslararası Düzen ve Türkiye", **Amme İdaresi Dergisi**. Cilt:31, Sayı:4 (Aralık 1998).
- **Bir Siyasal İdeoloji Olarak Milliyetçilik ve Türk Siyasal Hayatında Kurumsallaşması: MHP Örneği**. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000).
- Üçok, Coşkun. **Siyasal Tarih 1789-1950**. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967.
- Vilas, Carlos. M. "Küreselleşmeye Dair Altı Yanlış Görüş", **Özgür Üniversite Forumu Dergisi**. Cilt:1, Sayı:1 (1997).
- Wallerstein, Immanuel. **Jeopolitik ve Jeokültür**. Çev.: Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayınları, 1998.
- (Ed.) **Gulbenkian Komisyonu/Sosyal Bilimleri Açın:Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor** Çev.: Şirin Tekeli. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- ve Terence K. Hopkins. **Geçiş Çağı/ Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)**. Çev.: Orhan Akalın ve Ender Abadaoğlu-Nuri Ersoy ve Yücel Kaya. İstanbul: Avesta Yayınları, 2000.
- Watson, Hugh Seton. **Nations and States: An Enquiry into the Origins of Nations and the Politics of Nationalism**. London: Methuen Publication, 1977.
- Weber, Max. **Sosyoloji Yazıları**. Çev.: Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1993.
- Withol De Wenden, Catherine. "Ulus ve Yurttaşlık: Hem Rakip Hem Ortak", **Uluslar ve Milliyetçilikler**. Der.: Jean Leca. Çev.: Siren İdemen. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.
- Yıldızoğlu, Ergin. **Globalleşme ve Kriz**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1996.
- Yılmaz, Aytekin. **Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

ÖZET

Çağımızın özellikle globalleşme tartışmalarıyla gündemine oturan en önemli konularından birisi ulus-devletlerin varlık sorunudur. İkinci dünya savaşının ardından, yeni ulus-devletlerin kurulması, 19. yüzyıldan bu yana süregelen “milliyetçilik çağı”nın kapanması biçiminde yorumlanmış, Sovyet uygulaması da, ulusal kimliklerin üzerinde egemen bir kimlik yaratılabilmesinin örneği olarak görülmeye başlanmıştır. Bu düşüncelerin aksine Sovyetler Birliği’nin dağılması, Çekoslovakya’nın barışçı yolla, Yugoslavya’nın da iç savaş sonucu çözülmesi, Kafkaslarda yaşanan etnik-dinsel çatışmalar, yeni bir milliyetçilik dalgasının başladığını ve bütün uğraşlara karşın etnik kimliklerin ortadan kaldırılamadığını göstermiştir.

Milliyetçilik, ortaya çıkışından günümüze kadar adından sıkça söz ettirmiş ve birçok siyasal hareketin başat itici gücü olmuştur. Milliyetçilik kavramı ilk kez 1774 yılında Johann Gottfried Herder tarafından kullanılmıştır. İlk kez Batı’da ortaya çıkması nedeniyle, milliyetçilikle ilgili ilk tanımlara Batı literatüründe rastlanır. Milliyetçilik kavramı, anlamını Fransız Devrimi ile başlayan ulusal bilinç ile Orta ve Doğu Avrupa’daki hareketlerden alır. Milliyetçilik, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş aşamasında, toplumda ortak bir ulusal kimlik yaratılması yolunda önemli işlevi olan bir ideoloji olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa tecrübesi açısından milliyetçilik, aynı dili konuşan, bu dil ile getirilmiş çeşitli kültürel karakteristikleri kapsayan bütün insanları tek bir bağımsız devlete toplayan ve bu dilde yöneten bir hükümete sadakati gerektiren bir ideolojidir. Milliyetçiliğin işlevsel olarak çok güçlü bir eylemsel karaktere sahip olduğu söylenebilir. Milliyetçilik kitleleri mobilize etme noktasında bir tehdide yasslanır. İdeolojik düşman, değerleri çürüten ve yozlaşan bir dünya, çekilmez duruma gelmiş baskılar ya da hiçe sayıldığı, hakarete uğradığı için aidiyetin acilen ifade edilmesi ihtiyacı bunlardan birkaçıdır

Günümüzde en yaygın devlet tipi olan ulus-devlet modeli, ortaçağın sonunda milli monarşilerin ortaya çıkışıyla başlayan bir örgütlenme biçimini ifade etmektedir. Ortaçağın sonunda başlayan bu örgütlenme biçimi tam anlamıyla 19. yüzyılda gerçek yapısına kavuşmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren global ölçekte yaygınlık

kazanmış bir siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devlet, günümüzde varlığını devam ettirip ettirememesi konusunda tartışmalara konu olmaktadır.

Globalleşme söylemlerinin akademik alanda geniş yer tutması, milliyetçilik ve ulus-devlet kavramlarının da etkinliğini arttırmaktadır. Globalleşme kavramı incelendiğinde mevcut tartışmaların genelde iki farklı ekseninde gerçekleştiği gözlenir. Bir grup düşünür, globalleşme sürecini olumlu bir gelişme olarak değerlendirirken, diğer grup süreci olumsuz bir biçimde ele alır. Olumlu yaklaşımlar globalleşme süreciyle birlikte global ölçekte artan hareketlilik ve dolaşıma koşut olarak dünyanın “global köy” haline geldiğini ve herkes açısından olumlu yeni bir olgu olduğunu belirtirler. Olumsuz yaklaşımın temsilcileri ise, globalleşme sürecinde kutuplaşmanın derinleştiğinden söz ederek globalleşmenin yeni bir olgu olmadığını ve farklı ülkelerin farklı kesimleri için farklı anlam taşıdığını ifade eder.

Globalleşme sürecinde tartışmalara neden olan ulus-devlet ve milli kimlik konusundaki görüşler iki temele dayanmaktadır: Bunlardan ilki, süreci ekonomik olarak ele almakta; diğeri ise, globalleşmenin kültürel sonuçlarına değinmektedir.

Globalleşme sürecinin getirileri arasında bahsedilen ve ulus-devletin egemenliğinin sona erdiği tezi ise gerçeklerden uzaktır. Global iktisadi ilişkiler ve ticaret akımları, ulus-devletin güç rekabetleri doğrultusunda gerçekleşmektedir. Ayrıca uluslararası iş çevrelerinin Dünya Ticaret Örgütü’ne, gümrük tarife anlaşmalarına, sözleşme hakları ve telif haklarının korunması konusundaki hükümet uygulamalarına yönelttiği aşırı ilgi, ulus-devletin bütün özellikleriyle devam ettiğinin önemli göstergelerinde birdir. Sınır kavramının globalleşmeyle birlikte anlam ve özellik değiştirmesiyle birlikte ticaret ilişkileri, kimi zaman ulus-devletin sınırlarını aşmaktadır, ancak bu durum ulus-devleti yok etmekten çok, ulus-devletlerin uluslararası alanda temel birim olarak kabul edilip bütün ulusların ortak olarak dünya iktisadını denetlemelerini gerekli kılan bir duruma işaret etmektedir.

ABSTRACT

One of the most prominent issues on the agenda in our age is the survival of the nation states. Following the World War II, establishment of the nation states has been interpreted as the closure of the 'Nationalism Age' which was prevalent since the 19th century and Soviet style was considered to be an example of the creation of a dominant identity over national identities. Contrary to those considerations the fall of the Soviet Union, falling apart of Czechoslovakia and breakup of Yugoslavia peacefully as a result of a civil war and ethnical and religious conflicts in the Caucasus demonstrated that the ethnical identities have not disappeared and confirmed the fact that a new wave of nationalism is approaching.

Nationalism has been debated very often and it has become the leading propulsion of many political actions. The concept of nationalism was used by Johann Herder for the first time in 1774. Because it initially appeared in the West, first definitions relating to nationalism can be seen in Western Literature. The concept of nationalism takes its meaning from national consciousness that started with the French Revolution and the movements in Middle and East Europe. Nationalism which had a great function in the way of creation of a common national identity in the community came on the scene at the stage of transition from agricultural to industrial community as an ideology. From the angle of European experience, nationalism is an ideology which requires that all the people who are speaking the same language and sharing the common cultural characteristics should live in only one country and people also should become loyal to the government using this language. It can be said that nationalism has strong activist characteristics from the angle of function. Nationalism leans against threats from the viewpoint of mobilizing the masses. Creation of ideological opponents, a world where values are being degenerated and decayed, the unbearable pressures or the need of urgent expression of relation because of insult and disregard are some examples of these threats.

The nation-state model which is the most prevalent state model in our age, stands for an organizational style evolved by the emergence of the national monarchies

by the end of the Middle Age which took its final shape in the 19th century. Nation-state which had been a globally prevalent political organization style since the second half of the 20th century has been an issue of discussion is a constant debate. For the time being almost all of the countries that are member of UN are nation-states.

In Turkey, when the globalization debates are examined, it is observed that they take place in two different basement. While one group has a positive tendency towards globalization, another has a negative approach. The positive approach claims that in the process of globalization, the world has become a “global village” on a global scale together with movement and circulation. It is pointed out that globalization will enable developing countries to become prosperous and rich in addition it will also help developed countries to become even richer. The ones who have a negative attitude towards globalization claim that it makes polarization worse and add that globalization is not a new concept but has a different meaning for different groups in different countries. People who are against globalization don't share the opinion that globalization helps developing countries to improve and develop.

The thesis ‘nation-state sovereignty has come to an end’ which mentioned in the results of globalization process is far from the realities. The global economic relations and trade trends are realized in the direction of nation-state power competitions. Besides, the extraordinary interest of international business circles to the World Trade Organization, the agreements of customs tariffs, the executions of governments on protection of agreement and copyrights are some of significant signs that nation-state still exist with its all features. However this situation indicates a state that the concept of nation-sate should be accepted as a basic unit in the international area. Thus, it can be reached a position that all the nations can control the world economy together.

In conclusion international cultural relations and dialogs and any type of communication of information are factors that have impact on social productivity. Nation states will continue its existence without any alternative.